

УЗ

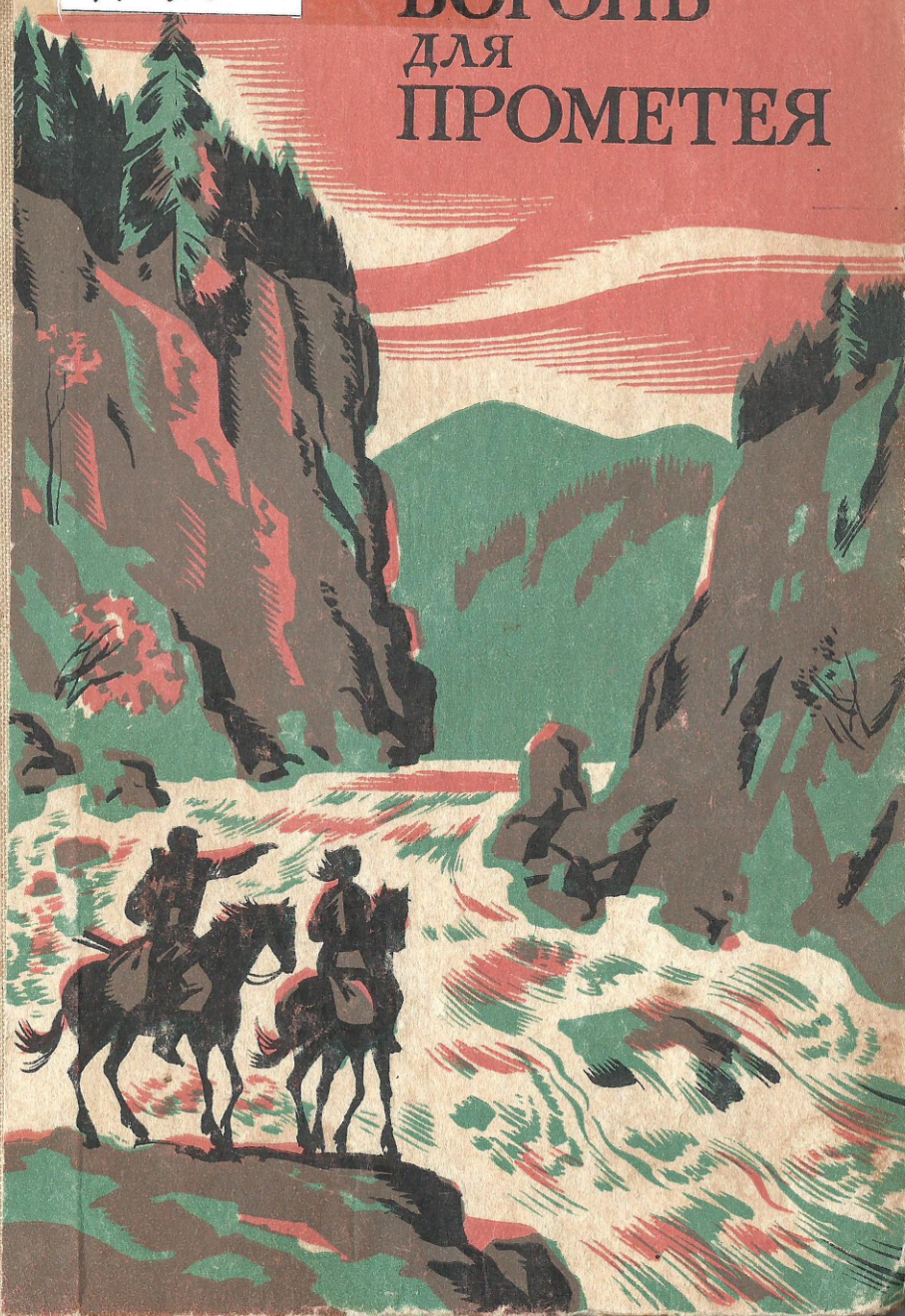
П29

ВІТАЛІЙ ПЕТЬОВАНІЙ

821(477)'06

П-29

ВОГОНЬ
ДЛЯ
ПРОМЕТЕЯ

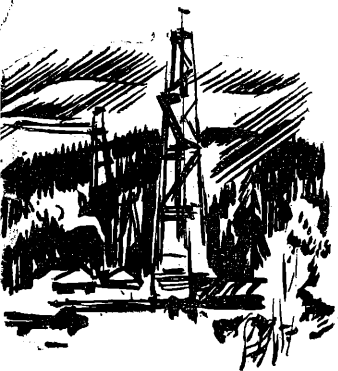

ВІТАЛІЙ ПЕТЬОВАНІЙ

ВОГОНЬ
ДЛЯ
ПРОМЕТЕЯ

Роман

а 291-3

КРИВОРІЗЬКА
МІСЬКА ЦЕНТРАЛІЗОВАНА
БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА

КИЇВ
«РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК»
1979

В книге современного украинского писателя раскрыты образы представителей геологической службы, которая бурно развивается и на Украине, открывает все новые и новые сокровища земли.

В далеком сибирском крае на геологическом маршруте впервые познакомились инженер Андрей Косован и выпускница техникума Наталия Наконечная. Но любовь их оказалась недолгой, они расстались, ничего не зная друг о друге целых шесть лет.

И вот новая встреча этих людей. Их много чему научила жизнь, и сейчас она обещает им не изведанные ранее радости.

Время действия романа — середина 60-х годов.

1

За кілька годин безперервного польоту Косован звик до кришталєво-прозорого неба, до білосніжних, часом сизих хмар, що пливли внизу. Звук і до одноманітного рокоту: мотори не докучали йому вже й без вати у вухах, яку йому поклала в кишеню Паша, випроводжаючи в далеку дорогу. Косован дрмав, заколисаний пустельністю простору, позбавленого бодай якихось орієнтирів. Тут, на висоті десяти тисяч метрів, невимірна небесна траса фіксується лише рухом стрілок годинника. Ні страху, ні тривоги, тільки незнайома розслабленість м'язів, свербіння в колінах. Ось коли набирає особливої вартості мудре: дайте мені точку опори... Твердь, тільки вона повертає звичне відчуття власної ваги, відновлює нормальний кровообіг, робить тіло пружним і сильним. Косован скупив за-твердю...

Так, людина — земна істота... Косован зрадив, угледівши хмари, які виникли далеко попереду, на мить ожививши небосхил; далі в сувоях їхніх, схожих на синтетичну куделю, безконтурно, як малюнок, зроблений розмитю то тушшю, синіли повітряні вирви...

Летіли, мабуть, над тайгою. Шкодував, що політ сліпий. Ще коли розвідував тут надра, Косован мав у розпорядженні геологічної партії вертоліт і два «кукурудзники». Згори добре вивчати земну карту в натурі. На ділянці в кількисот квадратних кілометрів упізнавав кожен вигин Єнісею, кожен падь і кожне озерце у видолинках понад трактом, древнішим за оті могутні кедри, що дрімучою ордою заповнили навколишні рудуваті сопки.

Подумав про космонавтів задрісно: «Чи не парадокс! Вони ж летять на двісті, триста кілометрів вище, як цей лайнер, а милуються «голубим шариком», ще й фотографують його. А ти й зблизька обмежений».

До самого Куйбишева поруч з ним — молода жінка, можливо студентка. Читала товсту технічну книгу з кресленнями й схемами, робила на полях помітки простим олівцем. Часом ковтала маленьку горошину аерону, щоб не занудило. І знову читала. Губи її ворушилися, стуляла їх незвично, як іноземка, немовби вимовляла незнайомі слова. Ні на кого не звертала уваги, ніхто її не цікавив, одривалася од книги тільки тоді, коли в салоні з'являлася бортпровідниця. Один лише раз підвелася, рвучко підкинула обидві руки вгору, торкаючись пальцями металевих перетинок під стелею. Вже тоді, як зробила «розминку», усмінулася до Косована зніяковіло, ніби вибачаючись.

У перші години польоту він згадував друзів-сибіряків, до яких летів. Виринали в пам'яті обличчя, імена. Запрошення, одержане з Тайгинська, було приємною несподіванкою. Ювілей! Після офіційних підписів приписка флотмастером: «Спробуй не приїдь!» Знак оклику, а далі: «Козачок». Це так прозвали її, Ліду Чигиринець, дружину колишнього головного інженера, а нині — начальника експедиції.

«Шановний Андрію Семеновичу! Запрошуємо Вас, як засновника і першого начальника нашої геофізичної експедиції, на зустріч ветеранів з нагоди десятиріччя...»

Андрій Косован здивувався: де взяли його адресу?

Вручив запрошення Кузнець, головний геолог тресту. Косован не приховував свого задоволення.

— А що, Іване Олексійовичу, здорово, га? Згадали першопрохідця! Не забули своє колишнє начальство!

Головний старанно протирав замшею скельця окулярів і усміхався до Косована втомленими очима. Худорляве обличчя і зовсім сиве, низько підстрижене волосся свідчили, що життя його не дуже щадило.

— Не зазнавайся, колего,— перейшов головний на «ти».— Запрошували, бувало, і нас... І не тільки свої. Пам'ятаєш, пані Індіра Ганді...

Іван Олексійович замовк і зітхнув — видно, пошкодував, що не зміг відвідати знайомі місця, де свого часу допомагав індійцям шукати нафту і газ. А Косован те зітхання зрозумів по-своєму: «Не дозволить...»

— Ну то як? Благословляєте?

Кузнець уже знову шелестів паперами. Та ось поклав обидві руки долонями на стіл, випростався.

— Керуючий милосердніший за мене. Поїдеш... Але поєднаємо приємне з корисним. Дамо тобі відрядження на десять днів. П'ять твоїх, п'ять наших. Лише за такої умови... Нас цікавить, що там у сибіряків новенького. Маю на увазі нафторозвідку. Як з приборканням аномальних пластових тисків? Як для сейсміка, то завдання ніби трохи незвичне. Але ж ти інженер-геофізик. Сам розумієш, Шебелинка була для українських геологів ангелом во плоті. А тепер ми — глибинники. Ідемо на девон! Що там нас чекає? Ювілей у серпні?

— У серпні.

І серпень настав. Літак давно за Уралом. Сьогодні Косован обійме друзів.

Його притисло до крісла, потім стало хилити набік: знижувалися. Бортпровідниця вийшла в салон: «Наближаємось до Красноярська».

Косован поважчав, крісло обхопило його, тримає, ніби в шорах. За вікнами шерхотить, скло вкривається крапельками туману. Хапається за Косована сусідка... ні, вже сусід. Та студентка зійшла раніше. На її місці пасажир з орденом Трудового Червоного Прапора на світлому піджаку. Обличчя ще не старе, але порізане борознами, очі ховаються в темних западинах. Фотуючись вставати, він старанно масажує собі лице, робить це завченими рухами: тре скроні, пестить щоки, пощипує шкіру. І обличчя його справді відсвіжується, рожевіє.

Крутіше пішов униз літак, пробився крізь димчасту хмару. Виринала назустріч тайга... Косован завмер, упізнаючи місцевість, простежуючи очима срібно-голубий звивистий Єнісей. Ось уже й річковий порт, околиця міста. Дерев'яні будиночки, сади... Он і знамениті сієнітові скелі. Він упізнає Беркута, Діда, Митру. Бачить вузьенькі притоки — Ману і Базаїху. Посадочна доріжка стелиться під літаком м'яко, покірно, а швидкість ніби наростає: отот бетонка закінчиться і літак шугоне за межі аеропорту, в яр. Поруч за вікнами земля, зелене мерехтіння. І тіло вже нікуди не поривається, і щем тривоги зникає. Все...

Білі й кремові будинки півколом зійшлися на терасах, утворюючи вулиці. Біля аеровокзалу застигли легковушки, трохи далі — автобуси. В салоні метушня. Голоси веселі, навіть піднесені. Сусід чемно пропускає Косована вперед, хоч набагато старший.

Велетенський лайнер круто розвертається, похитуючись, котиться по мураві.

Ще здаля Косован упізнав Ліду. Тепер вона вже не Кроква, а Чигиринець. Могла стати свого часу і Лідію Косован, але, певно, не судилося. З нею поруч незнайомий дядечко в безрукавці та білій кепочці.

З літака вивантажують речі пасажирів. Ось уже поклали на автокар і його чемодан, модерну валізку. Але що це? Ліда прямує не до нього, а до «намасажованого» сусіда. Невже і його запрошено на ювілей? «Ось ти яка гордячка, Ліда Кроква!»

Косованові відрекорендувався Лідин супутник — голова розвідкому. Поздоровив з прибуттям на сибірську землю. Повів до тих двох... Сусід Косованів по літаку саме цілує Ліді Чигиринець руку, а вона посміхається обом їм водночас. Ліда й познайомила їх. Прізвище його було відоме — Дробот Тихін Веремійович, автор наукових праць про сибірські надра.

— Я від імені... і за дорученням... — Ліда вручила обом букети червоних гвоздик, повела гостей до машини.

Чемодан видався Косовану важчим, ніж тоді, коли він його ніс у Полтаві до тролейбуса. Охляв у дорозі, чи що? Ліда помітила це.

— Важенький... Керни полтавські привіз?

— Ні, зовсім інше. Те, що було причиною гріхопадіння біблійської Єви. Папіровка.

— Яблука! О, мій Чигиринець зрадіє. Місцевих він не визнає, усі сорти називає кислечками. Шкода, яблук нам

не привозять, а консерви. І компоти, виготовлені в Черкасах, Дніпропетровську, п'ємо!

Сіра «Волга» з написом «геологічна» підкотила до них. Передне сидіння віддали професору, в салоні Ліда з Косованом. «Розвідком» сказав, що в його розпорядженні автобус і що він наздожене їх пізніше в дорозі...

Косован зблизька зазирнув у Лідине обличчя. Спознавала, поповніла. Не схожа на те безжурне дівча, яким знав її. Звикла, певно, до свого нового становища. Гонорово підставляє руку для поцілунок. І кому? Самому Дроботу...

По обидва боки тракту — березові гаї. Потім, як минули бетонний міст, шофер притишив хід. Чепурний будинок дивився на дорогу вітринними вікнами — ресторан.

— Славиться тим, що тільки сюди привозять свіжу стерлядь,— сказала Ліда.

— Й омуля. Запам'ятався мені цей ресторан,— озвався професор Дробот.— Три роки тому влаштували геофізики для мене бенкет. Я тоді не скупився на наукові прогнози щодо місцевих надр, а хазяї — на частування.

Ліда авторитетно підтвердила: прогнози виявились цілком реальні. Хвалилася успіхами експедиції. А що нового у Косована? В його полтавських регіонах?

Косован відповідав скупю. Вибрав, мовляв, остаточно свій профіль: газ і нафту. Пошуки на Україні не такі масштабні, як тут, за Уралом. Дніпровсько-Донецьку западину не зрівняєш з сибірським безмежжям. Але Україні, її промисловості потрібне власне пальне, бо, як то мовиться у росіян: «За морем телушка — полушка, да рубль перевозу». Одним словом, тут штурмують тундру, тайгу, вічну мерзлоту, а в Дніпровсько-Донецькім краю своя надія: земні глибини... Недосяжні ще вчора пласти девону.

На якомусь перегоні, коли водій загальмував перед чорно-жовтим шлагбаумом і пішов на об'їзд, Ліда тихо запитала:

— А як діла особисті? Одружився нарешті?

Після миттєвого вагання відповів неголосно, інтимно:

— Майже...

— Як розуміти твоє «майже»? Ще не висватав? Ой Косован, упізнаю тебе. І ти «майже» щасливий?

— Щастя — категорія не дуже постійна. Бо людина, як відомо, вінець творіння... І що б то був за цар природи, якби задовольнився раз і назавжди... Щастя в пошукові... Тим більше для нас, геофізиків. Професія накладає своє.

У голосі його так знайомі їй давні іронічні нотки. І Ліда замовкла, дивуючись з його незрозумілої зятятості, якоїсь хворобливої бравади з приводу власної невлаштованості, так наче й вона, Ліда, була в цьому винна.

Давне пригадувалося їй уже не як власне минуле, а лише як добре знане про близьких людей, про не байдужі їй долі. Кінчала факультет на два роки пізніше, ніж Косован. До Львова надходили листи від тих, що вже почали свою кар'єру землепрохідців, і найбільше з Сибіру. Про Андрія Косована Ліді стало відомо, що він одразу вибився у велике, як для початкуючого геофізика, начальство. Писав і сам на факультет. Часом серед тих, кого згадував, кликав «во глибину сибирських руд», стрічала й своє ім'я. Тоді серце у Ліди завмирало, розбуджене спогадами. За містом, на Комсомольському озері, сказав їй Косован ті перші слова... Потім демонстративно, щоб усі бачили, почав пригощати. Відтоді став її «тінню», носив портфель, розплачувався в їдальні, дбав про квитки в кіно. А траплялося й таке — приносив у дівочий гуртожиток помідори, картоплю, якими його щедро постачали батьки.

Залишаючись з ним наодинці, Ліда насторожено чекала, що ось він заговорить про головне, признається у своїх почуттях, намірах. Андрій подобався Ліді, але дивував її тим, що іронічно сприймав розповіді про подруг, які не знаходять взаємності у «обранців серця». Він називав таких «старомодними курочками». На думку Андрія, «звикання», «призвичаювання» куди важливіші гарантії для створення сім'ї, ніж почуття-спалахи... Здоровий глузд — ось чим варто керуватися, вступаючи в пору зрілості. Влада розуму над почуттями.

Одного разу повів її глухою лісовою стежкою в бік Комсомольського озера. Шлях їм перепинив замулений ручай. Андрій з ходу стрибнув на той бік, Ліда залишилася на місці, заважала їй розігнатися спідничка. До того ж не хотіла бруднити нові шнуровані чобітки. Простягла до нього руки над ручаем, але Андрій не помітив того, пішов собі, впевнений, що дівчина не відстане... Тоді вперше їй стало гірко на душі. Навіть озирнулася, чи немає свідків її ганьби. Угледіла пеньок між кущиками, сіла на ньому. Гукати Андрія не стала. Він сам отямився, підказав: «Он ліворуч є кладка».

Після такого незначного, здавалося б, епізоду між ними став, як привид, Лідин сумнів. Вона вже здогадувалась, що так і не дочекається від нього заповітних слів, без

яких і дівоче серце мусить мовчати. Ну, звичайно, якби тоді попросила сама: «Візьми й мене, допоможи перейти», він зробив би це, не завагався б.

Хто з них був винний, але відчуження ніби само собою стало поглиблюватись, аж поки зустрічі не припинились зовсім. Андрій не обізвався їй тоді, коли від'їздив за призначенням. Подружка Лідина була на вокзалі, бачила його, дізналася, що Косован, згідно розподілу, їде в Сибір.

Його напарником був однокурсник Іван Чигиринець. Стояли на пероні поважні, з однаковими рюкзаками. Побачивши цю Лідину подругу, зраділи: «Давай, львів'яно, вслід за нами. Ждемо!» На те відповіла їм: «Нехай щастить вам, інженери. Заробляйте медалі й гроші, тримайте штатні посади й для нас!» Про це їй розповіла потім Ліді..

Рівно через два роки тим самим маршрутом подалися й вони, добровільно вибравши експедицію на Єнісеї, де за начальника Андрій Косован. Чому поїхали саме до нього? Мабуть, тому, що вважали його діловою людиною. Він не промах. Довів це ще на студентській практиці — в Башкирії, у Грозному... Не попередивши Андрія Косована, без «іду на ви», подолавши всі і всякі бар'єри під час розподілу, на сьомий день прибули подруги нарешті до Тайгинська на Єнісеї, зморені дорогою, а також думками, як то воно буде під крилом Косована-«сибіряка», як зустрінуть «інженерш» у тайзі. З листів знали: встигли хлопці запустити собі бороди, як у Фіделя Кастро, щоб виглядати солідніше. Вісті про це доходили до Львова. А інколи не тільки вісті — в газетах, журналах час від часу з'являлися знімки таких бородачів з молодими очима, у картатих сорочках.

...Давнє, ще дівоче, поступилося перед новою подією — зустріччю з Косованом нинішнім, гостем з України; вони ніби помінялись ролями, «сибірячкою» тепер була Ліда. І везе їх до Тайгинська «персональна» «Волга» Івана Чигиринця, її чоловіка.

Автомат відпустив пальне, водій збирався їхати далі. Але підійшов незнайомий хлопець у зеленій куртці з геологічною емблемою на рукаві.

— До Тайгинська?

Йому теж туди. Взяли. З вдячністю в голосі він ще перепитав:

— Косованці?

«Оце так», — подумав Андрій, почувши своє прізвище. Ліда посміхнулася, мовляв, нічого дивуватись. Згадалося,

що експедицію геофізиків з перших днів, певно для зручності, стали називати косованівською, як, скажімо, лісо-завод місцевий фроловським. «Бач, як буває. Роки йдуть собі, люди міняються, а те, що зв'язане з першими кроками геологів на цій землі, не забулося. Закарбувалися в пам'яті тайгинців Косованові розвідувальні маршрути... Старожил місцевий, Прокіп Феофанович Фролов, до якого влітку п'ятдесят другого року з'явився з «візитом ввічливості» начальник Андрій Семенович Косован, підняв тоді здивовано сивіючі волохаті брови: «А де ж ваша експедиція?» Можна було, звичайно, відповісти, що техніка, спеціалісти в дорозі. Але у візитера вистачило мужності признатися: експедиція його існує тільки на папері в папці... Її ще треба створювати, починати все від нуля.

«І звідки, Косоване, було тоді в тебе стільки самовпевненості, зухвальства?!» На таке самокритичне запитання тепер Косован, напевне, не відповів би...

...Професор Дробот приніс до машини мінеральну воду і паперові чашечки.

— Прошу, міс Чигиринець, — галантно пригощав він Ліду. — А пам'ятаєте, як ми з вами пили на брудершафт? Тоді ще моє покоління полюбляло не тільки газовану воду, — зітхнув відверто. — Подумати тільки... Три роки минуло, а як ми змінилися... Хоча «ми» тут ні до чого... Ви й досі наче лань! Тут усі свої?.. Так от моє запізніле каяття... Уподобав я тоді вашу подругу... Та виявився недостатньо послідовним. От і каюся. І все, все згадую... І ту юшку на березі з чужої риби. Пам'ятаєте? Браконьєр і не думав тікати, зовсім нас не злякався. Вся штука в тому, що він був той... Одежа його сохла на гарячому камені, а на рогульці булькотів казанок. Юшка вже закипала, то вона нас і приманила своїм гіркувато-солодким перчаним духом.

Косован розумів: Дробот і зараз думає про якусь Лідину подругу, чекає зустрічі з нею, а його ремствування наплинність часу, на свою старість не що інше, як тактичний хід, розрахований на м'яке жіноче серце дружини начальника експедиції — може, замовить словечко.

Ліда маленькими ковтками пила мінеральну, смакувала, ніби то було вино. Знову бігли їм навстріч зелені кордони узгір'я. У видолинках зеленіла городина, хитали жовтими головами соняшники. Двійко хлопчиків тримали над собою прутики з нанизаними грибами, спокушаючи подорожніх. Ліда замріяно мовчала. Ліда — чужа дружина з воло-

гими губами — вдоволено мружилася в своєму закутку, даючи можливість Дроботу (він сидів напівобернувшись) безборонно розглядати себе... Дивився на неї і Косован. Часом їхні погляди стрічалися. І тоді Андрій першим відводив очі, не витримував... Ліда, здавалося, осуджує за щось його. Але за що? Ніякої провини за собою не знав. Тоді, як приїхала в Сибір, зустрів дружньо. Відрекомендував Івана Чигиринця як майбутнього її начальника... І сталося те, що мало статися. Чого ж їй треба?! Ні, мабуть, Косован помиляється, він просто забув, що очі Лідині майже завжди світилися отак виразисто і трохи загадково... Коли вже бути одвертим, то не він, Андрій, винен. Ліда, прибувши до Тайгинська, повелася інакше, ніж у Львові. Диплом, чи що, сприяв Лідиній «емансипації»? Як то все сталося, вона добре знає. Спершу вийшла заміж та подруга — Зоя. Ніби випадково викликали її кадровики до тресту. А виявилось, що невдовзі там, у Красноярську, справили весілля. Інтерпретатор методичної партії, чубатий і веснянкуватий бурят Дарінжаб, який вивчився у Якутську на геофізика, став Зоїним чоловіком. Хороший приклад завжди наслідують, і Ліда змінила прізвище Кроква на Чигиринець...

...До Тайгинська трактом понад три сотні кілометрів. Вистачило часу й на розмови, і на спогади... Гости не новачки, але і їм є що подивитись: старі дерев'яні будинки потіснились, відступили під зелені вітрила тайги, а тут кількаповерхові — з каменю й цегли. За парканами на затіненних майданчиках червоні, голубі коляски, на садибах — «Москвичі», «Победи». А в гірській смузі видно високі труби й велетенські вікна якогось підприємства.

— Металургійний комбінат, — помітивши його зацікавлений погляд, підказала Ліда. — Твоя руда, Косован. З неї варяться сибірська сталь...

— Тільки його? А де ж моя? — озвався Дробот. — Ви, шановна, даремно мене ігноруєте... Кращі свої роки віддав я сибірському залізу. Золото, алмази — то все лише вельможні попутники. Залізо — мій святий хліб. Он лежать залізні ферми — буде міст! Із золота моста не побудуєш, хоча грами його коштують, як тонни заліза. Тепловози, автомашини, верстати, кораблі... Ну й танки... Все це — залізо, сталь — найбагатродніший у світі метал! Олександра Твардовського «За даллю даль» читали? Це ж псалом залізу!

За високою металевою брамою комбінату автомашини, велетні. На них брунатного кольору руда.

— Прощу тебе, голубчику, заверни на хвилину. Хочу помацати своїми руками. Це ж і моя руда. Моя, чуєте? Хто її копав би, якби не мої прогнози!

— А вас, Тихоне Веремійовичу, ми давно вважаємо почесним членом експедиції.

— Спасибі й на тому. Ну а що думаєте з цього приводу ви, Косован? Може, слід згадати ще одного поета? «Во глубине сибирских руд храните гордое терпенье...» Отже, сибірських руд... А в чому ж тоді, скажете ви, заслуга молодого покоління землепрохідців?! У тому, дорогий, що ви приймаєте естафету з рук у руки як знамено! І несете в майбутнє. У вас десятилітній ювілей, і ви ним пишаєтесь. А в мене який? Я першу працю з прогнозування надрукував ще в тридцятім.

Самоскиди наскрізь пропахли залізом, яке ще не знало вогню. Сипучу суху масу рудого кольору, добуту в кар'єрах і шахтах, чекало пекло домни, щоб дати їй вічне життя в залізі.

Ніхто не чекав цього від професора: він опустився на коліна й поцілував припорошену коричневим пилом землю.

Вечоріло. П'яний дух живиці потроху вивітрювався із салону «Волги», крізь вікна вливалася прохолода. Тайга підступала щільніше до тракту, з Єнісею долинали гудки пароплавів.

Усе частіше траплялися їм колони автомашин, навантажених лісом. Довгі світло-жовті сосни покоїлися злятовано на причепах. Машини з пиломатеріалами... з меблями. Та от дивина: за високою огорожею кузова — красень лось з розгинистими рогами. Він непорушний, наче вилитий з кам'яної брили, як ті дивні сієнітові скульптури Стовпів. Очі лося світяться печально — він озирає рідні гори. З такою швидкістю, як зараз, певно, ніколи не кочував. Можливо, цей переселенець житиме в інших місцях, продовжуватиме свій рід, древній, як оці могутні сибірські кедрі...

Ще й ще машини з лісом-кругляком, з трубами для нафтопроводу. Та ось війнуло іншим духом: їх обігнала машина, навантажена дівками, запахло тайговим медом... Бальзам цей, пригадавав Косован, не зрівняєш ні з яким іншим, нема йому суперника ні на Кавказі, ні на Україні. Була колись «заминка» у геофізиків — дізнався місцевий пасічник, що поблизу з'явилися люди з вибухівкою, примчав верхи. І таки перемиг: розвідку площі з пасіками відклали на осінь...

Сутінь мляво скрадалася поміж деревами, од її дотиків таємниче шепотіли лапаті сосни. Перебігло дорогу звірятко, схоже на бурундука, вибравши інтервал у русі автомашин. На обочині воно зупинилось, передихнуло. Вогники очей миготіли зеленкувато, загадково.

Водій витяг годинник, зітхнув: «О ла-ла!»

Може, пожалів гостей, які цілий день у дорозі. А може, сам собі подумав: знову припізнююся. «О ла-ла!» з його уст виривалося вже й раніше, та це вперше так скаржливо. Лице в нього ніби загострилося, втратило безтурботний вираз. Водій стомився. Був, певно, місцевий, корінний житель, сибірського роду-племіні, неговіркий. Коли до нього звертався професор Дробот, відповідав лаконічно, сухувато, а своє ремесло й службу знав нааубок, знав, що везе людей, а не дрова,— ні разу не труснуло на вибоїнах, на містках. Там, де у водіїв лежать цигарки, в нього леденці, час від часу їх ковтав...

Косован зажмурився, мовчав — можна було подумати, що він дримає. А Лідія і зараз подумки вела з ним нелегку розмову.

«Ой Косоване, Косоване! Який же ти, справді. Не здогадуєшся ні про що! За своєю почесною грамотою ідеш... За оплесками на твою честь. А що є тут люди, перед якими ти тяжко завинив, тобі й не сниться...»

...Тайгинськ виринув відразу. Ланцюжок ліхтарів струшував мерехтливе світло на будинки, на дерева, на пустирища за садибами. Перед високим котеджем, обшальованим під «ялинку», водій зупинився, по-хазяйськи відчинив ворота. На малій швидкості під'їхав до стандартного будинку, який і в Сибіру чомусь називають «фінським», хоч це житло відоме тут з давніх-давен. Як тільки вийшли з «Волги», відчули запах синтетичної фарби. «Навів лоск Чигиринець»,— подумав Косован, згадавши, що раніше в тайгових оселях ні житло, ні паркан ніколи не фарбували, все мало власний колір, свій природний візерунок і запах. Старожили пояснювали це переконливо: дерево дихає і зрубане, тому стоїть довго, а під фарбою воно трухне...

— Це в нас «міністерська» дача,— пояснювала Лідія, запрошуючи професора зайти першим.— Тут буде ваша резиденція, Тихоне Веремійовичу.

Професор став на сідцях, оглядівся довкола, простер руку до ріки.

— Уклін тобі, великий Єнісею!

Косован чекав коло багажника, але шофер чомусь не поспішав його відкривати, сидів за кермом. У дверях стримів ключ, і Ліда сама їх відчинила.

У вузькій прихожій спалахнула електрика, потім освітілася і вітальня. Простора кімната добре умебльована, м'які стільці, книжкові полиці, великий стіл і менший — журнальний, килимки на стіні і біля канапи. Все як слід, тільки заважає гострий запах фарби.

«Перестарався Чигиринець», — подумав Косован, який зайшов услід за ними і вже шукав квартиру. Ліда допомогла йому — штовхнула віконницю. Марлева запона на рамі опукло виповнилася.

Модний телефонний апарат чорного кольору стояв на книжковій полиці: Ліда тричі крутнула диск. Комусь жартівливо рапортувала: «Екіпаж у складі відомих вам товаришів на чолі зі мною прибув цілком благополучно...»

«А куди ж мене?» — Косован не побачив другого ліжка й зрозумів, що доведеться йому жити в іншому місці, мабуть, у гуртожитку. Він сам був там за архітектора, і будували своїми руками. Не жити ж під голим небом. Тоді вперше навчився Косован відрізняти шершебок від рубанка...

Лідія провела пальцями по столику й полицях — чи не сіла пилочка? Розпушила букетик квітів у куклику з кольорового скла. Посміхнулася Косованові співчутливо. Тихо сказала:

— Бачу, бачу, стомився ти, бідненький. Та не бійся. Про твою персону є вказівка самого... Зараз поїдемо. Ми живемо, як у столиці. Три кімнати, ще й веранда. Кожному в нас по кімнаті.

— Хіба вас троє? З ким же тебе поздоровити? Син? — І зрадив, що вгадав. Це вже применшувало його провини: досі навіть не запитав, яка в них сім'я.

«А чи зручно нав'язуватися до Чигиринців, ще й особистим гостем?»

Ні, він не забув минулого. Мабуть, і Ліда не забула, хоч було все те давненько. Та, власне, нічого істотного пам'ять Косована й не закарбувала. Нічого істотного... Вдаючись до геологічної термінології, можна сказати, що їхні серця тільки вели пошук.

...Скригнули двері. На порозі «мій Чигиринець», як любить казати Ліда. Повновидий, кирпатий, з модною, як на перукарській рекламі, зачіскою. Кремова сорочка-циганка,

комір розстебнуто по-домашньому. Смаглявість, видно, постійна. Це про таких геологів співається: вітру і сонця брат. На синій куртці простого крою брелочок якоїсь нагороди, а сама нагорода нижче, в нагрудній кишенці.

Чигиринець ступив через поріг, дошки під ним скрипули: важкенький. І от Косован уже в міцних обіймах. Розцілувалися по-братньому, щиро. Плескали руками один одного по плечах, наче випробовували, хто дужчий.

З професором Дроботом начальник експедиції повівся стриманіше, як учень, що вже виріс, але має справу з колишнім вихователем. Той першим поцілував Чигиринця, тільки тоді й молодий відповів йому тим самим.

— Слово честі, мені не вірилося, що наша зустріч можлива! — признався Чигиринець давньому другові. — Що таке зрештою шість років? Виявляється, багато. Шість не бачилися, а експедиції, яку зачинали разом, — уже десять. От і надумали жінки... Де в них стільки завзяття взялося? Місяців зо три працювали на нас тайгинська пошта й телеграф... Начальство трестівське не заборонило, але й не підтримувало, як то кажуть. Перестрахувалися на всякий випадок... Натискали на нас, як ніколи. Ви, мовляв, сякі-такі ювілейники, перевиконайте план приросту розвіданих запасів. Тоді, може, хоч обійдеться без фейлетону в газеті. І що ж, перевиконали! Цього разу на честь ювілею власної експедиції. І прапор над нашою конторою підніmemo завтра.

Чигиринець коротко розповів, яка програма святкування. Запросив професора прибути в ресторан «Геофізик» (є у них такий) о десятій ранку. Це поруч.

Над Тайгинськом мерехтіло сузір'я Оріона. Ніч, сповнена таємничого гомону всесвіту, вбирала в себе й земні голоси: несміливі гудки малих суденець і дужі, впевнені сигнали пасажирських теплоходів, які прямували аж до Дудинки. Заступала на вахту сибірська ніч. Це переддень вихідного і переддень ювілею маленького геологічного колективу, яких багато на сибірських розвідувальних маршрутах.

2

Андрій Косован — як безтурботний хлопчисько, що, набігавшись доскочу, а потім насидівшись до пізньої ночі біля телевізора, запрограмував собі тривалий відпочинок. У Косована свій план. Побувати вранці на березі Єнісею, пройтися вулицями Тайгинська,

А-291-2

де сподівався обов'язково стрітися з колишніми своїми колегами-старожилами, з котрими закладав тут геологічну «факторію». На жаль, його не збудили вчасно. А коли прокинувся, побачив записку — хазяйка пробачалась, що мусить рано йти. Треба ж простежити, щоб вчасно приготувати для гостей сніданок, а тоді зустріти тих, що прибувають сьогодні вранці. Вона перерахувала його меню. Варені яечка, молоко — це в ідальні під серветкою. А в холодильнику — копчена грудинка й масло. Домашня наливка з клюкви... А як самому скучно, то нехай приходять, як усі, до ресторану «Геофізик». Почерк у Ліді не змінився. Ще у Львові часто користувався її конспектами, котрі завжди були докладнішими, ніж у нього. Останній рядок нагадував, що початок церемонії рівно о десятій. А в дужках: «За сибірським часом, не спізнюйся».

Крізь тюлеву запону у вікно дивилася тайга. Відсунув фіранку, й до кімнати зразу хлопнула повінь зеленого світла. Гострі промінці пронизували її — кожен у своєму строго обмеженому просторі, лише біля протилежної стіни вони ніби змішались, лягли тусто, як фарба. Він спав на дерев'яній кушетці, невисоку спинку якої оздобив різьбяр: тут і мініатюрні кедри, і якісь дзьобаті птахи, і ведмедиця із своїми дітьми. Нехитрі фрески він побачив ще вчора, але зараз вони здалися йому набагато цікавішими. Деревя, птахи ніби ожили, як тільки їх опромінила своїм сяйвом тайга. За вікном у садку Косован побачив дитячу гойдалку, металевий умивальник, закріплений на дерев'яному стовпці, білий рушник. Садок був справжній, не декоративний. На молодих розлогих гілках поміж дрібного листя красувались такі ж дрібненькі яблука. Уздовж доріжок — квіти. При самій землі стеляться біленькі, схожі на цвіт гречки, їх цілий килимок. А по ньому — купини звичайних чорнобривців. Далі щось червоніє, здається сальвія.

Він зійшов скрипучими східцями в садок.

Вода в умивальнику колюча, ще не встигла нагрітись. Ночі тут холодні, не схоже на серпень. Він і не думав роздягаться до пояса, але якось непомітно для себе вже мокрими руками стягнув майку і, нагнувши голову, пустив собі на потилицю воду. Аж от коли відчув бадьорість. Сильніше заколотилося серце, м'язи стали наливатися молодією силою. І Косовану згадалися слова евенка-провідника, з яким подружився і часом ходив у ліс по ягоди й гриби. Як передовий оленяр, Сокжой-хор, що в перекладі

означає старий олень, побував у Москві на виставці, потім одержав путівку до Криму. Саме тоді, купаючись у морі, раз і вдруге ковтнув колючої води, цілий день потім мучила його жага.

— Вашою водою, — казав він Косовану, — можна тільки ноги мити. І то розумні люди полощуть у тій, що з гір біжить, у солодкій. Наша сибірська вода, звідки її не бері — із джерела, з річки, з-під землі, і тілу, й шлунку, потрібна так само, як душі ваше хороше вино. Наша вода все може: бадьорить тебе, хворобу виганяє, дурну кров розумною робить. Шамани і знахарі сибірською водою лікували, були й серед них мудреці, секрет води знали. — Тут Сокжой-хор усміхався косими очима, роздумливо хитав головою з посрібленою, як у лева, кучмою і довірливо ділився з Косованом, з людиною, що прийшла до них з-за Уральських гір, наче з іншої планети, своїми власними спостереженнями. А вода з глибин іде через усі пласти, все корисне, що по дорозі зустріне, бере з собою, воно потрібне людині, квітці, звіру, дереву, траві. От вам і цілющий Баль-зам...

«Цікаво, чи живий він, мудрий Сокжой-хор. Адже йому тоді було майже вісімдесят...»

Витираючись зараз шорстким рушником, «добуваючи» із свого тіла тепло, Косован з вдячністю згадував евенка. Багато порад дав йому старий у перші місяці перебування в тайзі. Згадав і те, як одного разу примчав до його конторки стурбований провідник і, зморений далекою дорогою, сів, не чекаючи запрошення. Згодом став дихати спокійніше, груди вже не піднімалися так високо, і він обіцяв очима, що от зараз, зараз скаже, чого це його пригнало в таку неgodу. Витяг з кишені листа, отриманого від дочки, вчительки з Іркутська. Весело кліпав очима, повторюючи два слова: «Нафта», «Марково».

Косован здивувався: оце так, евенкійська пошта усна дає фору державній! Тільки керівникам експедицій повідомило начальство приймну і водночас тривожну вість про фонтан у Маркові, а Сокжой-хор знає...

Писала йому дочка, що буцімто геологи й не шукали під Марковом нафту, бо там не земля, а камінь, якась «кристалічна платформа». І раптом — чорний, могутній диявол! Ніхто його не чекав. Диявол плюється чорною рідиною вже кілька днів. Б'є з-під землі джерело, заливає людські житла, ліс, розтоплює своїм теплом сніги й котиться, котиться хвилями до самої Лени...

Сокжой-хор, тикаючи жовтим худим пальцем у карту, яка лежала перед Косованом, розсудливо міркував:

— Я не знаю, чому так сталося, начальнику, і ти, мабуть, не знаєш. Ти ще молодий і маленький вчений. Але є ж старі й мудрі серед вас. Де вони?! Що треба робити — нехай скажуть. Який ваш найбільший шаман може дати пораду? Бо наш — безсилий. Чуєш, начальнику? Якщо нафта проб'є собі дорогу, загине Лена, загине все живе у воді. Я спішив до тебе, начальнику. Ти добрий чоловік і розумний чоловік, ти вмієш слухати, а не тільки сам говориш. Прошу тебе, начальнику, візьми телефон, дзвони їм. Лену треба відгородити від нафти, як це ми робимо, рятуючи наші селища від повені. Скажи їм, що нафта — це золото, але Лена, тайга — золото ще дорожче. Нафта — дикий кабан однако, а Лена — соболь... Я б їм сказав, але нездужаю, Марково — це десь дуже далеко, не для мого Орона¹ і не для мене. Дзвони їм, і нехай скажуть тобі, а ти скажеш мені, що треба... Як рятувати Лену.

Якби не евенк, не його візит, Косован, мабуть, не дуже й цікавився б подробицями того, що сталося в Маркові. У нього були свої завдання і обов'язки. Він тоді й гадки не мав, що й сам шукатиме нафту і газ. Подія в Маркові нагадала Львів, дискусії з приводу походження нафти, нагадала про професора Володимира Порфир'єва і його неорганічну гіпотезу. Будучи студентом, став Косован свідком метаморфози з досить відомим уже на той час геофізиком Порфир'євим. Ще вчора органік, він раптом виявився палким прихильником школи, яка твердить, що нафта утворюється на недосяжних для людини глибинах, у мантії землі, що звідти вона переміщується по розломах земної кори, проходить ближче до поверхні. Косовану-студенту рано ще було заглиблюватись у суперечку, але дискусії, ініціатором котрих був Порфир'єв, завжди цікавили його. І ось Марково... Косован, звичайно, знав, що площа, про яку йде мова, належить до сибірського кристалічного щита. Ще коли формувалася його експедиція, були розмови про перспективні місця для розвідки в іркутській зоні і називалися «береги Лени». Але йшлося про залізні руди, про кольорові метали. А тепер, бач, фонтан у Маркові. Ще один аргумент на користь гіпотези, яка для Порфир'єва стала альфою і омегою його дерзання. Тоді, прощаючись з евенком, Косован ще не знав, як Марково змінить і його

---

¹ Орон — олень.

життя, покличе до себе, до нафти і газу, може, й на все життя. Несподіване запрошення на ювілей до шукачів залізних руд, де й він починав свою кар'єру, закладав фундамент нинішньої широко розгалуженої сейсмічної служби, де власноручно роздвічував тектонічну карту кольорами, що розкривали майбутнє сибірських надр. Завдання, яке дав йому головний геолог тресту Кузнець, стало не тільки додатковим дорученням, воно і його зацікавило. Марково подало сигнал. От уже й на полтавських площах тут і там запахло аномаліями. Кількість норовистих свердловин зростала. Це він знав добре. На жаль, геофізики ще не навчилися прогнозувати ці міні-вулкани, передбачати можливість викидів, попереджати буровиків про загрозу. В Маркові фонтан зрештою заглушили вже при ньому, нафту до Лени не пустили, перепинили їй шлях товстим сніговим валом. Сніг увібрав спершу тепло чорного потоку і, остудивши його, застиг і сам на сорокаградуснім морозі, ставши, мабуть, першою в світі дамбою зі штучного бітуму...

Косован звертався в душі до евенка: «Старий друже Сокжой-хор, згадка про тебе привела череду спогадів. Шкода, що ми давно не бачилися і я досі не зміг розповісти тобі все, як було в Маркові. Люди приборкали чорного диявола, припинився стихійний викид. А спеціалісти, які прибули з Грозного, з Башкирії, з Києва і Львова, довго ще не роз'їжджалися. Що робити з велетенським нафтовим озером? Його підпалили. Порівняно з тим ревищем, яке створював навколо себе фонтан, озеро палахкотило зовсім мирно, вогонь сягав не дуже високо, клубки чорного диму й сажі, підхоплені протягами, що виникли у двобій тепла й холоду, піднімалися вгору, потім осідали на селище, на тайгу, на скуту кригою ріку. Скоро все навкруги ніби обвуглилося, вкрилося липким чорним потом. Під цим саваном життя замерло. Спорожніле селище дивилося на буркотливе вогнище закіптюженими вікнами, неначе пожилці приготувалися до спостережень сонячного затемнення. Високі поодинокі сосни, ті, що насмілилися вирости ближче до людей, поскиляли голови, заклакли. Розігріта кора набрякла живицею».

Так начальник сейсмічної експедиції Андрій Косован неждано-негадано опинився тоді на нових місцях. Верхи об'їжджав він свої володіння після стихійного лиха. Саме тут, біля першої в цих місцях бурової, яка вже не існувала, дислокуватиметься його хазяйство. Ось він зупинився на

пагорбку і, перш ніж спуститися у видолинок, обернувся. І звідси добре було видно полум'я. Якись люди, певно вартіві, виставлені про всяк випадок, походжали, немов древні вогнепоклонники. Та ось на дорозі показався вершник. Він наближався. Косован упізнав місцевого геофізика Арсена Токарева. Це на його очах загинула бурова. Токарев зупинив коня поруч з Косовановим. Давно не голене, втомлене обличчя його було спокійним і навіть ніби вдоволенним.

— Я ж обіцяв вам вибрати місце для бази. Не раджу, колего, відмовлятися од товариської допомоги. Тут свій закон — один у тайзі не воїн.

Арсен рушив попереду, коні тюпали поруч. Часом зближувалися, торкалися один одного.

— Як ви гадаєте, колего, збитки великі? Мільйонами пахне? — поцікавився Косован.

— Он що вас турбує! Ні, це не збитки... Для нас, геофізиків, це виграш. Хіба ви не розумієте, що Марково — відкриття віку! Нафта на кристалічному щиту. Я особисто вперше бачу таке. Знайдено нафту чудової якості. Але не це головне. Головне, що нафта глибинна і — в цьому вже немає ніякого сумніву — неорганічного походження. Одним словом, швидше розгортайте свою сейсміку. Наша бурова, коли говорити одверто, народилася без попередніх геофізичних даних. Бурили ж параметричну, а не дослідну. Якби хтось тоді сказав, що тут може бути нафта, я б сам його висміяв.

Косован заперечив: адже й перша, і друга гіпотези вже давно співіснують. Чого ж тут сміятися?

— Хіба це співіснування? Друга — як приймачка у першої. І не більше. А після такого відкриття, можливо, ролі поміняються. Я вам «не кажу про всю Одесу», а тут, у Сибіру, мабуть, так і буде.

Скоро вони зупинились біля високої темностінної будівлі, яка неначе вгрузла в землю. Ще кілька таких стояли неподалік. Усього Косован нарахував п'ять.

— Оце, колего, і є факторія, про яку я казав. Не дуже, звичайно, комфортабельно, будинки старенькі. Ще коли соболя стріляли інтенсивно — створено службову заїмку. З Іркутська привозили сюди порох, дріб, інший мисливський провіант, ну й тютюн, харчі. А звідси відправляли м'яке золото. Соболя тут найкоштовніший, баргузинський...

Двері й вікна засніжених будиночків наглухо забиті. Тільки в крайньому, де вони зупинилися спочатку, хтось,

певно, підночовував не так давно. А інженер скористався вікном: дошки трималися тільки на верхніх гвіздках. Розсунувши їх, Токарев заліз усередину. За ним — Косован. Будиночок на дві кімнати. У першій, більшій, — широкі дерев'яні нари. Над ними полиці. Від сіна, розстеленого на нарах, тхне цвіллю.

Токарев намацав у закутку столик, а на ньому свічку. Освітив кімнату. На стінах, закріплені дерев'яними планками, висіли кольорові плакати. Вони закликали населення здавати хутро тільки відмінної якості. З агітплакатів дивились на несподіваних гостей білі, з чорною смугою на спині соболі, жовті лисиці, рожеві зайці. Плакати, як було зазначено на них, випускалися в Іркутську ще в 1942—1943 роках. Друга кімната служила кухнею. Біля залізної плити з конфорками березові дрова, діжка для води, яка вже зовсім розсохлася, ніби присіла від утоми.

— Нічого, жити можна, — промовив Андрій Косован, і голос його прозвучав глухо, як у погребі. — Отут і буде моя резиденція. Звичайно, тимчасово.

Факторія, яку вони назвали Соболиною, залишалася в спогадах назавжди, як і Тайгинськ. Тут він зблизька пізнав ще одну річку — Лену, сестру Єнісею. Літом і зимою прокладав геологічні маршрути на обох її берегах. Спілкувався з буровиками, які, не чекаючи геофізиків, у багатьох місцях самостійно бурили глинисті ґрунти, вгризалися долотами і в кристалічні породи. І разом з ними саме тут зазнав найбільше розчарувань. Надра виявлялися «сухими», без будь-яких ознак нафти, газу чи бітуму. Так ніби не було марковського дива, ніби й не викидала свердловина-«бунтар» більше трьохсот тонн нафти на добу, ніби то був сон. А потім вишки покрокували ще далі на північ. І, хоч під ними так само був неплодний, оманливий кристалічний щит, одного весняного дня, коли навколишня тайга зазеленіла, біля свердловини, пробуреної серед скель, раптом почувся радісний крик якогось буровика. Наступної миті навкруги зазвучало багатоголосся, наче до хору прилучилася і тайга:

— Нафта! Нафта!

Людська пам'ять зберігає не тільки думки і слова, образи, а й звуки. Інакше як би творилася музика, як би глухий під старість Людвіг ван Бетховен до останніх днів свого життя писав безсмертні сонати. І як би він, Косован, міг завжди нести в собі той вигук, сповнений великої радості: «Нафта!»

...Звідси, від садиби Чигиринців, де прокинулися в ньому ці спогади, до берегів Лени тисячі кілометрів. А от постало все в уяві, неначе виділося за отими он кедровими, голубіючими під сонцем далями.

Телефонний дзвінок, що почувся в кімнаті, де він спав цієї ночі, повернув Андрія Косована до дійсності. Ще й ще настирливо дзвонили. В трубці голос Івана Чигиринця:

— Як ся маємо, пане хороший? Проспали царство небесне. А винна тайга. В нас повітря — як бальзам. Не треба й чарки на сон грядущий. Ти хоч встиг поснідати?

Косован признався — не снідав. Йому мріялося оце, вдихнув у молодому садочку сибірських пахошів. Заворожило його, затягло, немов у вир минувшини. Дав слово Іванові, що збереться «по тривозі», а на сніданок йому треба не більше п'яти хвилин.

Приїхав той самий шофер, бурят. На ньому була чиста біла сорочка, манжети визирають з-під рукавів, поблискують запонки. І машина сяє своїми нікельованими цяцьками. Свято є свято!

Сам начальник експедиції вийшов йому назустріч, приязно потис руку. Але замість привітання тихо мовив:

— Ти сидиш у президії. Ясно?

Косован на ходу здоровкався із знайомими й незнайомими, усміхнувся до бухгалтера, який при ньому працював ще обліковцем, потім протиснувся до професора Дробота. Відповів на посмішку немолодої, але вродливої жінки, хоч і не згадав, хто вона. Ще одну, трохи молодшу, побачив під вікном — з «ветеранів», тільки забув прізвище. Але вона зразу одвернулась... Дві сходинок вели на підвищення до столу, накритого червоною скатертиною.

«Усього ж шість років минуло, — подумав Косован, — а скільки нових облич. І все молодь. Таких «старичків», як він, зовсім небагато. А літніх, сивих? Були ж і такі. Косован напружив зір. Тепла хвиля огорнула серце. Євген Сокжой-хор, той, що відряджав його на Лену своїм повноважним представником, коли вибухнуло в Маркові. Косованове місце поруч із Чигиринцем. А збоку чорночубий, з тонкими рисами обличчя модник років сорока. З орденською колодочкою на синьому піджаку, замість галстука — чорний метелик. Знай наших! Перед ним аркуш паперу — список прізвищ, якісь нотатки. Він — секретар партійної організації, Хромченко. Косован згадав: бачив його в тресті,

але особисто не був знайомий. Мабуть, набридла йому осілість, попросився на передній край... Партійний керівник зачитав телеграму від начальства з Красноярська.

Доповідав Чигиринець — про пафос звершень, здобутих радянським народом, про боротьбу за мир, який зміцнюють своєю працею і вони, геологорозвідники. Особливо піднесено звучав його голос, коли мова пішла про тих, хто нині заново відкриває Сибір. Почав називати багатьох присутніх у залі. Першим віддав належне йому, Андрію Косовану, засновнику цієї організації геофізиків... Оплески примусили Косована підвестися, хоча, признатися, незручно йому отак красуватись перед залом, перед тими, хто й нині тут працює, «завойовує» Сибір, тоді як він... Бачив усіх разом і нікого зокрема: людей багато і розглядати чиєсь обличчя навіть нетактовно. Все ж відчув на собі уважний погляд тієї жінки біля вікна. Хто вона? Гаряче аплодували Дроботу. В президії заворушились, даючи йому змогу встати. Аплодували всім, кого називав Чигиринець. Косован з цікавістю слухав розповідь про нинішній день експедиції.

Гостям вручали ювілейні значки і почесні грамоти. Нагороджували і своїх. Ось назвали Наталію Явтухівну Наконечну. Косован зблід: «Невже?» Перевів погляд у зал — на стільці, яким він цікавився, вже нікого не було. «Так ось хто та жінка!»

Наконечна... Так, це була та його знайома. Він упізнав її. Але чому геофізик? Адже Наталія приїздила з бухгалтерським звітом. Мабуть, йому почулося. Чигиринець просто обмовився, або те слово було вжито як визнання того, що кожен учасник експедиції, незалежно від професії, належить до сім'ї геофізиків.

«Наконечна... У неї так і залишилося дівоче прізвище, не вийшла заміж... Вона років на десять молодша за нього. Згадав, як знітилася, почувши про це. А потім... Потім була відпустка. Йому саме доручили закупити свійських оленів у Бурятії. З ним поїхала й Наталія. Довірилася йому з якоюсь дитячою безпосередністю... Повернення до Красноярська і потім прощання на квартирі в хазяйки «готелю» Марії Павлівни було не таким безжурним, як йому хотілося б, але він, Косован, не бачив у тому своєї провини. Не хотів бачити...

І зараз він помітив, що Наталія, повертаючись на місце, не посміхалася, як інші, хода її була напруженою. Косован розгубився.

Події цього дня для нього відбувалися неначе в тумані. На концерті поруч сіла Ліда Чигиринець. Називала йому імена виконавців. У місцевої публіки, виявляється, є своєї улюбленці. Серед них і Наталія Наконечна, співачка. Косована потім найбільше зацікавив молодий ширококолий евенк, він показав ритуальний танець свого народу.

— Що він робить у вас? — запитав Косован Ліду.

— В екіпажі каротажної станції, закінчив спеціальні курси. Онук Сокжой-хора. Пам'ятаєш старого провідника?

Онук... Бачив його ще малим.

Як швидко плине час. У ветеранів експедиції онуки повиростали. І самого себе запитав: «А де твої діти, Косоване? Чи матимеш своїх? У батька вас було троє, самі сини». Старший, якого він і не пам'ятає, Петро, на війні загинув, під Ленінградом. Середній, Кіндрат, на партійній роботі в Івано-Франківську. Було кому землю свою боронити, і в мирний час Косовани не останні. А він самотній. Прижився у вдовиці та ніби й заспокоївся. Зате Кіндрат за нього надолужує: має трійко дітей — дівчинку і двох хлопців. Дівчинка косованівський рід не продовжить. А от сини Кіндратові — то дідова надія. Як надіслав йому Кіндрат фото у Жданіки, Паша аж заціпеніла. Потім тривожно запитала: «Твої?» Заспокоїв її тим, що дав прочитати листа від брата.

Хмарка набігла на Андрієве обличчя при цьому спогаді. А тут ще Ліда туркоче над вухом: «Зараз співатиме Наконечна. Рекомендую послухати. У неї голос — як у Оксани Петрусенко».

Андрій підозріло глянув: що це вона прихвалює Наконечну, ніби знає про їхнє знайомство? А коли знає, то звідки? Адже зустрівся вперше з Наталією в Красноярьську, в маленькому «приватному готелі» на околиці. Ворота важкі, фільончасті, вікна й двері оздоблені різьбленими наличниками... Геофізики орендували три кімнати у вдови вченого лісничого. Там угледів Наталію. Хтось до нього саме звернувся, назвавши прізвище. Дівчина почула. В сірих, як у оленя, очах цікавість і переполох. Сподобався, чи що? Перепитала: «Ви Косован?» Щось він їй відповів, посміхнувшись здивовано. «А ви звідки мене знаєте?» Вона граціозно хитнула головою, відкинула каштанову товсту косу за спину.

«Я в Тайгинську працюю, у геофізиків. А хто ж там не знає про Косована... Пам'ятають вас усі і нам, новачкам, розповідають. Та оце ви який?» — «Який?» —

«Молодий зовсім. Я іншим уявляла Косована. Вас там боялися». — «Даремно. Я смирний. Зовсім свійській...» — пожартував він.

Хазяйка Марія Павлівна добре знала його. Це він, шукаючи кімнати для своїх працівників, з-поміж багатьох будинків вибрав цей, підписав з нею договір. Відтоді й сам, найжджаючи за викликом тресту, зупинявся тут, вечеряв з нею, розхвалював улітку пироги з клоквою, а зимою струганину, яку вона готувала не гірше, ніж евенкійські кулінарки. Марія Павлівна запросила на пироги і Наталію Наконечну. З того вечора, власне, й почався їхній скороминущий роман з Косованом.

Мала б уже співати Наконечна, він навіть захвилювався, прислухаючись до слів конференсьє, та оголосили інший номер. Косован помітив, як Ліда шукала очима Наталію — в проходах, у глибині залу. Він теж почав поглядати на публіку — Наконечної не було.

Побачив її години через дві вже за святковим столом. Вимкнули радіолу, почувся дзенькіт посуду, постріли пляшок. Веселий гамір, у якому виділялися жіночі голоси, наростав. У центрі кімнати, де вже стояв, очікувально поглядаючи на всіх, Іван Чигиринець, Ліда наливала чарки й келихи. Серед тих, кому пощастило відчутти на собі увагу дружини начальника експедиції, були професор Дробот і Андрій Косован, старий евенк Сокжой-хор, опасиста чорноока жінка з темним волоссям, підстриженим, як у чоловіків, зі сріблисто-червоним «Знаком Пошани» на синій кофтинці. Ось оголошено ювілейний тост. Веселий передзвін скла: тяглися руки через стіл наліво, направо, перехрещувалися, здавалося, що цій приємній церемонії не буде кінця. Та ось збуджений гомін пригас. Саме в цю мить Андрій Косован знову побачив Наталію. Простяг свій келих до неї, рух цей помітили, дехто навіть простежив, як йому здалося, з ким то гість чаркується так інтимно.

Концерт продовжувався і за столом. Але Наталію Наконечну не викликали. Ліда знову час від часу озирала зал, шукала... Потім вийшла. Двоє молодих евенків у національному вбранні завзято вибивали руками на бубнах, їхня землячка в кофтинці з білою опушкою імпровізувала під той ритм на авансцені: то «скакала» на коні, то «кочувала» на нартах, довгою лозиною поганяючи оленів. Потім вона «пересіла» на оленя і знову «поскакала». Вузькі, немов прорізані осокою чорні очі евенкійської красуні то зовсім заплющувалися, то мрійно або звабно озирали зал,

так наче перед нею було рідне стійбище, тато і мама, брати й сестри, а може й той, хто її свататиме. Місце біля Косована чекало на Лиду Чигиринець довго, проте зайняла його не вона: прийшов посивілий, але молодцюватий з вигляду директор лісозаводу Фролов. Вони вже раніше бачилися за столом, пригадували, як колись познайомились, посміялися над тим, як Андрій Косован намагався «підкупити» модним сувенірчиком хазяїна всіх лісових ресурсів. Директор був у гарному святковому настрої і одразу, як тільки евенкійське тріо пішло за куліси, почав запрошувати Косована до себе. Сказав, що парубкує: дружина з дітьми виїхала до рідних у Підмосков'я, а він «сирота», один як палець. Хвалився, що покатає на новенькій «Волзі». Навідаються в меблевий магазин лісозаводу. Коли сподобаються Косовану гарнітури місцевого виробництва, то він продасть і в кредит, відправить залізницею, куди той скаже.

Ось оригінальний жанр: хлопчина в ролі дресирувальника. Артисти — двоє бурих ведмежат. Нічого особливого вони ще не вміли, тільки й того, що кумедно стрибали один через одного, ганяли по сцені м'яч та ходили по колоді. А на завершення вийшли на сцену і низько вклонились, викликавши оплески. Повернулась нарешті Ліда. Директор хотів звільнити її місце, але вона сказала, що чекатиме Косована біля дверей, і пішла.

У фойє тісно, ніхто не поспішав виходити на вулицю. Кожен гість мав біля себе кількох опікунів, з усього було видно, що на офіційний «сибірський чай» прийдуть далеко не всі. Частувань буде багато, але не в «Геофізику», а по домівках.

Звичайно, як і здогадувався Косован, на нього «претендують» Чигиринці. До начальника експедиції ще запрошено професора Дробота, двох науковців з радіофізичної обсерваторії, розташованої в горах, — за часів Косована її ще не було.

І в Чигиринців стіл був накритий для традиційного чаю. Та, крім самовара, ще стояли пляшки різної конфігурації і кольору. В горілці плавали знамениті українські перчини. Ліді допомагала хазяїнувати фельдшерка Нюра. Вона прийшла сама, і Косован догадався, що Нюра, яку він добре знав, так і не вийшла заміж, що вона одначка.

Чи то люди натомилися, чи ніхто ще не зголоднів, частування трохи не клеїлося. Але вже зав'язувалися розмови, дискусії. З-поміж інших став виділятися голос професора Дробота. Він щось розповідав місцевому керівному

товаришеві, якого Косован знав ще директором Єнісейського лісотехнічного училища. Принаймні те саме прізвище — Самойлов. Косована зацікавило те, що Дробот розмовляв з Самойловим надто професіонально, наче має справу з геофізиком. А втім, відразу пересвідчився, що співбесідник у Дробота обізнаний. У них зайшла мова про принципово нові засоби геологічних пошуків у зв'язку з космічними польотами. І, як не дивно, Самойлов на ці методи покладав особливі надії і як керівник не хотів чекати, жадав бачити науково-технічну революцію і в геофізичній розвідці сьгодні, зараз, тоді як Дробот дивився на обіцяні новації, як на журавля в небі. Самойлов наступав. На його думку, масштаби Сибіру вимагають зовсім нових, ефективніших шляхів вивчення і освоєння надр.

— Що я маю на увазі? Космічні апарати спеціального призначення — ось що вам потрібно, товариші розвідники.

Він нагадав, що два десятки років тому геодезисти, топографи кочували тут, як цигани, повсякчас ризикували життям, а нині на партійному активі він, Самойлов, особисто бачив космічні фотопланшети тектоніки рідного єнісейського району. І тут уже ніяких тобі помилок, ніяких «припущень», ніяких фантазій.

— Це що ж, шановний, по-вашому, може, нас ліквідують як клас,— устряв у розмову начальник експедиції Чигиринець.— Скоро не треба буде топографів, сейсмічних чи каротажних станцій, вибухівки. Промацають надра з сьомого неба геофізики-космонавти, віддрукують тектонічну карту — і крути, Гаврило, розбурюй чи копай...

— Так і буде,— впевнено сказав Самойлов.— Спеціаліст у своєму кабінеті визначатиме, де ставити вишку на газ, на нафту, з яких глибин брати їх і який запас. Ось так, товариші, уявляю собі завтрашній день розвідки та геології взагалі. А коли користуватимуться такими традиційними методами, як зараз, то доведеться людей мобілізувати на геологічну службу, як солдатів! Ви-то в нас, шановний Іване Івановичу, під рукою, укомплектувалися не без нашої допомоги. А інші? В один бік до самого Уралу вербувальники їдуть, у другий — до Владивостока, як колись мисливці за соболем. Золоті гори обіцяють. Потреба в людях зростає за законом геометричної прогресії. Я воювати не встиг, а вчитав у романі: буває, що в атаку ходять кухарі та ординарці. Щодо «атаки», то письменник, може, й перебільшив, а от у «контратаку» вірю. Чи не почнуться і в нас скоро атаки і контратаки з обов'язковою участю

всіх дорослих громадян? «По амбарам метем, по сусекам скребем», а людей не вистачає... Бо такі в нас масштаби!

Хазяйка нагадала: самовари закипіли, пора сідати. А Самойлов ніби спеціально під'юджував Дробота, викликав на одвертість, здавалось, хотів вивідати, що нового матиме найближчим часом у своєму арсеналі геологія. Косован подумав: на Україні теж усе частіше виникають подібні розмови та суперечки. Старі спеціалісти, ті по-своєму розуміють «прогрес»: техніки більше, польові партії давно пересіли з коней на автотранспорт, з'явилися цілком сучасні каротажні й сейсмічні станції. У Києві, кажуть, будується електронно-обчислювальний центр Міністерства геології. Одним словом, ветерани вдячні, що й на їхню долю випало відчувати новий етап. Але ті, що приходять з університетських аудиторій нині, дивляться на все інакше. Не хочуть чекати, їм подавай усе нове, в натурі. Бач, з космосом, з вивченням інших планет у нас краще, ніж з надрами. Це — парадокс, але факт. Ось вони під ногами в тебе, надра, не треба набирати космічної швидкості, ризикувати. І все ніби під рукою для підкорення глибин: море електричної енергії, метал, алмази, лазери, свої теоретики і свої практики, яким заздрить світ, а в землю часом тикаємося, як сліпі кошенята. Косован згадував, що і в ті роки, коли він тут працював, сибірським геологам приділялося більше уваги, ніж українським. Залізні руди, вугілля, хліб, металургійна промисловість — то інша річ. А нафта й газ — там ніби журавель у небі. Можна впіймати, а можна й не побачити. Тільки вже після Шебелинки трохи розвиднілося, стали вагомішими асигнування. А нині чує він, що й тут людям спокій не сниться, вчорашнє їх уже не влаштовує, давай нове, прогресивне...

І по-своєму розуміє Самойлова. Для партійного керівника, в зоні діяльності якого щороку народжуються нові й нові експедиції, польові партії, трести, проблема робочої сили дуже не проста. За свої сибірські роки надивився, наслухався і... натерпівся. Сибірська тайга, сибірська тундра, сибірські морози, цур їм пек! А працювати треба...

Нарешті Ліді вдалося переконати своїх гостей, що чай може й остигнути. Першу чашку налили хлопчику Ігорю, синові хазяїв, який досі чемно сидів на канапі: трохи малював, трохи прислухався до розмов дорослих. За ним показав приклад Дробот. Умостившись на чільному місці, куди його посадила мати Ігоря, професор Дробот збайду-

жілим поглядом окинув усю компанію. Видно, що дискусія з Самойловим досить-таки втомилася його.

— А чому не співала Наталія Наконечна? Пригадую, минулого разу... О, тоді вона була в ударі! Та й ви, Лідіє Сергіївно, щось не співаєте — ні на концерті, ні за столом. А то, бувало, як затягнете з Іваном Івановичем дует. Той, пам'ятаєте, — «Коли розлучаються двоє». Я мало не плачу. Батьки мої, між іншим, з переселенців, херсонці, степовики... — Дробот трохи помовчав, чекаючи, мабуть, відповіді, та Ліда чомусь не відгукнулася. Тоді він, ні до кого конкретно не звертаючись, ніби самому собі сказав: — А я там не бував ніколи... Там... «В степах под Херсоном високие травы...»

Косован послівчував Дроботу. І своє село згадав. А далі побачив себе ще студентом. Знайомство з Наталією у Марії Павлівни, хазяйки «готелю», відбулося ніби зовсім недавно. Наталія справді співала про розлуку. Наче виправдуючись перед своїм сумлінням, подумав, що й для неї ті зустрічі в Красноярську, а потім на Чипчиконі були, певно, випадковими, непотрібними, бо ж мовчала стільки років. Не знала адреси? Але ж Андрій Косован для сибірських геофізиків людина не чужа, допомогли б знайти. Що він — голка в скирті сіна, яка одразу ж і загубилася? Ну, змінив роботу, переїхав на нове місце. З Єнісеєю потрапив у Бурятію, а потім на північ, на Лену. Така в нього служба, така професія, нічого не вдієш. Якби захотіла, то знайшла б.

Отак втішив себе Косован, приєднався до тих, що «чаювали». У спокійному гомоні чувся вже і його голос, його сміх. Аж коли вже після чаю Ліда на прохання Дробота «здалася», а її чоловік, посміхаючись, став біля неї, журливо, несміливо зачалася їхня пісня. Та сама, колишня Наталіна.

Косован устав, пішов до вікна. Слів не знав, прислухався до кожного тільки зараз, уперше. Пісня чомусь брала його за серце. Уперше брала... Словами, своїм змістом і мелодією. Він подумав, що це, мабуть, від втоми. За останні роки ще ні разу так довго не летів. А потім не відпочив і просто з корабля на бал... Ну й, звичайно, спогади, спогади. Вони теж не легкі. Бо все тут починав він, Косован, від нуля. Пам'ятає, геофізики тоді не раз, ніби жартома, згадували декабристів. «Во глубине сибирских руд...» Інша дорога покликкала їх сюди, ну а природа Сибіру і нині така ж сувора і ніколи не стане іншою. Це подумав про свій настрій. Мабуть, неприродно йому бути тут лише гостем

ювілейним. Ліда, Іван, Самойлов і навіть професор Дробот (він хоч і живе в Іркутську, але й досі часто мандрує гайговими дорогами літом і зимою) тут свої... А він — гість.

Ще як вкладався спати, Косован ненароком побачив на книжковій полиці товстий фотоальбом. Подумав, що, мабуть, збереглися і ті знімки, на котрих є він. Адже фотографувалися разом з Лідою, з Іваном. Але себе так і не знайшов. Це був сімейний альбом. От Ліда у фаті, Іван в чорному костюмі з білою квіткою в петлиці. Наречені й гості п'ють шампанське. Багато фотографій маленького Ігорка. Щасливе дитяче обличчя, оченята жмуряться проти сонця. Ось він плаче — обличчя в сльозах. Вмостився на високого оленя, і якби не мамина рука, то можна було б подумати, що Ігор зовсім геройський хлопчик.

Побачив Косован і фотознімок, де дітей двійко. Ігорьок і трохі менший хлопчик з уважними чорними очима. На обох хутрянні пальта, капловухі шапки, унти з оленячої шкіри, як у евенкійських дітей. Перед ними чорне цуцуня: морда гостра, як у вовка, а хвіст чомусь білий.

«Певно, родич Ігорка, — не забуває хлопчика Косован і зараз. — Одягнені вони однаково».

Взяв альбом. Перегорнув кілька сторінок, знову побачив тих самих дітей. На фотографії більшого формату видно кожну рисочку на обличчі. Ігорка Косован відразу впізнає. І цього теж: підстрижений чубчик, гострий ніс, високе чоло. Дитяча посмішка перекраєла обличчя, аж губи скривилися, а в меншого — личко серйозне, заклопотане. Косованові чомусь здається, що хлопчика з таким виразом він колись давно вже бачив на іншому фото. Дуже схожого. Де саме? Ще пильніше, ретельніше придивлявся до знімків, намагався пригадати. Гортав альбом далі: перед ним був той хлопчик знову і знову. Ось він серед дітей, однаково одягнених. Хлопчики й дівчатка в строю. А ось ті самі, на катері «Геофізик», добре знайомому йому катері, бо він сам його купив для експедиції в Іркутську. І скрізь біля хлопчика, яким зацікавився Косован, Ігорьок. Вони нерозлучні. Захотілося спитати у Ліди: чий? Але обережність стримала його. Що, як у Чигиринців синів було двоє, а зостався один? Ні, не має він права отак ні з того ні з сього цікавитись. Це було б нетактовно з його боку.

...Пізно вночі, коли все вже стихло і в будинку погасло світло скрізь, крім кімнати гостя, він згадав альбом і хлопчика. Сам не знав чому. А може, знав, але й собі не хотів признаватись. Тільки наодинці оце він чітко сформулював

думку: хлопчик нагадує його самого... Худенький, високо-лобий першокласник Андрійко сфотографувався того дня, коли одержав значок із силуетом Леніна. Це було у Львові майже тридцять років тому... Хлопчика звали Андрій. Андрій Косован. Так от що здивувало тепер! Хлопчик на фотографії в альбомі батьків дуже схожий на цього Ігорового товариша. Неначе майстер-фотограф скомбінував два знімки різних років і зробив один.

Він знав, звичайно, що в житті іноді бувають схожі між собою, немов близнюки, особливо часто діти. Та й серед дорослих трапляються випадки, коли несподівано одна людина зустрічає іншу, називає на ім'я, кидається обіймати, а виявляється, що обізналася. Про це інтригуюче розповідають романи, кінофільми. Є любителі, які збирають знімки людей, схожих обличчям. Усе це добре знав Косован. Але чому ж продовжує хвилюватися? Пригадував усякі дрібниці — Лідині незрозумілі натяки, її увагу до нього, коли тримав альбом. Косован ліг нарешті, вимкнув світло. Другу ніч мав спати на цьому дивані, в цій кімнаті, але ця друга відрізнялася від першої. Тоді він спав як убитий і нічого йому навіть не снилося, абсолютно нічого. А зараз поринав думкою в спогади, і... чомусь неодмінно бачив Чипчикон і Наталію. Чому саме її? Чому не Пашу, наприклад? Ні, тільки Наталію. Зустріч з Наконечною нині в Тайгинську здавалася йому не випадковим збігом обставин. Лідині насторожені розпитування в машині (кого він пам'ятає, з ким би хотів побачитися?) і нарешті хлопчик з альбома... Раптом озирнувся і завмер — на тому місці, де він лежав, уже не було. Так, не було. Може, Ліда навмисне забрала? Заінтригувавши Косована фотографіями, сховала їх.

Спав Косован неспокійно. Але ні сибірський хлопчик, ні Наталія Наконечна, ні навіть те, що він гостює в Тайгинську, йому не снилося. Вдруге переживав інше — повинь на Чипчиконі. Перепливав бистрину поруч з конем Карькою, а на тому боці на нього чекала... не Наталія, а Паша, спокійно дожидала. Видно, була певна, що нічого поганого ні з ним, ні з конем не станеться.

Бистрина несла на собі повалені дерева, сушняк, розбухлі колоди. Кожен такий «мертвяк» міг позбавити його життя. Його або Карьку. Але на Карьці пливла «казна» — двісті тисяч карбованців, як одна копійка. Гроші на оленів, яких мав придбати за готівку. Уві сні вдарився коліном об валун і застогнав від болю. Стогнав ще й тоді, коли прокинувся, хоч уже ніякого болю не почував. Може, біль

сидів у ньому, як гвіздок, як фронтова рана у солдата, і сприймався нервами, а не тілом.

У кімнаті він сам. Ліда й Іван на роботі, Ігорьок пішов у дитячий садок. Понеділок — звичайний трудовий день для всіх і для малого хлопчика.

Угледів на столі записку — Іван обіцяв прийти об одинадцятій, радив снідати вдома і відпочивати. Поруч свіжі газети: красноярська, районна, вчорашні «Правда», «Известия».

На деревах сріблилася роса. Кішка тигрової масті гралася з кошенятами в нього під ногами, безпечна, як... дитяча рукавичка. Кошенята тулилися до матері, перекидалися через неї, а вона тільки мружилася і муркотіла. Можливо, своєю котячою мовою називала їх пустунами.

Не хотів більше думати про альбом, намагався спрямувати увагу на інше. Ага, згадав Ньюру, фельдшерку. Інша на її місці вже, може, давно б збайдужіла до всього, а вона, бач, потрібна людям і люди потрібні їй. Скільки ж це Ньюрі? П'ятдесят? Попросилася в його експедицію з лісозаводу. А туди, як він дізнався, прочитавши її автобіографію, потрапила після перебування у виправно-трудоxвій колонії. Працювала й там фельдшеркою, за фахом. Він посоромився розпитувати, за що відбувала строк, але сама пізніше розповіла. Хотіла з ревнощів отруїти подругу Люсю, теж студентку медтехнікуму. Щоб помститися в такий спосіб за свою любов. Обидві були вже на останньому курсі, коли познайомилися з молоденьким лейтенантом авіаційної частини. Минуло трохи часу, і Сашко вибрав її. Подруга навчала Ньюру: «Не фотографуйся з нареченим, бо це погана прикмета». А вона не послухала. То, звичайно, дурниці, в прикмети вона не вірить, але так сталося... Ходив до неї Сашко, ходив ціле літо, а посватав восени подругу.

Люся на своє і на її, Ньюрине, щастя одужала. А покару відбути Ньюрі довелося...

Можна було і після відбуття строку залишитися там на штатній посаді фельдшера. Траплявся їй сержант з охорони, який сватався до неї. Обіцяв любити і шанувати до самої смерті. І вона повірила йому, повірила, що то суша правда, бо не побоявся ж сержант розповісти про це начальству. І не відмовила, і не дала згоди. Записала його адресу й сказала: якщо надумає, то обов'язково сповістить. Пішла з колонії на свої хліба. Попутною машиною добралася до Тайгинська, попросилась на лісозавод. Десять

років відробила чесно. Ударницею стала. А тоді перекочувала до геофізиків. Належало експедиції мати свій медпункт, з однією штатною одиницею. Зарахували Ньюру. І що тут дивного, коли згодом з'явилися ще й інші обов'язки: опікала інженерів та їхнього начальника, з власної ініціативи готувала щось «смаченьке», чого в їдальні не було, латала спецодяг, котрого в таких місцях, як їхнє, вистачало ненадовго... Так і прижилася.

Паша, у якої він поселився, прибувши в Жданики, дуже нагадувала йому Ньюру. Така ж уважна до всіх і така ж не зовсім щаслива. Тільки й того, що Паша удовиця і має двох синів. Коли став на квартиру до неї, мусив усе вислухувати, як приголомшила її і дітей нагла смерть чоловіка на буровій. Нині тієї бурової не існує, а в Пашиній пам'яті зосталася назавжди.

У Паші Косован проживає тимчасово, має право на квартиру в обласному центрі і не хоче цього права втрачати.

Паша. Парасковія Тихонівна... Добра і щира душа! Скільки їх таких на білому світі, не безталанних зовсім, але й не дуже щасливих.

Та годі, справді, стежки думок замітати. Спитав сам у себе: навіщо їх порівнювати — Ньюру з Пашею? Не про них твої турботи, чоловіче. Не про них... І знову думки завихрилися навколо фотографії чорноокого хлопчика, навколо Наталії Наконечної. Запахло вітром Монголії. Тримавши коней за повід, він і Наталія входять у розбуханий Чипчикон. Якщо кінь Наталії оступиться і хвиля підхопить його, то Косован встигне подати їй допомогу. Каже собі: «Тільки вперед, бо повинь набирає сили і невідомо, коли скінчиться злива. Тільки вперед!»

Майже двотижнева та їхня подорож не забулась. Нині принесла вона Косованові з безвісті часу запахи вмітої грозою тайги, пахучого березового диму, який піднімався з гарячої пічурки в чумі і виходив в отвір у стелі. Три дні й три ночі у прокуреній наскрізь хижці вони сам на сам. І все ж (він пам'ятає) були щасливі... Косован, наче п'яна людина, ходив то на полювання, то за дровами, які тайга ніби навмисне берегла для них сухими попід скелястими виступами високого лівого берега, а Наталія підтримувала вогонь, наче вперше на цій планеті запалений. То він, Косован, таки добув його незвичайним способом, вистріливши мисливський патрон без кулі, тільки з порохом, у сухий мох. Потім з іскри роздмухав вогнище. Косован ніколи в житті не відчував ні раніше, ні потім такого

почуття: був голодний від нестачі їжі, бо за всі дні в тайзі, поки тривала негода, йому пощастило підстрелити одну тільки птаку, дикого голуба. А то харчувалися корінням поживних трав, диким часником та крихітними шматочками сала, яке він беріг як останню надію. І все ж ще ніколи не був таким сильним, таким жагучим, таким невідступним у своїх бажаннях. Ім, знеможеним утомою, страхом, безвихіддю, тайга подарувала три незабутні дні і три незабутні ночі...

3

Косован снідав сам, як і вчора. Пив чай, червоний, як вино, з сушеної клюкви. Він не тільки грів душу, а й мав лікувальні властивості. Євенки взагалі фабричного не вживали. Чай тайговий навіть немовлятам давали з ложечки. Велику порцелянову чашку тримав обома руками, сьорбав з неї не поспішаючи, але так, щоб чути було не тільки йому. Теж звичка.

Аж ось і «Волга» зупинилась. Іван Чигиринець нахилив голову в дверях — низькуваті. Подав Косованові руку, доторкнувся до чайника і зразу відсмикнув її. Налив і собі. Рафінад гриз зубами, пив чай, як ще в студентські роки, вприкуску. Бач, не відучила Ліда, хоч і нахвалялась.

— Твоє доручення виконав. Квиток замовлено, літак о дев'ятнадцятій десятій. Сам підвезу до Єнісейська. Отже, цілий день наш... Які будуть пропозиції?

— А в тебе?

— Може, підскочимо до польовиків? Найближча група працює кілометрів за тридцять. Є й твої давні знайомі. То ми йшли все на північ, на північ, а тепер новий маршрут. Ще вчора провели рекогносцировку і тепер бурять шурфи. Можна встигнути на баталію. Ну а потім, як відстріляємось, поїдемо далі. Покажу дещо. Нову розвідувальну свердловину на загадковій структурі досліджуємо. Ти, мабуть, Гур'янова пам'ятаєш, то його бригада. Мені було б дуже приємно, якби при тобі надра протелеграфували щось хороше.

— Тебе цікавить нікель і мідь?

— Так. А взагалі наш Красноярський край вивчається нині комплексно. Ти ж, мабуть, знаєш, що для Сибіру розробляються ресурсоцільові програми.

— Знаю в загальних рисах.

— Ми ж тут, Андрію, з тобою тисячі кілометрів пройшли, зібрали цікаві дані. А вже ж і після тебе скільки зроблено.

— А преса мовчить... Скромними стали нинішні розвідники?

— Пригадуєш, раніше наші «подвиги» розписували. Минулася котіві масляна. Тепер давай не просто кілометри плівки... родовища давай. Ні, дорогий мій наставнику, Сибір — не яблуня з червонобокими плодами, що висять у всіх на видноті. Потрусив — і вже в мішку. Сибір — твердий горішок. І, мабуть, саме тому твердий, що золотий...

Сіли поруч, і машина рушила. Водій, певно, знав, куди їхати. За кілька хвилин Тайгинськ залишився позаду. Ліворуч — берег Єнісею. Косована порадувала чимала ескадра великих і малих суден, катерів, самохідних поромів, що швартувалися біля причалу геофізичної експедиції. А самим руслом ріки пливли каравани барж із штабелями арматурного заліза, газових труб та бетонних балок, з машинами... Їх обганяли пасажирські пароплави.

«Волга» обминала надрові виверження, які за мільйони років встигли вросли в землю, покритися лісами і стати невід'ємною окрасою сибірських казкових ландшафтів... На гірській сідловині, осяяній сонцем, незнайома Косованові споруда з округлим сріблястим дахом і радіощоголю. Ага, це і є «стійбище» дозорців, що стежать за космічними кораблями й досліджують інші галактики... Чигиринець познайомив з ними Косована: зовсім молоді, але поводитися з гідністю, неначе знали якісь важливі таємниці. Під час вечері в ресторані ніхто не виявив особливої цікавості до їхньої професії, до їхніх неземних турбот, а самі вони не були говіркими. Одначе запросили до себе. Зараз він подумав, як на таку високу гору вдалося підняти металеві та бетонні конструкції.

Ще трохи, й машину прийняла в свої обійми зеленошумна тайга. Тут вона листяна, схожа на звичайний ліс. Купами росли берези, вільшина, сосни. На окремих деревах старі почорнілі зарубки, а поруч зовсім нові — вони ще й не перезимували і світилися з-під кори ніжним тілом. Колись Косован міг читати ці знаки, залишені людьми для людей, знаки, що були дороговказом і просто сигналами радості чи біди. І тільки той, чие серце прийняло тайгу як свою, потроху опановував цю мудру мову, в одному ієрогліфі якої сказано часом більше, ніж на цілій сторінці друкованої книги. Ось молода берізка необережно вихопилася

трохи з ряду, ближче до нової просіки. І Косован побачив таке, що здивувало його й порадувало. Дві сірі дошки, збиті до купи конусом, захищають деревце од лиха, прикривають білий тендітний стан красуні, щоб не дуже уважні водії не покалічили берізку. Це вже щось нове в знайомій Косованові тайзі, де ніхто ніколи дерев не рахував. Він би й сам до такого не додумався, скоріше зрубав би сіянець сокирою, щоб не заважав. Той, хто захищає отак одне дерево, має право вважати себе хазяїном усєї тайги,— подумалося Косованові. Кілька хлопчаків з кошиками перейшли їм дорогу й зникли в гущавині. Років їм по десять, дванадцять. Думка несподівано перенесла його в кімнату Чигиринців, згадався хлопчик з альбома. «А чому б не спитати зараз у Івана?»

Запитання сформулювалося само собою і в такій формі звучало невимушено:

— А твій ходить по гриби?

— Самого не пускаємо, малий ще. У нас, брат, заблудитися просто... А з собою інколи беру, у вихідний.

І знову Косован:

— Він у тебе, я бачу, товариський. У дружбі постійний. Не те, що сьогодні з одним, а завтра з іншим. На багатьох знімках поруч з ним той самий хлопчик... Хто це?

З відповіддю Чигиринець затримався. Зробив вигляд, що вдивляється в тайгу, ніби щось побачив цікаве. Потім, подумавши, повернувся до Косована.

— Ти про Явтушка? Так, вони дружать. Це син однієї нашої співробітниці. Живе в дитбудинку, а у вихідні гостює в нас. Вони з Ігорком ровесники.

«Явтушок. Явтух... Ім'я не модне. Бач як назвали».

Косован згадував: десь у глибинах його пам'яті жив Явтух. Ага, він знав Явтухівну... Явтухом звали батька Наталії Наконечної, вона розповідала про нього на Чипчиконі. В роки війни Явтух Наконечний організував на Київщині невеликий партизанський загін, котрий під час боїв за столицю діяв спільно зі з'єднанням генерала Михайла Наумова.

Чигиринець уже знову припав до вікна, оглядав зелені світ уздовж тайгової дороги, якою колись ходили лосі й олені до водопою. Звалася вона Тропоєю.

Отже, Явтушок... «Син однієї нашої співробітниці...» Ні, ні, цього бути не може. Це знову марення... Боровся із самим собою, із своїми тепер уже настирними догадками.

Але все, що відбувалося останнім часом, ставало в логічний ряд. Чи не тому його й запросили, знайшовши для цього привід... Явтушкові п'ять років, майже п'ять, як і синові Чигиринців. А повинь на Чипчиконі? Коли це було? Підраховав. І все хвилювався: «Могло бути... Могло». І чому Наталя не захотіла співати, чого десь зникла? Чи не вона «наша співробітниця»? Коли так, то чому Іван не сказав нічого про Явтушкового батька? Чи є він взагалі?

Косован до болю прикусив губу: ні, такого бути не може, щоб у нього раптом на тридцять сьомому році холостяцького життя об'явився син... Чого б це Чигиринцю, колишньому другу й однокашнику, ховатися перед Косованом? Чого таїться? Іван не крутий, чесний і прямий. Довів це, коли сватав Ліду. Напередодні цієї події вони пливли по Єнісею на довбанці, Іван — на веслах. Раптом поклав їх на воду, човник сам вибирав течію...

— Слухай, Андрію,— звернувся до нього Чигиринець, і обличчя його чомусь укрилося червоними плямками.— Слухай, Косоване, відстань ти, будь ласка, од Ліди. Дай їй спокій. Дай нам спокій...

Це було сказано м'яко, але й категорично. Косован усе зрозумів, не став тоді заперечувати, зволікати. Тільки перепитав:

— Кажеш «нам»? І від її імені?

— Так. І від її імені. Ліда не хоче, щоб подія, до якої ми готуємось, стала для тебе, начальнику, несподіваною. Через тиждень, у ту неділю, ми розписуємось.

Косован бачив: нелегко далася Чигиринцю одвертість. Адже він ніби підставив товаришеві ніжку.

Обоє довго мовчали. Потім Іван узяв весла в руки, одвіз його до берега. На тверді потиснули один одному руки: згода! А ще Іван запросив його бути свідком при реєстрації шлюбу...

«Хто-хто, а Чигиринець і тепер сказав би йому правду»,— заспокоював себе Андрій Косован. І до самої бурової мовчав.

Розв'язка сталася несподівано, коли вони зупинились. Водій відкрив капот... Потім звернувся до Косована, саме до нього, а не до Чигиринця:

— Ти на всяких машинах їздив, начальник, я пам'ятаю... У тебе великий досвід. Що це може бути? Даю більший газ, а мотор тягне слабіше.

І вже тоді, коли Косован схилився над мотором, водій схвильовано зашепотів над вухом:

— Не слухай нікого, начальнику, вони не кажуть тобі правди. Явтушок — твій син. А мати його — Наталія Явтухівна. Чуєш, начальнику, в тебе є син. Чи, може, не заплатив ти батькам Наталії тері, як у вас кажуть, — калім? Не шкодуй, заплати. Явтушок — хороший хлопець. І Наталія варта великого тері... У тебе немає соболіних шкурок? Заплати грішми. Я все чую, коли везу мого начальника. Він мене попереджає: мовчи. Мовчу, як треба. А як не треба? Чого в тебе відбирати сина, начальнику?

Рушили далі. Косован почував себе так, наче оце тільки наважився увійти в осінню ріку. Всякі вагання залишилися на березі. Холод звільнив мозок. Все стало на своє місце. Він — батько. Повінь на Чипчиконі стала для нього, як у біблейському потопі, началом начал. Таїнство власного змушнення відбулося ніби й непомітно, природа взяла верх. Усі люди на землі — батьки і матері. Інакше — біологічний казус, відступ од норми. Винятки завжди мають свою причину, повинні мати. Зрештою, це несправедливо, що тільки жінка знає про своє майбутнє материнство, а чоловік і не здогадується, поки йому не скажуть. Тому й ріс Явтушок без нього, як безбатченко. Навіщо ж так суворо, так нерозсудливо повелася з ними Наталія?! Косован стис кулаки, образа душила його.

На кого образа? На всіх, хто знав, що в нього є син. На Ліду, на Івана, на Наталію найбільше. І на цього водія — пізно прокинулося в ньому сумління. Мовчав, отже, брав участь у змові... Всі вони черстві, як з макухи зіплені... Згадували про нього тільки всує, переконуючи одне одного, що він, Косован, ненадійний, не вартий мати сина. Ну, нічого, нічого... Буде як у тій притчі: око за око, зуб за зуб.

Такими були перші його почуття, перша реакція.

На польовому рубежі сейсмів Косована ніщо вже не цікавило. Знайомився з екіпажем сейсмостанції, не прислухаючись, як кого звуть. Потім підійшли до підричників. Солдатські сорочки з тренчиками встигли вицвісти, але лікті ще не повилазили й гудзики були на місці. Ці — з поповнення. Нічого нового для Косована: так само опускали пакети з вибухівкою у свердловини, так само стелили косу з датчиками. Через кілька хвилин одійшли метрів на сто. Сирена — і перший вибух. За ним другий, трохи згодом третій. Схоже було — стріляють гармати великого калібру. Під ногами здригалася земля. Небо посилало щораз, коли лунав вибух, кам'яний дощ. Відлуння трикратного залпу

прошуміло над тайгою, затихло у відрогах гір. Косована повели до сейсмостанції, розповідали про загадковість площі: Шукають нікельовані поклади, а «самописки» фіксують щось інше, незнайоме. Сейсміки, як завжди, перші інтерпретатори, хоч цього й не вимагають, від них чекають доброякісний шифр розрізу. Ці записи вивчатимуть спеціалісти експедиції, тресту, їх надішлють до електронно-обчислювального центру. Сейсмостанції продовжуватимуть приймати відлуння з глибин, промацувати всю структуру. І тільки згодом почне вимальовуватись конфігурація покладу, його потужність, його потенціал. Для Косована — це все ази, давно пройдені. А люди тут хороші, трудяться якось весело. У своїх походах по тайзі з такою косою він освоїв тисячі й тисячі кілометрів. Зараз, якби його спитали, то навіть не про всі регіони знає, що там і як. Одні з них ще до кінця не розвідані, з інших давно беруть руду, нафту, газ. Роботи в тайзі сибірській, як він бачить, непочатий край. Об'єкти пошуків тепер розкидані, охопити всю територію важко, навіть маючи власні літаки й вертольоти. Він не задрить Чигиринцю... От і сюди, певно, давненько не навідувався, такими простими речами цікавиться, що мусив би червоніти перед колишнім начальником за свою необізнаність з ділами на об'єкті. Ну та йому видніше, як у таких масштабних умовах керувати... А Косованові? Доведеться міняти маршрут, доведеться... Дав Чигиринцю ще цілу годину на діла службові. А далі не витримав:

— От що, Іване Івановичу... Пробач, одриваю тебе... Я оце зрозумів щось нарешті. Йдеться про хлопчика Явтушка...

Їхні очі стрілися, і Чигиринець насторожився.

— Ну, ну... Слухаю тебе.— Чигиринець цим ніби казав: «Давно пора».

— Ти знаєш, мене оце зараз цікавить тільки один маршрут... Ні на які об'єкти, звичайно. До Єнісейська. У дитячий будинок...

Іван кивнув: розумію. Співчутливо поклав важку руку гостеві на плече, зітхнув.

— До Явтушка?

— Так. До сина.

— Не порадившись навіть з матір'ю? А може, заїдемо спершу до неї? Повернемось у Тайгинськ?

— Ні в якому разі, це було б нерозумно. Давай говорити, як мужчина з мужчиною. Ми обоє... батьки.

Я «новоспечений», ніби незаконний, але все ж батько, дідько забери! Чуєш, батько! Звідки раптом у мене така переконаність? Ну, про це потім. Але ти, Іване, не бійся. Я не дозволю собі нічого... Не травмуватиму Явтушка. Тільки подивлюся на нього.

Вони розмовляли, стоячи неподалік від машини. Водій догадався, про що саме. Підняв капот, поцокав ключем — не заважав. Нехай погомонять. Хіба нинішній його шеф Чигиринець не розуміє, як то важливо повернути синові батька, а батькові — сина. У нього самого, Дарінжаба, двоє синів і дочка, наймолодша в сім'ї. Першого хлопчика дружина народила йому на замовлення, як того сам хотів. Сибірські жінки знають, як це робиться. Споконвіку так. Ну, звичайно, в давні часи жінки з добрим духом тайги розмовляли, просили. І він... підказував. Але й нині евенкійки, бурятки з богом чи без нього знають секрет. Чоловік тільки подумав, що добре було б мати дівчинку, матері помічницю, а дружина вже й догадалася. І станеться так, як він хоче... Зустрівшись тепер з колишнім своїм шефом, а нині гостем, Дарінжаб придивлявся до нього уважніше, ніж колись: добрий він чоловік чи злий? Якщо добрий, то чому пошкодував тері за таку гарну дівчину? А якщо злий або не має тері, то навіщо добрі духи тайги дозволили народитися Явтушкові?

Цього разу Чигиринець посадив Косована поруч з Дарінжабом. Тож водій запитав не в хазяїна, а в гостя:

— На сьомий кар'єр?

Знав, що туди збирався його начальник.

Але за Косована відповів Чигиринець:

— До Єнісейська.

Машина круто розвернулася. Дарінжаб ніби ненароком притис лікоть сусіда. Дав зрозуміти — задоволений.

Іхали мовчки.

Певно, в кожній людині є свої інтимні спогади і свої, не для чужого вуха, роздуми. Часом строго судить себе, шкодує за втраченим, чого вже не можна повернути. Андрій страждав, не відкриваючись ні перед ким. Кажуть, що це діалог із власною совістю.

Косован їхав на перше побачення з рідним сином, про існування якого і не підозрював. Іхав стривожений, притихлий. Ще не збагнув усієї ваги своєї, можливо, найбільшої провини. Слова Дарінжаба про те, що ніхто не має права позбавляти його, Косована, радості батьківства, діяли як бумеранг. А чи хотів він сам такої радості? Болючою

голкою сиділа в ньому образа на Наконечну. Так, це вона в першу чергу винна і перед ним, і перед хлопчиком. Усе було б інакше, якби йому сказали відразу...

За всю дорогу один лише раз Чигиринець потривожив Косована:

— А може, все ж заглянемо до Наталії Явтухівни? Поговоримо...

— Ні, спершу до хлопчика... До сина.

— Дивись. Як знаєш. Нехай і це буде на твоїй совісті.

— Нехай і це...

Замовкли обоє надовго.

Косован ніби закам'янів. Подався всім тілом уперед, ніби не від водія, а від нього залежала швидкість «Волги».

Єнісей, берегом якого їхали, то наближався, то ховався за перелісками, де зелені отари лісів опускалися майже до самої води. По купах гравію на обочині видно: полотно дороги збираються асфальтувати. Навстріч їм мчали п'ятитонки — здавалося, вони займають дві третини дороги, і лише вузенька стрічка залишається для легкової. Косован дивився на спідометр: помалу, дуже помалу їде «Волга». Може, й водій думав так, натискав на газ, але обережність брала гору, примушувала його зменшувати швидкість. Їх ні разу ніхто не обігнав. Ті, що їхали за ними, ні в чому не могли пострікнути хазяїв геологічної «Волги».

Нарешті обабіч шляху побігли білі низенькі стовпці. Це передмістя. Пригадував останні «насіпані» кілометри. В низині річка поширшала, стало видно причали... Велика баржа розверталася біля берега, щоб стати під кран. Червоний, як квітка сальвія, він високо підняв свою стрілу. На пасажирському пароплаві грала музика.

Косован знав Єнісейськ і тепер упізнавав околицю, її дерев'яні будинки, сади, магазини без вітрин. Але на вулицях людніше, ніж колись, більше машин. Голубі, попелясті, бежеві «Москвичі» біля воріт, як колись дожидалися хазяїна коні. А де ж лосі, свійські олені? Не видно... Околиця, як скрізь. Ось перед їхньою «Волгою» сміливо дибав гусак, веде за собою галасливе сімейство. Водій упевнено завернув у провулок, зупинився.

Чигиринець глянув на годинник.

Перед ними широкий двір з майданчиком для ігор, у кінці — мурований старовинний будинок. Дві жінки в білому прямують туди.

Чигиринець подався «в розвідку»...

— Якби на мене, я б довго не думав. У машину хлопця і — додому. Виросте: беріть його, навчайте. А малого не руште. Ну що це надумала Наталія Явтухівна? — у голос роздумував водій, витираючи запилюжене скло. — Сина від батька куди сховала... Наче шаман їй наворожив... Але й ти... нічого собі. До сина з порожніми руками... Треба, начальнику, подарунок дитині. Візьми, загорну тобі в газетку хоч кілька цукерок. Кашу, молоко, булочку — цього тут не шкодують. А на цукерки держава грошей не відпускає, цукерки в меню не входять. Це все турбота родичів, батьків. Усякі тут проживають діти. Одні постійно, інших батьки заберуть. Є й сироти... Але дивись, начальнику, про те, що я сказав тобі про Явтушка, нікому ні слова. Не те, що боюсь, соромно буде начальникові переді мною. Сам розумієш... Не сказав він тобі правди, не навжився.

Повернувся Чигиринець смутний, розгублений.

— Казав тобі, що треба заїхати до Наталії, їй дзвонили, що прихворів Явтушок. Але не лякайся, нічого особливого. Застудився на річці. Довго, певно, купався, не догледіли. Тепер в ізоляторі. У них строго...

Косован запитав:

— Наталія, кажеш, знає?..

Чигиринець хитнув головою.

Косован гарячково шукав вихід. Легка простуда, та ще влітку — це ж не інфекція. Можуть Чигиринцеві дати халат, а заодно і йому, Косованові. Він скаже, що має доручення од рідні Явтушка провідати його... І що в кишені квиток — залишатися на день-два не має права. Чигиринець може підтвердити, бо так воно і є. Але мовчить Іван, нічого не радить. Спасував... Йому, бач, незручно порушувати порядок. Сам адміністратор...

Але що муркотить собі під ніс Дарінжаб, наче розмовляє сам із собою. І дивиться на будинок, звідки хазяїн приніс неприємну вість. Може, він тут має знайомих?

Лось з великими сірими рогами вийшов з-за рогу, тягнучи за собою двоколку. На ній фанерна будка зеленого кольору. Поруч — дівчина. Простоволоса, з накинутою на плечі кофтиною. І понукує свого лося знайомим Косованові евенкійським вигуком: «Нот, нот, нот!» Проте лось не поспішає, йде байдуже, навіть мляво. Зате ступає широко, і погоничу-дівчині доводиться самій старатися, щоб не відстати. Побачивши будку, водій після хвилинного роздуму пішов їй назустріч. А Косованові подав знак чекати.

Дівчина розмовляла голосно, окремі слова долітали до Косована. Мова євенкійська. Відчинила дверці й дістала халатик, дала Дарінжабу. Той відразу пішов до машини.

— Вона знає мене. Накинь, начальнику, і кочуй. Дівчина заведе тебе в комірчину з продуктами. Обов'язково побачиш сина. Дівчина допоможе тобі. Але дивися, однак, грошима не дякуй. Вона комсомолка.

Євенка відчинила ворота, повторила звичне: «Нот, нот!» З цікавістю розглядала Косована. Що їй відомо про нього? Очевидно, нічого. Тільки те, що він хоче побачити вихованця дитбудинку Явтуха Наконечного.

Вже посеред двору запитала:

— Хочете всиновити Явтушка? Коли є мати — треба її згоду.

Ні, водій таки не сказав їй правди, щось вигадав.

За обкованими залізом дверима на Косована ввійшло гіркуватими запахами комірчини. В куточку біля вікна столик, два стільці. Тут він чекатиме. От уже знайомий голос дівчини чути за внутрішньою стіною. Та скрипнули двері, і все стихло. Кілька хвилин він прислухався, але з двору чулося лише жалібне посапування лося, якого чомусь тримали в упряжі, хоч він уже своє зробив. Потім тварина стала голосно плямкати, бити копитами в землю...

Раптом увійшов хлопчик. Байковий голубий халатик на ньому не по зросту, до п'ят. Шия обкутана білим шарфом. Чорноголовий, волосся підстрижене під бокс, як на фотографіях. Так, це Явтушок... Хлопчик чемно поздоровкався, але руки не подав, тримав хлібину.

— Це вам... Ільга передала. Беріть.— Хлопчик поклав хлібину на стіл і відступив до порога, збираючись іти.— Ви мисливець? — Голос у нього захриплий, простуджений.

Косован ствердно кивнув, швидко намацав у кишені пакедик з цукерками.

Він не сподівався, що зустріч буде такою короткою. От уже й зачинилися за Явтушком двері. Сидів непорушно, ніби прикутий до стільця. Порівнював: на знімках у альбомі Явтушок виглядав солідніше. Образа на самого себе душила Андрія Косована. Хотілось кинутися навздогін, зупинити сина, сказати йому щось, погладити по йоржистій голівці. Але розсудливість не дала. Думав, що вже не зможе полетіти сьогодні, як не зможе й завтра... Не посміє...

З'явилася Ільга, він мусив іти. Все. Прощай, сину. Спасибі тобі, євенкійська дівчино! Ми ще зустрінемося. Обов'язково...

До машини йшов повільною ходою, як допіру стомлений лось. Невпевненість відчувалася в кожному його русі, наче під ногами була не земля, начинена важкими сибірськими рудами, а пліт на плаву, зв'язаний з округлих колод, чи баговиння тундри в провесінь.

Чигиринець догадувався: зараз Косован нічого не скаже, мовчатиме, і сам затих, намагаючись уявити, що саме відбувається в душі людини, яка потрапила в житейську скруту і не чекала милосердя. На околиці Єнісейська їм назустріч вискочив газик головного геолога експедиції, Дарінжаб пригальмував «Волгу», але ніякої вказівки не почув і взяв розгін. У газика поруч з водієм — Наконечна. І Косован уперше за всі дні, відколи дізнався про існування Явтушка, подумав про Наталію — вона хороша мати. Машини порівнялись, була мить, коли крізь скло стало видно її обличчя — насторожене, у відчаї.

«До Явтушка подалася,— подумав Косован.— До мого сина...»

— Може б, ти залишився на кілька днів, Андрію? — чи то запитував, чи то радив Чигиринець.— Ми спокійно всі разом обміркували б ситуацію. Вона нелегка, колего.

— Нелегка, кажеш? Вона жахлива. Але не безвихідна. Ви, звичайно, всі обвинувачуєте мене. А самі...

— Я так і знав,— перебив Чигиринець.— Знав, колись ти саме так заговориш, Андрію. А якби я не послухав жінок і про все написав тобі ще тоді, коли ми тільки-но дізналися, що Наталія стане матір'ю? Примчав би з тундри на оленях, щоб назвати її законною дружиною? Навряд чи сталося б це. Скоріше послав би її до гінеколога. Дитини не було б. Ми це з Лідою передбачали. Але для Наталії невідомо, що краще, що гірше. Та, певно, дитина існувала для неї ще до свого народження, розумієш? Ми, чоловіки, простіше дивимось на такі речі. Нам, як то кажуть, менше болять. Конфлікт між вами тільки поглибився б, і жертвою став би Явтушок. Чого ж ти мовчиш, Андрію? Може, я помиляюсь?

Як йому хотілось заперечити Іванові. І все ж стримався. Не міг тепер, коли є син, захищатись фальшивими картами. Жорстокість до ще не народженого, але сушого в утробі материнській навіть не карається. Але ж чи завжди вона виправдана, об'єктивно неминуча? Наталія відкинула тимчасові сумніви. «Дитина не винна»,— сказала вона собі.

Йому згадалася горьківська балада-притча про любов

і смерть. Ця штука, сказано було однією людиною, сильніша за «Фауста» Гете.

От і є в нього маленький принц, Явтушок, худенький хлопчик з чорними виразистими очима, його, Косованова, копія. Нема дружини, нема сім'ї, тільки законний нащадок, продовжувач роду. Рідна кровинка. То чого ж таїти в душі образу на Наталію, на її холодність до нього? Що заробив, те й маєш...

Якесь нове, не знане досі почуття озивалося в душі, проростало, як кинута в землю зернина.

Знав, якими будуть його перші кроки після цієї зустрічі з сином. Іван йому не порадник, з Іваном вони думають по-різному. Хіба що Ліда...

— Отже, ти все-таки полетиш? — знову запитав Чигиринець.

— Лечу. Обов'язково лечу. На моєму місці і ти діяв би саме так.

— Що ж, затримувати не смію. Повертайся додому, осмислюй. Яка тобі потрібна допомога? Кажи одверто. Можливо, гроші?

— Нехай усе йде як задумано... Лечу сьогодні. Одвезеш мене в аеропорт. Ну і є ще в мене просьба до Ліди. Вони ж... подруги.

— Близькі,— підтвердив Чигиринець.

— Хочу порадитися з Лідою. Бо сам... заплутався. Одним словом, дай мені поговорити з Лідою сам на сам.

— Ми пообідаємо разом, а потім залишитесь.

— Це важливо, Іване. На бурові я ще надивлюсь. Можливо, й чекати довго не доведеться... Не знаю, що дасть мені розмова з Лідою, що скаже Наталія. Але щодо мене, то я хочу згоди й миру. Ми обоє повинні турбуватися про долю сина. Це і мій обов'язок, і... право.

«Він думає тільки про сина. А як же з матір'ю? — Чигиринцю не подобається затятість, з якою Косован ставиться до Наталії.— Ні разу не поцікавився, чому не вийшла заміж, як житиме далі... Явтушок, тільки він на думці у Косована».

4

«І земля скакала мені назустріч»,— повторив Андрій Косован фразу, вичитану у письменника, свого сучасника. Але мав на увазі не географію. Не моря і ріки, не острови й протоки, не гори

з недосяжними вершинами чи тундру, вкриту вічною мерзлотою, не пустелі, де сипучі піски плавляться під сонцем — наймогутнішим реактором всесвіту. Він бачив землю углиб, її тектонічні царства. Швидкість не заважала Косованові мріяти. Повітряна траса Єнісейськ — Іркутськ вбачалася йому як невимірний сейсмічний маршрут, з яким він подумки розмовляв.

Андрій Косован знав, що є і в його науці стратеги, для котрих поле бою — кабінет, лабораторія; засоби звершень — моделі й математичні формули, всесильні електронно-обчислювальні роботи. Їх ключ пізнання — теорія. Заволодій ключем — і тобі залишається тільки відчинити ним двері... Едуард Цюлковський у калузькій провінції, цей маг точного розрахунку, в мріях злітав у космос, долаючи силу земного тяжіння. Після Цюлковського прийшов Корольов. Корольов породив Гагаріна... У Тайгинську зустрівся він з астрофізиками. Їх очі — телескопи, націлені у всесвіт. Їх ключі ті самі — примат теорії. Пошук загальних закономірностей... Скрізь — пошук...

І повсякденні звичайні турботи, які мають забезпечити успіх пошуку. Це — і його, Косованові, турботи, його повсякденний насущний хліб. Так, аномалія також...

Аномалія. Приємне для слуху словечко. Примхливе і жорстоке. Тривожне... Він, Косован, повинен думати лише про засоби боротьби з аномалією на глибинних нафто-газових свердловинах. За цим, власне, приїхав, про це звітуватиме... Все інше стосується тільки його самого. Все інше... Як нелегко буває спрямувати свої думки в русло, здавалося б, звичне, службове. І книжки ніякої... Але ні, взяв-таки з собою давно подаровану батьком. Академік Морозов... Старий, з дореволюційним стажем учений. Батько знав синові смаки: Андрій любив літати на крилах чужої фантазії. Саме літати, адже не випадково кожна людина несе в своїй пам'яті спогади дитячих літ. Тоді сон наділяв її можливостями птаха, літати означає рости. Він не приймав на віру гіпотез найталановитіших фантастів, які увібрали в себе здібності вчених і хист шародіїв слова. Але схилився перед їх сміливістю — прогнозувати прийдешнє.

Витяг і зараз із портфеля «На границе неведомого». Це була праця в'язня-революціонера, що двадцять років знаходився в казематі Шліссельбурзької фортеці-тюрми. Після Жовтневої революції він став почесним радянським академіком. Ось закладка. Рукою Андрієвого батька підкреслено рядки: Микола Морозов роздумує про свого

ліричного героя... Що ж примусило його так пристрасно рватися до життя в цьому нудному місці неволі, в закинутому й безнадійному стані... В цю ніч він багато думав про загадки вічності і життя світу. Він думав про віддалене майбутнє земної кулі, коли людство, пройшовши довгий ланцюг віків, досягне свого повного квітучого розвитку, досягне абсолютного пізнання істини... Як добре одному з майбутніх прекрасних поколінь присвятити життя тому, щоб менше було зла, нерівності і несправедливості серед нас...

Косованові бачилося обличчя старої людини. «Батькове? Чи Морозова? Що ж це ти, друже, не то спиш, не то мариш!» — осмикнув себе, винувато глянувши на сусіда.

— Дозвольте, ви, здається, не читаете? — одразу жваво зачепив його той. — Цікаве видання. Я мимоволі здивився на шрифт, на папір. Якщо можна... — Він уже й окуляри протер, чекав. І як тільки взяв книжку, цокнув язиком задоволено. — Москва, 1910 рік. Ви, молодий чоловіче, бібліофіл. Хвалю і заздрю. Всесвітньовідомий Микола Морозов у дореволюційному виданні! — Перегорнувши кілька сторінок, захоплено заявив: — Я колишній петербуржець. Можу засвідчити, що і в 1910, і пізніше в нас такі книжки московського магазину «Звено» на Великій Микільській можна було придбати хіба що тайкома. Ось дивіться, дивіться... Вони надрукували, крім Морозова, «Нариси філософії марксизму», автори не вказані, навіть псевдонімів нема. А ось — «Карл Маркс і його історичне значення». Сорок копійок за примірник. Це на ті часи зовсім не дорого. А ось... Ільїн! Вам це прізвище щось говорить?

— Чому ж не говорить? — посміхнувся Косован до зовсім сивого, з видовженим обличчям сусіда в білому морському кітелі, застебнутому на всі гудзики. — Я вивчав працю Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм», але, звичайно, в радянському виданні. Шкода, вивчав без попередньої підготовки і не все тоді розумів...

Косован зрадів, що є з ким поговорити. Але сусід не виправдав надії, уместився зручніше в крісло і, позирнувши на свій годинник, став читати «На границі неведомого».

«Хоч би не забути про книжку», — подумав Косован.

Будучи інженером-геофізиком, він досить упевнено почував себе, звершуючи політ, як він казав, на крилах чужої фантазії. Хімія і космогонія, четвертий вимір і проблеми безсмертя. Ну а хто ж цей ветеран у морському кітелі? Років йому не менше сімдесяти, а, бач, літає...

Він сподобався Косовану. Бадьорістю своєю, емоційністю схожий на батька Косованового. Батька... Ось кого зараз йому не вистачає!

А на Ліду Чигиринець надії мало. В пам'яті зринула вчорашня розмова з нею. Він не помилився, запрошення на ювілей було не випадковим. Косованові запланували послати телеграму. Ліда й Зоя переконали організаторів — запросили. Так, заради Явтушка і Наталії.

Ні, про Косована тут не забували... Службові папери на його ім'я надходили. Вантажі. Штрафи... Незримо він ще довго був присутній у експедиції, це правда. Особливо часто згадувала його Нюра... При всякій нагоді згадувала перші кроки геофізичної експедиції. Запевняла, що, якби не його особистий приклад, вміння гуртувати людей, то набідувалися б. Ото погано, твердила вона, не довелось Косовану розвідку до кінця довести. Він тільки починав... Трест посилав його туди, де важче. Кочував з польовиками, як евенкійський пастух з лосями... Стрибав з геофізичними «десантами». Довго не вгамовувалася Нюра, новому начальнику Косованом очі колола: не так працює, далеко куцою до зайця. А він не виправдувався, прислухався до критики. Розповів про все це Дарінжаб, а йому треба вірити...

Згадував себе Косован, яким був тоді на Єнісеї. Для солідності запустив бороду, вуса, бачки. Раптом перший сюрприз молодому начальникові: в селищі Кокуй льодохід, Ангара розлилася на три кілометри. Крижані тороси оскаженило лізуть на берег, на ліс. Страшна це сила — льодова повинь. А в природі початок сибірського червня. Дні і ночі в тайзі отак і жив. Тоді перекочував до Бурятії. От де екзотика — «ковбаса тайгова», «шашлик тайговий», а насправді черствий хліб і сіль. Риба харіус теж по-місцевому. Підійдеш до берега — стоїть на місці, як щука, спить і все бачить. Голова під камінням, а хвіст — наче стерно на моторці: вертиться туди-сюди, тримає харіуса на плаву, щоб не понесло за водою. Як брати харіуса? Звичайний гвіздок на паличці, наче острога. А кадри які, ті, перші, колишні старателі, браконьери вчорашні, що промишляли соболями самі для себе, словом, вільні птахи, як називали себе. Нащадки тих, про яких Вячеслав Шишков «Угрюм-ріку» написав. Звичайно, останні із могокан.

Тут і був його Чипчикон... Цвіла тайга. Їх двоє верхи на конях — він і дівчина з України. Треба купити оленів для експедиції. Потрібно п'ять п'ятирок. Двадцять п'ять

голів. Буряти ждуть: іде начальник, везе гроші. Так, везе. Двісті тисяч у мішках, перекинутих через сідло, на другому — харчі: сухарі, консерви, м'ясна тушонка, шматок в'яленої горбуші... Цукор і чай, сіль, сірники. Чипчикон-селище і Чипчикон-річка. Бурхлива, зла, холодна. Четвертий день над тайгою крешуть блискавки, між небом і землею такий потік, як і в берегах. Карька — монгольський жеребчик десятилітній, не молодий, а очі завжди випромінювали голубий вогонь. Очі ніби свіtilись. Карька ходить по горбках, по кам'яних брилах, як пес. Чипчикон йому добре знайомий, він його на переказі переходить за іграшки, вода і людині не вище пояса. Ну а коли дощ — швидко піднімається. Грізно тоді шумить: «Стережіться. Не жартуйте зі мною».

У Косована перед очима той мокрий день. Вони вчирьох — двоє коней і двоє людей — на середині річки. І раптом сатана (розповідають буряти, що його лігво під водою в скелі) підкотив Карьці під ноги добрячий валун. Ще трохи плив Карька, але тепер хвиля збила його, понесла з рюкзаками, понесла на собі двісті тисяч карбованців. Нижче по течії кам'янистий спад, річка буруниться, кипить, порятунку не жди. Та, певно, Карьці ще не випало вмирати, смерть його почекає...

Якби дощ не шумів кілька днів і ночей, якби гори не котили так багато води в Чипчикон, якби блискавки не насичували повітря грозовим киснем, настоящим на весняному тронку тайги, на випарах гірського воску, на цілющих соках лимонника та женьшеня, які й виростають саме там, де б'ють копитами гривасті коні. Та якби не та шарпанина за вікном одинокої хижки, котра, як Ноїв ковчег, прихистила людей, дала їм тепло. Якби не це...

Отак у таїнстві, що не кожному випадає, і зачався їхній Явтушок, дитина тайги. І, не відаючи того, став Косован причетним до великого таїнства, став батьком. Почуття, звідане нині вперше, сповнило його звичайною земною турботою про майбутнє сина, про те, як складуться у Косована стосунки з сином, з його матір'ю. Думки то сповнювали його тривогого, то радували.

А сусід тим часом читав книгу Морозова. Коли в салоні хтось голосно заговорив, він невдоволено подивився в той бік. Косован із співчуттям подумав, що твір трохи запізно потрапив на очі старому морякові, він не встигне багато прбчитати, скоро Іркутськ. Бував тут Косован часто, але ще на початку своєї кар'єри, потім у кінці

сибірського періоду, коли жеребок судьби повелів йому їхати на Україну. Місцеве геологічне начальство його знає. Учора він замовив Іркутськ, назвав номер телефону головного геолога. Розмова відбулася хвилин через десять.

— Мінай Миронович? — Косован повеселішав, перевідчившись, що головний виявився на місці. Запитав про здоров'ячко, про погоду, про докторську дисертацію. Закінчив її чи обставини знову змусили відкласти?

Вони давні знайомі. Зустрілися вперше на марковській площі. У головного геолога тамтешньої експедиції, білоруса за національністю, дуже оригінальне прізвище — Швелуха. З цього приводу геофізики жартували: «Ось приїде головний, він вас пошевелушить». З Швелухою вони потім розвідували нові маршрути, «загадкову» сибірську нафту. Він, Косован, уже був завагався, коли сейсмічні, а потім і показники каротажу виявилися негативними і про викид у Маркові заговорили як про жарт диявола. Та Швелуха вірив у глибинні поклади нафти й газу. При цьому він спирався на незаперечні факти, один з них двадцятилітньої давності. Старі геологічні журнали зафіксували унікальне явище. Невелика східносибірська річка Товба, де бурили розвідувальну свердловину під керівництвом молодого геолога Василя Синюкова, раптом стала знаменитою. Свердловина, пробурена в кембрійських відкладах, дала нафту. Телеграф відстукав сенсацію, але їй не повірило навіть начальство експедиції. Що вже казати про Іркутськ... «Кембрій і нафта — яка нісенітниця! Адже там ніколи не було рослинного життя».

А нафта, тепла і жирна, нафта приємного янтарного кольору продовжувала струменіти з глибоких надр. І Синюков мав право сказати, перефразувавши великого еретика: «А все-таки неорганічна нафта е!» Синюкова, звичайно, не спалили на вогні, це було вже двадцяте століття, а не середньовіччя. Але, як свідчать факти, люди, які навчали цього геофізика, першими кинули камінь у свого учня: «Бездара, його приваблюють лаври славнозвісного вигадника барона Мюнхгаузена».

Швелуха починав свою кар'єру там, де неголосно прославився Синюков.

Косован пригадав цікаві думки самого Швелухи: що було праматір'ю нафти? Мінай Миронович міг годинами розповідати про різні гіпотези абіогенного утворення нафти, які належали Кропоткіну й Кудрявцеву, Порфир'єву і Чекалюку. Так, і тодішньому львів'янину Порфир'єву. Те,

що говорив про Порфир'єва Шевелуха, особливо запало в пам'ять. Але Косован і особисто знав Порфир'єва, вчився у нього. Він пам'ятав наукову експедицію, очолювану одним з викладачів політехнічного — Порфир'євим — на річку Тунгуску. Від Порфир'єва почув тоді, що визнання абіогенного походження нафти знаходить і повну підтримку академіка Опаріна, автора гіпотези про виникнення життя на землі. Саме Шевелуха, приїхавши до Сибіру, насамперед відвідав стару синюковську свердловину, потім зустрівся з шукачем алмазів, своїм однокашником. І там, виявляється, при бурінні кімберлітової трубки «Удачлива» був викликаний приплив важкої нафти. А потім ця сама свердловина фонтанувала газом на протязі кількох днів. Усе це зараз пригадував Косован...

Шевелуха назвав номер машини, яку пришле за ним до аеропорту...

Що він знає про Шевелуху? Ага, в нього репутація «закоренілого» холостяка. Але вже перед від'їздом Косована Мінай Миронович признався йому, що має наречену, вона артистка балету. Ходили чутки, що вони побралися. Проте... Шевелухи жили нарізно. Він — в Іркутську, вона — в Новосибірську. Він пам'ятає Шевелуху: трохи одутле лице, великі пухкі руки, ледь гаркавить. Але завжди добродушний, веселий, товариський.

Появу стюардеси всі зрозуміли: скоро Іркутськ. Одрязу заметушились, Косованові навіть здалося, що змінився шум моторів, вони почали працювати в іншому режимі.

Сусід передав книгу Косовану.

— Бережіть цей скарб, молодий чоловіче. Не знаю вашої професії. Але якщо ви фізик або хімік, то корисно, дуже корисно студіювати цього автора. Він приваблює глибиною думки і сміливістю. Особливо приємно «зустрітися» з академіком Морозовим, як оце я, на висоті десять тисяч метрів. Так, я знав його особисто. Був тоді молодим, як ви. І раптом викликають до Москви. Не забули «периферійника». А кого було викликати, коли нас купка — і жодного маститого. Всесоюзний форум! Почуваю себе як семінарист на вченій раді. Перший раз у Кремлі, вперше бачу тих, кого знав лише з портретів. Академік Микола Іванович Вавилов, президент Академії наук. А хто поруч з ним? Старенький, худорлявий, Микола Іванович обняв його рукою, підтримує, щоб той, бува, не послизнувся на натертому паркеті. Всі розступаються, пропускаючи їх. Хто ж цей патріарх з президентом? Трохи знайомий мені

член-кореспондент з Хабаровська, який не раз бував у мене на Сахаліні, спеціаліст по рудах, сказав тоді про старого: це відомий народоволець, був засуджений на вічне ув'язнення. Для нього науковим кабінетом стала камера-одиночка, а літературою одна-однісінька книга, яку дозволяли читати в тюрмі,— біблія... Повірите, молодий друже, я ще раз на тій нараді переступив межу дозволеного. Вибрав хвилину, коли Морозов підійшов до столика з мінеральною водою. Я відкоркував пляшку. І висловив своє захоплення мужністю і гідністю, що їх виявив Морозов ще в казематі. Він з посмішкою вислухав мої схвильовані слова, допив нарзан з такою насолодою, неначе то було якесь рідкісне вино. А потім, поклавши тремтливу руку на моє плече, сказав: «Не дивуйтесь, шановний, мені було лише тридцять років. У тому моєму стані єдиний порятунок — боротьба. Я міг протистояти ворогам тільки розумом, силою волі. Я протистояв! Сказав собі, що світ науки й справжнього знання погав, але впевнено розгання потворні фантоми і дикі привиди мракобісся. І я воскресав з мертвих кожного разу, як тільки цього хотів. Я долав фізичну втому і муки, які здавались нестерпними». Хто читав Морозова, той упізнає притаманний йому стиль. Ви маєте його томи, видані в наш час?.. Шкода. На моїх полицях повне зібрання творів. Це, скажу я вам, не повторення пройденого, як інколи буває у вчених. Це — самовираження, коли хочете, власне тлумачення світу, природи, людини з матеріалістичних позицій. І все, що ним написано, пройняте великою любов'ю і великою ніжністю до людей. Тепер ви розумієте, чому я так захвилювався, побачивши у ваших руках цю книгу. Коли не таємниця — звідки і куди ви? Сподіваюся, сибіряк?

— Був сибіряком по розподілу, а зараз живу далеко звідси.

— А я сахалінець. Жив довго на півночі, тепер переселився на південь. Багатющі, скажу вам, місця. Скриня покладів. Чого там тільки немає, на Сахаліні...

— А мені здалося, що ви моряк.

— До певної міри. І то в минулому. Плавав на геофізичному судні. І за освітою геофізик. З того першого випуску факультету геофізики університету, коли всемогутній Іван Михайлович Губкін визнав нарешті таку науку. Сам він, як вам відомо, інженер-гірник.

— Я ваш молодший колега. Мені здавалося, що саме з геофізики усе починається...

— То й ви геофізик? Приємно, приємно. А на вашому обличчі я побачив щось таке... Мені здалося, що ви лікар-хірург або спеціаліст серцевих хвороб і вас чекає в Іркутську важкохворий, а може, операція відбулася в Єнісейську, де ви сідали, і результат її засмутив вас.

Косован здивувався. Адже він намагався шукати заспокоєння в спогадах, а випадковий супутник помітив, що живе він якоюсь новою бідою.

Сусід залишив свою візитну картку.

— Гора з горою не сходиться,— сказав він,— але інколи й таке буває, особливо на Курилах та в нас, на Сахаліні. Тут гори — як сплячі богатирі, вулканічні наші гори. То оживають, заповнюючи сідловини вулканічною лавою, вивергаючи каміння і материнську речовину землі, то насуваються одна на одну, змінюються до невпізнання. Оце мої координати про всяк випадок. Дайте свої. Я, між іншим, веду облік цікавих книг, які знаходяться в приватних бібліотеках. Це ж своєрідна «тектоніка»: де і яка літературна коштовність залягає...

Косован прочитав на візитці: «Доктор геологічних наук, завкафедрою геофізики кристалів...» І прізвище — Ленський.

Такого прізвища Косован ще не стрічав у житті, тільки в літературі — пушкінський Ленський. Ага, був ще Ленський-актор, російського імператорського театру, Косован бачив його могилу в Каневі.

«Яка велика, справді, наша країна,— подумав Косован.— Як багато в ній живе і працює вчених». От він, геофізик, тільки-но вперше дізнався, що є доктор Ленський. Зустрілися випадково в літаку, і Ленський, виявляється, сахалінець.

— А в мене, на жаль, немає візитної картки, тому, будь ласка, запишіть мою адресу...

В Іркутську вони попрощалися біля трапа. Ленський через півтори години мав летіти далі — в Москву.

Аеровокзал сяяв вогнями, було видно як удень. Він здаля оглянув стоянку автотранспорту. Десятки службових машин вишикувалися в одну лінію, і деякі з них уже виїжджали з ряду. Он вона, попеляста. Попрямував туди. В салоні почулась джазова музика. Шофер нахилився до приймача, щось шукає. На задньому сидінні дрімає пасажир, насунувши на очі білу кепочку з лакованим козирком. Він тихо посопує. Косован смикнув ручку.

— Ви з геофізтресту?

— Так точно,— відповів йому пасажир.— Так точно, Андрію Семеновичу. Можна було б і впізнати мене. Не захотіли? Маю щастя вітати вас на іркутській землі!

В салоні темно, Косован не бачить людини, але голос здається йому знайомим. Водій догадався увімкнути лампочку. Перед Косованом моложавий блондин з повним обличчям, з непропорційно малим носом. Острішкуваті руді брови, боксерська стрижка. «Сивовол». Спомин, як блискавка, переніс його в Чипчикон.

— І треба ж... Здрастуй, Сивовол! І ти, виходить, перекочував до Иркутська.

— А ти хотів мене на Чипчиконі залишити до скону?

— Впізнаю остаточно. Таки той самий. Незадоволений, що не дали виспатися? Чи, може, промашка вийшла? Не мене стрічав, а начальство з самого верху?

— Облиш, Андрію Семеновичу. Ну що це, справді, шпильки пускаємо один одному! Я радий твоєму приїзду. Ми ж довго, дуже довго не бачились. Нам є що згадати, Андрію Семеновичу. Хіба не так?

«Що це, натяк? — насторожився Косован.— І чого, власне, Сивовол почав з Чипчикона? І що саме він збирається згадувати? Як читав там Наталії чужі вірші? Ось такі:

Кипариси від ночі до ранку
Все шумлять і шумлять навкруги,
Ти мені нагадала турчанку,
Що забула свої береги.

Сивовол хвастася, що так, як він, декламує свої вірші й сам Сосюра. Його залицання до Наталії було примітивним, тому Косован і осмикнув його. І нема чого сердитися...

«От тобі й «гора з горою не сходиться». Сходяться й гори, і люди. Всякі гори і всякі люди».

Наче здогадуючись, про що зараз думає Косован, Сивовол навмисне зманеврував, прикинувся байдужим до кошинього. Став хвалитися своїм сімейним життям. Після того, як він одержав диплом заочного факультету геології, його рекомендували прогнозістом. О, це квінтесенція професії геофізика. Він не підозрював у собі такого таланту. І от на новій посаді кочує часом і тепер, але вже з примхи начальства. А головне поле його діяльності — систематизація матеріалів польових партій, експедицій, електронно-обчислювального центру. Систематизація і діагноз, тобто прогноз. Заробіток скромний, польових не платять, але жити можна. Дружина теж не сидить, влаштувалася у відділі робітничого постачання.

Попереду світилися зеленкуваті реклами магазинів, сяяли вітрини, перемигувалися світлофори. Десь у мерехтінні вогнів виникли неонові літери, вони росли, розбігалисявшир, одна чогось моргала, наче морський маяк. Червоний вогник не дав їм вчасно повернути праворуч, і на вимушеній зупинці Сивовол знову заговорив: ніби схаменувшись, він витяг з колоди свою «везучу» карту.

— Оце пригадав. На Чипчиконі ти мав чудову напарницю, Андрію. У мене зуби розболілися з ревнощів. Куди вона зникла? Згадав: Наконечна... Наталія.

«Що це він мені тикає? — обурився Косован.— Диплом дає право? Брехня, ніякого «ти» між нами не було і не буде!»

— Наконечна? Пригадую...— глухо відповів Косован.

— Бачу, ти загубив її десь на сибірських маршрутах. Нічого про Наконечну не знаєш. А вона, між іншим, жива-здорова... Ми, признаюсь, разом на сесії до Іркутська їздили. Так, Андрію Семеновичу, з Наконечною ми стрічалися як студенти часто... Ось у цьому «Байкалі» й проживали. На правах давнього знайомого довелося зустрічатися частенько. Допомогати їй,— розповідав стишеним голосом, інтимно, немовби Косованові довіряв, а водія остерігався.

«Волга» вже підкотила до «Байкала». Сивовол хотів устати першим, але Косован випередив його, ще й задні дверці навмисне притримав за ручку.

— Кажеш, Сивовол, номер мені замовлено? Тоді прощай. Далі я сам... Дякую за турботу і... за цікаву інформацію. Може, згодиться.

— Пусте, ні за що. А якщо по-чесному — я на тобі ще й заробив. Начальство дає мені відгул, як-не-як — почесна місія: тебе привіз.— Сивовол простягнув Косованові руку через вікно, але той уже пішов, не побачив її.

Готель той самий, проте його внутрішнє оформлення змінилося, він наче омолоджений. Кімната досить просто-ра, добре умебльована, є телевізор, телефон, килимок на підлозі. За вікном, ніби панно, нічний Іркутськ. Від самого готелю біжать ланцюжком матові ліхтарі.

Косован відчинив балконні двері. Свіже повітря сколихнуло фіранку. Праворуч кілометрів за два-три палахкотіли прожектори. Порт. Окремі ліхтарі хиталися — певно, на щоглах кораблів, на стрілах кранів. Вони схожі були на буйки в морі. Скинув піджак, черевики, стояв отак на балконі довго. Потім ходив по кімнаті. Він звик багато

ходити, любив відчувати твердь під ногами. І робив це зараз напівсвідомо.

До ранку недалеко, але є час відпочити. Косован роздягся, вмився до пояса. По-хазяйськи оглядівся. Похвалив іркутських комунальників — у номері чисто, затишно, зручно. В дубовій вузенькій рамці над ліжком — тайга. Жовто-синій мутний потік б'ється поміж скелястими берегами в передгір'ї. Два олені — малий і великий — пасуться в заростях сланики. Олені осанисті, горді — видно, не знали ще упряжки. Річка схожа на Чипчикон, ось наче й те місце, де їх застала повінь. Зараз ця схожість дратує Косована, бо нагадує про Сивовола, про його натяжки.

Звичайно, Сивовол хоче взяти отак «реванш». Може, Наталія й вислухувала нахабні натяжки Сивовола, як тоді в тайзі, не заткнеш йому рот. А що з того? Справді, од Сивовола всього можна чекати. І все ж Косованові було образливо за неї і за Явтушка. Жінка, яка має дитину, мусить уникати таких, як Сивовол. Ну, звичайно, Наконечна дала йому відкоша, інакше бути не могло. Чи не тому й намагається принизити її в очах Косована, зводить з Наталією рахунки. І заодно з ним, з Косованом.

Дістав з чемодана бритву, мило, почепив на тремпель чисту сорочку, нехай трохи розправиться. Приготував чисті шкарпетки.

Перед тим, як лягти, бачив у присмерку кімнати сибірський суворий пейзаж. І не відчув тієї грані, коли пам'ять ступила через поріг свідомості. Він і сплячий знав, що знаходиться в Іркутську, що сам у кімнаті. Але тільки ліжко, тільки воно тут готельне, а все інше навколо — тайга. Тайга, що хлюпнула з картини повинню. Двоє оленів пасуться, але вони якісь насторожені, тривожні. Чогось чекають. Небо над тайгою темніє, темніє... Без грому, без блискавок пішов дощ. Важкі краплі падають прямовисно, не відхиляючись нікуди, наче прозорі, як кристаль, важкі, як свинець, кульки мисливського шроту. Таких великих дощинок Косован ніколи не бачив. Вони падали на нього, на його подушку, на ковдру, якою був накритий, на випростані ноги. Тільки ворушив пальцями, як робив це колись, щоб не заклакли від холоду. Олені з картини скакали як навіжені навколо Косованового ліжка, били копитами землю. Спіралі витолоченого кола сходилися біля Косована так, що він скоро став відчувати на собі гарячий подих оленів, неприємний дух мокрої шерсті й поту і не знати чого злякався, замер на ліжку так, ніби хотів, щоб олені його не

помітили. Головне зараз для нього, як він розумів, було в тому, щоб перехитрити оленів, захистити своє тіло від них, захистити життя.

Прокинувшись раптово, наче його хтось штовхнув, Косован відчув на своєму обличчі тепло ранкового сонця. Це збудили його не олені, а дзвінок телефону, як у Чигиринців. Знову залишили його самого і будуть цікавитись, чи не збирається він проспати царство небесне. Взяв трубку. І все пригадалося: він в Іркутську, а телефонує Мінай Миронович.

— Машина поїхала за тобою, Андрію Семеновичу. Чекаємо ветерана кембрійських маршрутів. Ти й не уявляєш, скільки тут однополчан, скільки твоїх сябрів. Голитися обов'язково, бо є й жінки.

Косован знав Шевелуху: хороших спеціалістів зібрав він біля себе, не побоявся відкликати з периферії. Дехто вважав, що трестівські кадри — прихильники канцелярій, а Шевелуха бачив у такій організації, як трест, місцевий генеральний штаб. Іркутськ — центр Східного Сибіру, важлива база кольорової металургії, хімії, алюмінієвої промисловості. І все це розкидане на величезних просторах. Представник тресту, прибувши в польову партію, повинен на місці приймати рішення, своїм оперативним втручанням сприяти виконанню важливих завдань. Ні, це не збирач інформацій, а повноправний, наділений довірою керівник. Ще працюючи з Косованом на марковській структурі, Шевелуха частенько «гутарив» з Косованом про НОП — наукову організацію праці. Сибір — не найіжджене перехрестя центральних районів Росії, від якого на всі боки простяглися шосейні шляхи, залізничні магістралі, автомашиною чи поїздом можна дістатися за кілька годин у будь-який регіон. Тут кожне службове відрядження, особливо зимою, серйозна подія. Масштабність, якою мислив Шевелуха, характеризувала його як людину розумну, сміливу, як спеціаліста високого класу. З ним цікаво стрітись...

Косован тільки на дві-три хвилини затримався в буфеті на своєму поверсі: випив склянку чаю з подвійною заваркою, як натуральну каву. Мандруючи по тайзі, він ігнорував магазинний чай, заварював цвіт рододендронів.

Сів поруч з водієм, повернув голову. Зрадів: цього разу без Сивола.

Майже все тут, в Іркутську, йому знайоме: і старі двоповерхові будинки уздовж тротуару так близько до пішохода, що за віконним склом можна побачити внутрішній

обладунок квартир, і водозбірні колонки, котрими, можливо, вже й не користуються, але й не поспішають ліквідувати, і вузькі переходи між будинками з протоптаними уздовж паркану стежками. Тут і там стрічалися нові житлові корпуси, де квартири з балкончиками, де магазини з широкими вітринами, де виставлено промислові й продуктові товари не напоказ, а щоб купували без продавця... Повернули на вулицю Горького, он і будинок тресту. Тут він знав усі ходи й виходи. Начальство на другому поверсі.

Він трохи хвилювався, адже давно не ступав цими бетонними, нешліфованими сходами, що пофарбовані суриком. Біля самих дверей побачив Сивовола. На ньому небуденний, із світлої шерсті костюм, бордова «циганська» сорочка. Обличчя свіже, вдоволене. «З'явився... А казав, що має відгул»,— з неприємністю подумав Косован.

— Від імені і за дорученням, так би мовити...— подав йому руку Сивовол.— Начальство кінчає п'ятихвилинку... Саме «пренія». Пріють усі, бо жарко...

Із своїми дотепами він був примітивний, як швайка. Розкрив одні двері, другі, демонструючи вже не Косованові, а співробітникам, що саме йому доручено зустріти гостя з України. Поважно й холодно обмінювався поклонами з працівниками тресту. Моложавій жінці, яка обігнала їх, строго погрозив пальцем і, як регулювальник, велів посторонитися.

«Треба натякнути Шевелусі, що цей хлюст мені не до душі»,— подумав Косован. Двоє фанерованих під червоне дерево дверей: ліворуч — керуючий трестом, праворуч — головний геолог. Невисокого зросту смаглявка у спортивній кофточці чемно привіталась, розчинила перед ним двері кабінету... За столом — керуючий трестом. Шевелуха стоїть збоку, говорить по телефону (когось «розпікає»). Замовк, як тільки побачив Косована, потім заговорив спокійніше... Керуючий підвівся, ступив крок назустріч Косованові. Вони привітались, познайомились; з Шевелухою тільки приязно презирнулись. Попід стінами сидять учасники «п'ятихвилинки», чоловік десять-дванадцять. Слухаючи останні «акорди», які посилав комусь по дротах Шевелуха, Косован зрозумів, що йому цілком довіряють, не ховаються із своїми болячками, і це, звичайно, відтіснило неприємний присмак зустрічі з Сивоволом.

Керуючий підсумовував коротку нараду, а Косован тим часом розглядав присутніх. Зупинив погляд на немолодому

вусаню у білому береті. Напружив пам'ять. Той усміхнувся до нього, навіть підморгнув. «Ага, Щоголів, з каротажної експедиції!» Ще одного впізнав — Жихарев, відає кадрами. Обох знає ще з Маркова. Є й жінки. Одна справді, як висловлювався колись Шевелуха, нічогенька, а друга... унікальна за статурою, наздоганяє головного геолога, котрий міг би виступати на рингу у важкій вазі.

Нарешті в кабінеті zostалися лише ті, кого, очевидно, попередили. Тільки тепер Шевелуха притис до себе Косована, навіть підняв трохи над землею, демонструючи дружнє ставлення.

Керуючий підвівся.

— Мені не треба рекомендувати вам, товариші, нашого гостя. Привітаємо його з приїздом! А головна гутірка з нашим колегою буде трохи пізніше, і не тут... Отож до обідньої перерви розстаємось. Усіх присутніх ми з Мінаєм Мироновичем, — кивнув у бік Шевелухи, — запрошуємо до трестівської їдальні... А поки що за роботу, товариші.

Він щось тихо сказав своїй секретарці, яка увійшла на мить. А з новою її появою запахло чорною кавою. Керуючий зайняв позицію на м'якому дивані під стіною, тримав чашку двома руками, як сибіряки чай. Ще до першого ковтка смаковито облизнувся.

— Мінай Миронович сказав мені, що вас привело сюди. Признаюся, аномальний тиск притис і нас. На жаль, ніяких особливих досягнень на цьому фронті не маємо. Робимо перші кроки. До речі, в періодиці, як мені пригадується, наводили ряд фактів з досвіду саме українських колег. Чи я помиляюсь?

— Ні, не помиляєтесь.

— Тоді ми навіть розмножили цей матеріал. Але не будемо прибіднюватись. Я вже сказав Андрію Семеновичу — дещо і в нас є. Аномалія — штука «комплексна». Йдеться вже не тільки про тиски. З високими тисками мають справу каротажники і буровики. А от для тих, хто йде попереду, для сейсміків, дуже важливо освоїтися і з іншими відступами од норми. Марково, Андрію Семеновичу, яке ти вивчив не гірше за мене, — Шевелуха перейшов на «ти», і це було цілком закономірно, не здивувало Косована аніскілечки, — в цьому розумінні унікальне.

Так, вони добре знали один одного, були на «ти», коли ще Косован керував експедицією. Але ніколи до Міная Шевелухи не ставився він зверхньо, ніколи не командував ним за табелем рангів, Тепер Шевелуха просунувся по

службі трохи вперед, до того ж мав звання кандидата наук, але для Косована він залишився назавжди товаришем молодості.

Головний геолог назвав кількох геофізиків, спеціалістів-аномальників. Для сибіряків останнім часом це теж животрепетна проблема. Навіть гостра. Гаряче радив «погутарити» з аномалістами. Дещо знає й він, Шевелуха...

Те, як чітко формулював свої думки Міная Миронович, свідчило, що він у курсі справи. Аномальні пластові тиски — це прояв глибинного життя землі. Отже, АВПТ — аномально високий пластовий тиск — не якийсь унікальне явище, характерне, скажімо, тільки для Сибіру або для України, воно виявило себе в багатьох регіонах, де розбурюються глибинні і надглибинні свердловини. Відомі вже рекомендації зводяться ось до чого: на небезпечних структурах розкриття пластів повинні відбуватися при найактивнішій участі геофізиків. З цього треба починати. Ну а далі вже слово за буровиками, за їх конкретними заходами в тривожній зоні. Як у нас практикується? Коли надра заклеочуть, начбур командує: «Задушити свердловину». І душать, як можуть. А танцювати треба не від цього. Аномальною свердловиною треба навчитися керувати. Загнуздувати, як норовистого коня! Ну а як свердловину задушено, що далі? Ставити на ній хрест? Ні, ні в якому разі. Тільки один вихід влаштовує — продовжувати буріння. Риск? Так, ризик! А ми що, космос штурмуємо, нічим не ризикуючи?! Під першим пластом може бути такий же другий аномальний, а під ним третій... І це повинен знати той, хто свідомо йде на ризик. Так, Косоване, ми в цьому переконалися. Уже й після Маркова було... До того ж тиск щоразу може збільшуватись — чим глибше, тим він вищий. Одним словом, буріння в зонах АВПТ, як тепер доведено, супроводжується багатьма сюрпризами й несподіванками...

Косован слухав Міная Шевелуху і думав: чи не на цю тему його докторська? Не стримався, запитав у нього.

За Шевелуху відповів керуючий трестом:

— У Міная Мироновича інша тема. Його хвилює інше, стратегічне: де шукати велику нафту. Саме велику! У астрономів є таке поняття — блукаючі зірки. Часом їх відкривають в одному сузір'ї, а потім виявляється, що вони зникли, щоб воскреснути в іншому... У нафтовиків таке явище називається міграцією. Трудяться сейсміки, каротажники, буровики, і всі ніби не помиляються — ось-ось на отакому

горизонті, на отакому поверсі має бути нафта. Нею вже пахнуть керни, підняті з глибин. Ось уже викликано й приток. Добуто перші сотні літрів, перші тонни, навіть так! Якість нафти висока. Ніби все о'кей. Золоте яблучко в руках. Але, стоп машина, фонтан втрачає напругу, вмирає на очах, як тоненька свічка. Що це? Блукаюча нафта чи був тільки нафтовий флюс високого тиску і вже вичерпав себе? Такими загадками морочиться наш колега, шановний Мінай Шелуха. Аномалія для нього — тільки попутники... Це хліб інших наших товаришів.

З іншими Косован познайомився того ж дня. Геофізик Димов та інженер-буровик з легендарним прізвиськом Панфілов... Свердловини на аномальних структурах у них на обліку, під їхнім наглядом... Про кожну — окремі рекомендації. У кожної — своя біографія. Під номером один Марковська свердловина, якою почалася в Сибіру ера кембрійських нафтових покладів.

І от перед ним нарешті документи, картина глибинного життя землі. Стихійні викиди — це штучно народжені вулкани. Людина-Прометей, жертвуючи собою, стає на проу з шаленством розгнуданих сил пекла і виходить переможцем... Йому сподобалася спостережливість розвідників надр, їх послідовність і логіка. Окремі фрагменти цього літопису ніби знайомі йому, позичені у полтавців, в опішнянських польовиків. Мав рацію Іван Олексійович Кузнець, давши саме йому це доручення.

От і запис про поїздку сибіряків у Туркменію, на знамениту банку Жданова. Там, на новій свердловині, стихійний викид. За п'ятнадцять хвилин свердловина вистріляла на-гора увесь розчин, що був у ній, нагнітався туди протягом багатьох днів. Сибіряки стали свідками прощання з жертвами аварії. Ховали помічника машиніста комсомольця Володю Сокола, який до останньої хвилини залишався на своєму посту біля механізмів. Банка Жданова... Вона пообіцяла велику нафту, а дала вулкан... Над Володимиром Соколом ще звучали траурні промови, а в лікарні помирав його напарник Віктор Богданов. І цей чужий, здавалося б, епізод ввійшов у вахтовий журнал іркутських геофізиків, бо це були спільна боротьба і спільні втрати. «А чи не схожа на банку Жданова й опішнянська «Солоха»? — міркував Косован. Адже він знав, що унікальна свердловина під номером п'ятдесят один перебуває в дуже критичній фазі... Алмазні долота, які досягли 4100 метрів, надовго зупинились...

О, «Солоху» він добре знає! В метриці старого родовища стоїть дата: «Рік 1952». Ще тоді на глибині 900 метрів розвідники знайшли газ, однак за допомогою точної апаратури визначили, що структура десь зникла, здається, повернула на північ... Довелося польовій партії йти її слідами. Дослідження і виміри тривали довго, все свідчило про те, що шукати треба глибше, значно глибше. Нову бурову заклали нарешті, щоб почати штурм глибини посправжньому. Це була перша така спроба на Україні, де-бют, у якому брав участь і він, Косован.

Ті події виразно постали перед очима. Буровиків очолював старий досвідчений майстер-комуніст... Багатообіцяюча структура вимагала того, щоб пошуки велися одночасно в кількох місцях. Сейсміки прокладали нові траси. Штурм продовжувався. І раптом, як у Маркові,— відкритий фонтан! Його не чекали. Було боляче: такі фонтани стихійні треба гасити, а пригашена свердловина ніколи не оживе вдруге... Незнайомий буровикам ворог нищив викидами, схожими на вулканічні, працю людей, примушував їх відступати... Хто тільки не побував там, відгукнувшись на тривожний клич опішнянців. Ленінградські спеціалісти, їх колеги з Туркменії і Баку. Вперше посправжньому українські геологи розшифрували для себе літери, які тепер часто стрічаються в періодиці,— АВПТ.

Він тоді переконався: розчин, яким стримують вибухову силу розбурених пластів, неспроможний приборкати джина. АВПТ наче сатана, якого мільйон років тримали на ґвалту в пеклі. Та ось він вирвався на волю і демонстрував свою шалену силу, своє презирство до тих, хто насмілився порушити його сон. «Солоха-51» не вистояла. Іван Кузнець розповідав про той ранок. «Звідси,— казав він,— де ми стоїмо з тобою, Косован, завжди було видно п'ятдесят першу. Але не її ми побачили, як прибули за сигналом тривоги, а саме полум'я. Ні залізних ферм, ні обладнання, тільки вогонь. Факели — ніби два велетенські мечі. Газ загорівся од випадкової іскри... До села більше як півкілометра, проте й там чути могутній рев, ніби увімкнута двигуни реактивного літака. Все сталося тоді зненацька. Щоб підняти інструмент, треба лише дванадцять хвилин, але їх не було...

Саме відтоді на багатьох трестівських бурових з'явилися вимогливі попередження: «Товариші! Будьте пильні! Свердловина буриться в умовах аномально високого тиску! На штуцері тримати до 96 атмосфер». Скільки було атмо-

сфер в останню мить на штуцері П'ятдесят першої, непокірної, ніхто так і не знає...

Косован перегорнув ще одну сторінку чужого аномального журналу. Рецепти розчинів. Спеціальної конструкції превентор з додатковим фланцем, що має перехопити горло водяного стовпа. Насосні реактивні установки, які своїм залпом розбивають вогонь.

Ні, сибіряків не злякають сюрпризи глибин!

Він записував стисло найголовніше. Його захалявна, взята в дорогу, поповнювалася все новими й новими спостереженнями, рекомендаціями. Думав уже не тільки про майбутній свій звіт... Проблеми і люди — ось що його зацікавило.

Захоплено думав про своїх сибірських колег. Посміхнувся.

Хто це твердить, що між чистою наукою і практикою виконавця лежить межа, схожа на зорану смугу на кордоні: «Переходити заборонено». Але тут усе інакше, тут межову переходять. Несподівано замислився: яке місце в пошуках засобів проти аномалії займає сейсміка? Що вона може? Мало, дуже мало...

Косован робив останні записи, намацував цікаві «взулики» проблеми. Раптом у трестівському дворі почувся дитячий голосок, трохи захриплий, як у молодого півника. Йому відповіли.

Підійшов до вікна. Великий рудий собака, ставши на задні лапи, грався з хлопчиком, намагався вирвати в нього футбольний м'яч. «Явтушок трохи менший».

Можливо, в готелі чекає на нього телеграма Ліди Чигиринець — згодна Наталія Наконечна стрітисся з ним чи ні? Хоч Ліда дивиться на можливість зустрічі скептично, але бути посередником згодилась.

Ну а як зустріч відбудеться? Чи захоче визнати Наконечна його батьківські права? Все, що належить по закону й совісті, Косован дасть. Заборгував не з своєї вини. Так він думає і так скаже їй. Зрештою, програма у нього зовсім скромна — визнання права батьківства, можливість виконувати свій обов'язок. Боявся, що Наталія навіть не вислухає до кінця, використає зустріч тільки для того, щоб принизити його, помститись.

Коли увечері їхали до Шевелухи, той продовжив розмову про аномалії.

— Чи не парадокс? З кожним днем знаємо більше, а загадок не меншає. Ну нехай у нас, на сибірських просто-

рах, — земля не ходжена, тектоніка не вивчена. А у вас? Ні тайги, ні океанів, ні вічної мерзлоти і кадрів досить. А теж, бачу, ніколи і вам спокійно вгору глянути. В гості приїхав, а як на службі. Послав би ти до біса нафто-газові свої аномалії хоч тепер... Давай краще розповім тобі про... діла сімейні. Ти ще ж дружини моєї Міліци не бачив...

А він, Косован, думав, що то справжнє її ім'я — Джульєтта. Тепер зрозумів: партію Джульєтти виконувала Міліца на гастролях в Іркутську, тому й називав так Мінай Миронович свою наречену.

Зустріла їх літня жінка, модно, не по-домашньому одягнена, напахчена, в розшитих парчевими нитками капцях, ніби вони з артистичного реквізиту. Церемонно запросила гостя заходити першим, потім пропустила мимо себе Мінай Мироновича і одразу ж, пробачившись, побігла до телефонного столика. Їх прихід перервав розмову, трубка лежала біля апарата. Голос хазяйки звучав строго, вимогливо:

— Я ж казала тобі, дочко, поспішай. Гість прийшов, а тебе нема. Гість і Мінай Миронович голодні, а ти десь... за шоколадним пломбіром у черзі стоїш. Я тебе знаю.— Жінка засміялась неголосно і, покивавши головою, дала: — То-то ж, щоб на одній нозі...

— Наша Міліца отак щодня... Повертається з репетиції і без кінця дзвонить, дзвонить, бо на кожному повороті автомат, а їй хочеться знати, чи я дома. А як нема, то не дуже й поспішатиме. Та її можна зрозуміти. Цілий день те саме — тренаж, тренаж... Балерина — це ніби вічний двигун. Тепер танцює менше, у нас, в Іркутську, театр не балетний... Нам не вдалося через впливових людей обмін зробити — з Новосибірська трупку сюди, а музкомедію туди. Спасибі класикам, що і в комедійних п'єсах є танці. «Вальпургієва ніч», наприклад, у «Фаусті»; «Амур і Психея» в «Холопці», є і в концертних програмах балетні номери. Працює Міліца хоч і з неповним завантаженням... А то довелося б проситися в прийоми до новосибірських наших колег...— Він схаменувся, помітивши, як іронічно поглядає на нього Косован.— Пробач, я трохи заговорився і забув тебе познайомити. Це наша мама. Вірніше, мама Міліци, а моя теща, Варвара Кононівна. Я вам, мамо, вже казав, це мій колишній начальник і друг Андрій Семенович Косован. Геофізик, живе на Полтавщині. Це там, де Гоголь про Тараса Бульбу писав...

Теща Шевелухи нахилила голову, певно дякуючи за увагу. Зробила перед Косованом реверанс і цокнула в повітрі пальцями, наче збиралася в танець.

— Андрій Семенович? Дуже, дуже приємно. Головного про мене він вам так і не сказав. Це він завжди приховує. У Міліці не тільки така зовнішність, як у мене, але і мій талант. Тепер я мама-наставниця, а для зятя, для цього вченого кандидата, бездипломна куховарка і постійний охоронець сімейного гнізда. Так, дорогий зятю, чи ви не згодні зі мною?

У цій іронічній тираді теща ні разу не перейшла межі звичайної світської жартівливості.

Хазяїн показав гостеві ванну кімнату, приніс туди свіжий рушник. Підморгнув весело Косованові:

— Ну як моя тещенька? До речі, перше враження не завжди відповідає дійсності. В принципі хороша, розсудлива людина. Веде наше невелике господарство досить успішно, а те, що трохи манірничает, то це вже від властивості характеру. Боюся, що й Міліца під старість буде схожа на неї. Нехай. До старості в нас ще далеко — ми потроху пристосовуємось до «змішаного» стилю в сімейному житті. Я нітрохи не каюся, що зробив такий вибір. От побачиш, яка вона хороша, моя Міліца.

Барвара Кононівна накривала стіл. Кришталеві чарки, накрохмалені серветки, порцеляновий посуд, білий як сніг, по якому пущено голубі блискітки пролісків. У центрі столу металеве блискуче цеберко і в ньому шампанське. Ще кілька білих і темно-зелених пляшок з різнокольоровими наклейками розставлено в різних місцях, щоб кожна була на видноті і не затуляла іншу. Мелодійний дзвінок порушив тишу, і хазяїн мерщій кинувся в коридор. Крізь відчинені двері Косован побачив Міліцу. Поруч з Шевелухою вона здавалася зовсім мініатюрною. Виплетений з рисової соломи капелюшок з широкими полями пришпилено до волосся. Міліца зняла його обережно, притримуючи руками. На обличчі веснянки.

— Мамо, оце швидше поставте в холодильник, а то потече.— Міліца віддала пакунок, підставила чоловікові щічку, той незграбно чмокнув її повними губами.

У коридорі не було вікна, а при електричному світлі дружина Міная Мироновича схожа була на дівчисько, яке зовсім недавно скинуло із своїх вузеньких плечей шкільну форму. Плаття в клітинку, обшите червоним кантом на комірці, на рукавах і біля кишеньок, омолоджувало Міліцу.

Втім, Косован пригадав: різниця між Швелухою і балериною, в котру той закохався, не така вже й велика.

Міліца зникла у ванній кімнаті. Косован уявив собі Міліцу перед дзеркалом. Ось вона розглядає себе причепливо, наче зараз має вийти на сцену. Згадалося десь вичитане, що професійні звички — це вже друга натура. Дарма що перед нею один-єдиний глядач і що прийшов він сюди побачити молоденьку дружину товариша, вона мусить зараз не просто увійти в кімнату, а з'явитись, бути зовсім скромною, але, чорт візьми, ефектною. У кожної артистки свої можливості й секрети, але щодо Міліци, то, мабуть, це мамина школа. І тренаж, згадуваний Швелухою, почався, певно, з самого дитинства...

Міліца увімкнула люстру. Шість лимонного кольору тюльпанів спалахнули над столом, розбіглися в усі боки зайчики. Заграв, запромінився кришталь. Міліца зробила ще два маленькі кроки вперед, притримуючи пальчиками довге плаття. Очі її сягнули стелі, і враз по обличчю Міліци пробігла тінь невдоволення: світилися тільки шість. Швелуха помітив це, хоч дружина навіть не глянула на нього. Наморщив чоло, обмінявся поглядом з Варварою Кононівною. Вона, збагнувши, чим так незадоволена дочка, мовчки підійшла до бара, який займав усю ліву стіну вітальні. На нижній полиці взяла запасну, ще запаковану лампу.

— Мамо...— В голосі Міліци чулося застереження.— Не зараз. Можна було раніше подумати.

«Ага! Це ви, Варваро Кононівно, тільки на відстані по телефону вмієте закликати до порядку свою кровинку, а тут пасуєте»,— подумав Андрій Косован. І з цієї хвилини вже зрозумів, хто є хто в цій родині.

І все ж Міліца дуже гарна, граціозна.

Тепер Косован зовсім по-новому дивився на те, чого не розумів раніше: любов має багато облич, багато варіацій, як справжня музика. Косован навіть трохи розгубився, коли відчув у своїй руці прохолодну й ніжну руку Міліци. Її потиск був щирий і незалежний. Так вже й не відпустила од себе, посадила поруч. Чомусь зітхнула. Косован здивувався, коли на питання, що вона п'є, швидко відповіла:

— Люблю все червоне... Налийте «Каберне».

Світло, що вливалось з вулиці, потроху тьмяніло, світло люстри розпросторювалося, набирало сили, вітальня, в якій вони сиділи, говорила Косованові про господарів. За склом бара на його відкритих полицях унікальні сувеніри

з кольорового скла. Срібні чашечки для кави, зовсім мініатюрні, оздоблені синіми й червоними камінцями, радували око. А ось стадо оленів, поруч крихітні нарти. Багато людських фігурок. Ось вони, сибірські аборигени: евенки, якути, буряти.

Косован слухає, як пройшла репетиція майбутнього концерту. Балетна трупа театру поновлює вже раніше поставлений танець «Амур і Психея». Традиційне трактування, мало фантазії. Йй, Міліці, хочеться зробити все інакше, заново. Амура гратиме Слава Гоцький, він їй більше подобається, ніж колишній партнер. У танці перша скрипка, як то кажуть, їй — Психеї, але Амур — образ яскравий і романтичний, його чари диктують Психеї малюнок танцю, в якому водночас біль і радість, ревності й солодка мука кохання. З Гоцьким танцювати приємно. Але оркестр... їх підводить оркестр. Міліца не згодна з диригентом. Він простачок.

Найуважніше слухає Міліцу мама. Може, тому, що Варварі Кононівні згадується щось своє. Класичні опери не старіють. Танцювала й вона, була примадонною. Мама не дозволяє собі жодного запитання, жодної репліки, говорить поки що Міліца. З білих багетових рамок дивиться на Косована... Міліца. Ось ще одна... Їй фотографій багато. Здала не прочитаєш підписів, надто дрібний почерк, але Міліцу не важко впізнати. Вона то сама, то з напарником. Ось Міліца на високо піднятих руках свого партнера, наче летить. Сцена із «Щелкунчика». Косован згадав: цей балет він бачив у Великому театрі.

Шевелуха потягнувся до Косована через стіл, в руках пляшка.

— Вип'ємо за таланти, шановний. На жаль, життя складається так, що мені не часто доводиться бувати в театрі.

— До Новосибірська ти мав час літати, Шевелуха, — кокетливо поглядаючи на Косована, обізвалася Міліца. — І то, як був неодружений. За тисячі кілометрів літав, знаходячи привід. То замовляє якісь прилади, то їде по доповіді, як оце ви... А зараз його театр не вабить...

— А чого я там не бачив? У нас свій власний балет. — Шевелуха показав на дерев'яний станочок біля стіни, де тренується його дружина.

— Ти ніби мною не задоволений? Що подумає гість, Андрій Семенович!

— Гість, Мілочко, все знає... І навіть передісторію нашу. Це ти мені надії не подала, не то рушники, а Косованові я сказав твердо: або моя, або нічия.

— Ого. Щось я такої клятви не чула. А ти, мамо, знаєш про цей зарок? Тобі Мінай Миронович казав? — Такий поворот у розмові Міліці, видно, сподобався, вона вся аж світілася од задоволення.— Це правда, Андрію Семеновичу, правда, що він був такий самовпевнений уже тоді? — Міліца ковтнула із свого бокала, червоне вино обарвило губи.

— Ви хотіли сказати — такий закоханий і такий рішучий? Це в нього є. Я йому й тоді заздрив, і тепер...

Вона подивилась на Косована серйозно, без кокетства.

— Кажуть, ви й досі не одружений. Чи, може, інформація, як завжди, відстає? Мовчите... Добре. Не жду вичерпних відповідей. До того ж я переконана: чоловіки ніколи не повинні спішити заводити сім'ю. Правду я кажу, Мінайчику? І зараз мені здається, ти тільки граєш роль статечного і щасливого, а насправді... Ну признайся сам. Нехай твій друг знає, ми тільки починаємо зватися одне до одного. Ви, мабуть, дивуетесь, що ми не гутаримо за столом про його геологію, про мій балет, хизуючись своїми здобутками. Чого хизуватись, коли це наш хліб, наш труд. Пам'ятаєте, Пушкін казав: «Поки я пишу — це натхнення, а написане — товар, гроші». Цитую, мабуть, не дуже точно, але зміст такий. Дома хочеться менше говорити про «товар»... Я створюю образ один раз у житті — і назавжди. Він у мені як запис на магнітній стрічці. Завжди той самий. От бачите, Косован, я проти власної волі все спрощую. Щастя прокидатися вранці і бачити сонце, щастя чути голос друга, дорогої людини, відчувати на собі її уважний погляд, а ще краще — закоханий погляд, щастя дихати пахучим трупком тайги, відчувати всім тілом ласкавий дотик Ангари або слухати музику Чайковського, просто слухати, бути її споживачем і шанувальником, яких більше, ніж її творців... Чуєш, Мінай Миронович, на які філософські роздуми тягне твою молоду дружину? Ну так от, інколи мені хочеться саме такого щастя: бути скромною, вдячною за все, що є, хочеться погнати коней ускач... Йй-богу, я часто стомляюсь від думок, від власної захланності встигнути за життя більше і більше. Такий і мій чоловік. Мабуть, і ви з вашими мріями та обов'язками, без яких у житті не зробиш і кроку, схожі на нас. Хочете заперечувати? Будь ласка, але ще встигнете. Сьогодні в нас відбувалася репе-

тиція за столом. Ми прагнули зрозуміти персонажів «Шелкунчика», зрозуміти їх пристрасті і вчинки. Намагалися збагнути... А чи збагнули? Мені часто хочеться плакати, що в тайзі, де ми заробляємо свій хліб, свою славу, так, славу, вже не народжуються нові казки і нові легенди. Тому ми й повторюємо старі. Ти, мамо, мене розумієш? Знаєш, як мені інколи буває нелегко вислухувати ось за оцим столом або он там, у кутку на дивані, нічні пояснення мого законного чоловіка Міная Мироновича, у котрого ніби й живих слів не залишилося для мене, тільки геологічні терміни — тектоніка, структура, свердловина, аномалія, машини такі, машини сякі... На сцені співають: «Не счесть алмазов в каменных пещерах». Чоловік теж говорить про алмази, про алмазні коронки, що скоро будуть остаточно, як на його думку, замінені штучними. Чуєте, штучними. А я мушу знати, обов'язково, що й природні алмази — це не що інше, як звичайний пісок, зварений з оловом при таких-то й таких температурах і тисках. Може, це й так: алмаз — пісок і олово. Але навіщо мені, жінці, артистці, про це знати? Алмаз — це диво-камінь, ось що таке алмаз. Він прийшов до дорослої людини з дитячої казки. А формулами нехай цікавляться алхіміки, то їх справа. Природні алмази скрізь замінено штучними... Ось чим хизуємося ми з моїм Мінаєм... Наслухаєшся такого, і вже не хочеться тобі, балерині, одягати на себе древню туніку, накрохмалені пачки, золоті туфельки, щоб ходити в них на пальчиках, зображаючи в танці страждання і радості Коппелії, іграшкової ляльки, що ожила, стала людиною: так зіграла Коппелію любов майстра, який її створив...

Варвара Кононівна приносила все нові й нові страви, міняла тарілки, виделки. Пляшка, що її уподобали чоловіки, спорожніла, але і в другій залишилося на денці. Косован подумав: мабуть, це присутність сторонньої людини розворушила Міліцу, викликала бажання пофілософствувати. Видно, ділилася не стільки своїми власними думками, поглядами на сучасне життя, як передавала почуте від інших... Яка її життєва позиція — важко було зрозуміти. Уважність, з якою прислухався до її слів Шевелуха, вдоволене обличчя матері, яка, певно, бачила в дочці себе, — все це сприяло піднесеному Міліциному настрою, тому й лилися з її захмелілих уст ці схвильовані слова... Вона ніби брала реванш за те, що на сцені розмовляла тільки мовою танцю.

Взагалі Шевелусі з нею ніколи нудьгувати — в цьому Косован переконаний. Йому здалося, що своїм монологом

Міліца проти чогось чи проти когось протестує. Може, проти обставин, в яких жила нині, проти того, що її театр існує і без неї, а вона без нього не може... І яка ж компенсація за втрати...

Згадався Косованові полтавський колега, його добрий наставник Самуїл Євелейович, герой Шебелинки, романтик комсомольських двадцятих років. На його піджаку, де красувався колись значок КІМ, тепер золотий знак лауреата Ленінської премії. Але і йому далось нелегко кочове життя. Не кожному вдається зберегти за таких умов сім'ю. Тільки там, де жінка не випадково пов'язала свою долю з долею геолога, налагоджується взаєморозуміння, створюється хвилююча атмосфера розлук і чекань, яку можна спостерігати хіба що в родинях моряків далекого плавання. Почуття його дружини, яка, здавалося, уособлювала все найпрекрасніше в житті, виявилися нетривкими, не витримали іспиту. Ні, він не попрякував ту жінку, яка пішла від нього назавжди. Те, що мало статися, сталося. Косован ніколи не бачив дружини свого старшого колеги. А втім, сама собою напрашується аналогія.

А вона вже втомилася, примовкла, з байдужістю поглядає то на Косована, то на Мінаю, усміхається до матері, ніби вибачаючись: «Наговорила я, мамо, зайвого. Сама не знаю, що це зі мною сталося...»

Маленький перепочинок, щось мінорне награве транзистор. Чайний сервіз, розписаний золотом, перекоचовує на скатертину... Ніби міняється декорація в домашньому театрі. Запахло медом та вишнями. Матері допомагає і Міліца. Хазяїн тим часом запрошує гостя до свого кабінету, там винувато і простодушно пояснює йому «активність» дружини.

— З нею таке буває. І обов'язково, коли в нас хтось із моїх колег. Бачиш, у неї свої аномалії.

— Ти, мабуть, частенько залишаєш її саму...

— А що робити? Інколи полечу на день-два, а затримуюсь тиждень. То діла не відпускають, то погода затримує виліт. Нудьгує одна. Якби дитина в нас була, все, думаю, стало б на своє місце.

Косован спостеріг, що Мінай Миронович останнє признание зробив ніби мимоволі. Воно вирвалося з його уст як логічне продовження розмови тет-а-тет.

— Ти хочеш стати батьком. А вона? Як у таких «змішаних» сім'ях вирішується ця проблема? Кажуть, артистка все життя боїться втратити форму, особливо ж балерина.

— Я ні про що таке не думав. І взагалі любов, мабуть, починається не з уболівань про нащадків. Це приходить трохи пізніше. Ну а щодо Міліціної професії, то у артисток балету вихід один — вийти заміж якнайраніше, стати матір'ю якнайшвидше. Тоді матимеш час і на відновлення форми, і на... завоювання серцець глядачів...

Косован подумав: і їм, бач, поки що не вдається влаштувати свого сімейного життя так, як хотілося б. І знову дошкульно лізо в голову своє: «Можливо, телеграма з Тайгинська лежить у черговій готелю. Варто йому зараз подзвонити, як усе з'ясується. А так він не має права сказати цим гостинним людям, що в нього є син, є Явтушок...»

До столу їх покликкала Міліца. Вона вже встигла передягнути. Друга дія домашньої вистави. На ній простора довгопола кофта з японського шовку, такі ж, як у матері, туфлі з барвистим шитвом.

— З вашого дозволу,— показав Андрій Косован на телефон і неквапно набрав номер готелю.

Він назвав себе, просив подивитися, чи немає для нього пошти. Терпляче ждав.

— Слухаю. Так, Косован...— І, захвилювавшись, перепитав: — Проста чи термінова телеграма.— Попросив прочитати текст.

Стурбовано озирнувся. Притис трубку до вуха:

— Так, так... Чую. Спасибі.

Поклав трубку. Помовчав. Видно було, що хвилюється.

— Щось неприємне? — стривожено запитав Мінай Миронович.

Косован потер рукою чоло. Дивився на гостинних хазяїв якимось відчужено, наче не впізнавав їх. З трубки, яка не притисла важіль, чулися одноманітні короткі гудки.

— У Тайгинську біда. Треба летіти. Негайно.

— Ти можеш сказати, що сталося? Яка біда?..

Але Косован не почув слів Шевелухи.

— Прошу тебе, Мінай Миронович... Негайно виклич машину... Мені треба в аеропорт.

5

Третій тиждень, як вона в лікарні. Певна, що це обережність лікарів. Уночі, коли її єдина напарниця в палаті спала або удавала, що спить, Наконечна не раз уже підводилася в ліжку. Робила це обережно, заздалегідь підтягала подушку вище, щоб можна

було напівлежати. І переконалася, що не такий страшний чорт...

Нічна медсестра спершу сварила Наконечну. Але минули дні, і, мабуть, настала пора, щоб їхнє протиборство ослабло. Настала німа згода. Наконечна мостила подушку не так круто, ото й тільки.

Звичайно, режим у палаті залишався строгим, але лікарі під час ранкового обходу все менше нагадували, яка то підступна штука хворе серце. Їм обом уже дозволили розмовляти. У Наконечної всі аналізи кращі, сон хороший. А то раніше страхали. Повторювали настирливо: лежати, лежати... Жодного зайвого руху, жодного зайвого слова. Але що ж тоді можна? В яких випадках дозволялось порушувати мовчанку? Хіба лікарі не догадуються, що вимушена німота примушує вести безконечну розмову в думці, а це заводить у такі «лабіринти», що аж в очах темніє. Краще вже думати й говорити уві сні... Тоді живеш ніби в іншому вимірі, де все дозволяється, все стає можливим. Сусідка Наталії сонна чомусь справді розмовляє. У повній темряві чується її голос: веселий, щасливий, сповнений властивих молодості емоцій, інколи — сумний. Одного разу вона навіть плакала. А як прокинулася, то все лице виявилось мокрим.

Та щось подібне сталося і з Наконечною. Розбудила її сусідка Анна Петрівна. Що снилося — Наталія не пам'ятала... Здається, щось про нову зустріч з Косованом, коли злякалася своєї слабодухості.

Так, Ліда підвела її. І тепер запевняла, що без неї, без її участі Косован потрапив до списків запрошених. Довелось, мовляв, скоритися обставинам.

Наталія не впізнавала саму себе. Коли він з'явився в президії ювілейних зборів, заспокоювала себе: «Тримайся, як усі ці роки». Цікавість і тільки цікавість примусила її позирати часом у той бік. Спостерегла: не постарів Косован, не змарнів аніскілочки. На Чипчиконі, коли переправляля оленів, був різкуватим, навіть строгим, коли тебе працював не на повну силу. Не жалів на перегонах ні себе, ні провідників і вірив у силу наказу. Тільки гроза та повінь зупинили його тоді. І раніше, й потім — усе за графіком. П'ятдесят кілометрів у сідлі стали нормою і для неї. Група Косована рухалася з точністю військового обозу. В дорозі був і для неї начальником, чим збивав з пантелику техніка Сивовола. Той так і не зрозумів, хто ця Наконечна Косованові і хто він їй... Згадала і себе тодішню — не соромилася

Сивовола, але боялася... А Косована? Його соромилася, а не боялась. А треба було б...

Сиділа за столом у Марії Павлівни. Почула, як підїхала машина.

«Пора,— мовив спокійно Косован за порогом.— Мені пора».

Потис руку хазяйці, потім їй... Широ й просто... Надто спокійно. Її не покликав. Вийшла трохи згодом сама. Ні машини, ні Косована. Хтось бренькав на гітарі і не в лад приспівував. На даху комори вистежував якусь пташину хазяйський кіт Хазар. На дереві мостилися кури, часом якась провалювалась між гілками, стривожено кричала і все ж знову підстрибувала, чіплялася крилами, забиралася все вище, немов принаджував її золотий півень, який вибрав собі сідало на небі.

Може, він неназовсім поїхав? Може, по квиток на літак і повернеться попроситися?..

Ще в дорозі Косован сказав їй: працюватиме на Лені. Там створюється нова експедиція, і він — її начальник. Невже ото і вся його розмова з нею?! А вона ж, нерозумна, чим голову собі морочила, чим себе допіру тішила? Весілля обов'язково в їхньому краю. Батьки допоможуть справити, як ведеться в Миронівці. Щоб коні були з барвистими стрічками в гривах і щоб дружки — її однокласниці. І духовий оркестр з Будинку культури. А чом би й ні? Дочку віддають... За геолога!

Віддали... Он він сидить у президії. Часом намацує очима Наталію. Впізнає? Але те «впізнавання» через шість років їй ні до чого. «Не бійся, ювілейний госте, не заради тебе я тут. Чужі ми, чужі... Засміюсь тобі в лице, як доведеться випадково опинитись поруч. І на твоє «здрастуй» руки не подам, хоч тобі об цім і турботи мало, бо тобі, мабуть, усе на світі байдуже».

Знищувала в своїй душі Косована як могла. Але за спокоєння не приходило. Навпаки, щось у ній клекотіло, щось брало серце в холодні лещата. Захотілося вийти на повітря. Але ж це приверне до неї увагу, бо вже й так відчувала на собі зацікавлені погляди, співчутливі й осудливі, колючі й запитливі. Може, цього насправді й не було, може, ніхто й не дивився на неї, а це тільки здається їй...

Посиділа до перерви. Тут, як навмисне, підійшов голова розвідкому. Нагадує, що концерт художньої самодіяльності зразу після офіційної частини. Її сольний виступ один з перших. Але таки залишила зал. І не вернулась.

На роботу вранці пішла найдовшою дорогою, не центром. Надумала відразу виїхати до польовиків. І раптом дзвінок з дитбудинку — захворів син... І цього ще мало — треба ж було стрітися їй уже під Єнісейськом з машиною Чигиринця і побачити в ній... гостя. Ціпеніючи від здогадки, що Косованові відкрили таємницю і він оце їздив до Єнісейська, запитала у водія:

— Здається, наші?

— Ага,— підтвердив той.— Андрій Семенович Косован попереду...

«Звідки ж вони їдуть? Невже...»

Чорний хід з того боку, де ізолятор, знала давно. Слабеньким народився Явтушок. От і тепер: то в нього ангіна, то плеврит... І грип його не обминає. Для ізолятора навіть тримала при собі білий халат, щоб не чіплялися.

Переступила поріг. Он він, Явтушок. Не скажеш, що хворий. Сидить на бильці ліжка, ніби на коні.

— А до нас, мамо, мисливець приходив. Ні ножа в нього, ні сокири. Такий сильний, що руками ведмедя полюватиме. Каже Ільга, що для цирку ведмідь. Мисливець живим його братиме!

Як же він, Явтушок, потім шкодував. Подумав, що мама ведмедя злякалась. Уже й руки простягнув до неї, а вона раптом схилилась на ліжку, потім зсунулась на підлогу. І ні слова не каже, що з нею...

Через кілька днів їй розповіли: плакав у подушку Явтушок, не хотів ні їсти, ні пити. Лаяв себе. Адже про ведмедя він сам вигадав, бо нічого такого ні мисливець, ні Ільга йому не казали. Мисливець за хлібом приходив, а Явтушкові дав цукерки...

Першою до неї дозволили зайти Ліді Чигиринець. Аж тепер сльози подилися з очей Наконечної, спазми підступили до горла, приглушили голос. Губи ворушились. Намагалася сказати Ліді щось конче потрібне, важливе, але не спромоглася вимовити й слова.

— Кажі, кажі, я розумію... Я слухаю тебе, Наталю...

Зібравши нарешті всі свої сили, Наконечна вимовила:

— Тепер моя гордість ні до чого... Скажи йому все... Явтух залишається... на його совісті...

Що відповіла їй Ліда — не чула. До її свідомості дійшло лише те, що лікарі заметушилися. Хтось з них проказав начальницьким тоном: «Кисень! Масаж!»

Кажуть, що перехід у небуття майже завжди супроводжується чорно-білими і навіть кольоровими снами. І це, мовляв, залежить від того, яким життям прожила людина, чого було більше — добра чи зла.

На цій постелі в ізоляторі дитячого будинку, де спершу лежала вона з пульсом нерівним і кволим, не дуже м'яка синова подушка видалася наповненою лебединим пухом. І запахи струміли рідні, запахи знайомого тіла, вимитого нею власноручно ягідним милом, яке він найбільше любив. І ще пахощі тайгових трав і дикого меду, цих Айболітових ліків. Виділося матері, як біжить вона по ранковій росі до знайомої берези, що простягла білу п'ятірню своїх стовбурів до сонця, лопотіла листочками, схожими на людське серце. Ось Явтушок сховався, затих. Йому здається, що матері його не бачить, і вона, граючись, шукає, заглядає в кущі, розгортає високі трави. Мати складає руки, дудить, ще й примовляє: «Скажи мені, тайга, де сховала ти мого хазяїна, мого Явтушка?» — «Фю-їть, фю-їть», — озивається він до неї голосом птаха. Срібне пасмо струмує поміж деревами, лоскоче обличчя, ласкаве тепло торкається її очей.

Наталія розплющує їх, і все, що тільки-но було перед нею, зникає. Береза за вікном покреслила небо білими лініями, утворила малюнок: клапоть блакиті, гілка, на якій один лише листок жовтий серед багатьох зелених. А ближче, біля неї, біла подушка. Не Явтушкова. Вже вона не в тій кімнаті, де бачила перед собою Ліду і... в муках передчуття заповідала їй, як повеліло серце. Може, вона, Наталія, тоді перемогла саму себе... Біла береза. Біле залізо ліжка. Металевий шепіт пружин, коли повертається з боку на бік. Скляні колби на високих підставках, наче світильники проти сонця: жовта, біла рідина... І червона... Ага, ось чим вона живе наяву і уві сні: мільйонами крапель крові, добровільно відданої їй зовсім чужими людьми... Хтось доторкається до неї, їй боляче — ага, вона в напівсні, голка, через яку вливається у вену кров, трохи зсунулася.

Спасибі рукам, що звільнили її від болю своїм чародійством, повернули в тайгу снів... Он він стоїть на колінах перед кедровим пеньком, насторожений, в очах його — подив і цікавість. На пеньку жук-рогач. Підвівся на худих ногах, ворухить вусиками, лякає, здається, готується до нападу. А може, то він хоче захищатись.

«Чого ти чіпляєшся до нього? — питається вона в Явтушка. — Нехай собі повзе».

«Я боюсь, мамо, що він упаде. Адже на ньому сидять дітки, стригунці, такі ж, як і він, тільки безрогі. У оленів, мамо, теж діти народжуються без ріжок? І ніс, і вуха, і зуби?» Він морщить маленьке чоло, потім підбирає суху гілочку, суне жукові поміж роги. Рогач обережно обмацує сушнячок. Ні, це йому не потрібно. «Ти хочеш, щоб я дав тобі пальця?» — запитує Явтушок і несміливо лоскоче його. Рогач напружується, підводить голову вище, маленькі банькати очиці вилазять з орбіт і — раз! — впивається в палець. Явтушок підстрибує, як ужалений, тріпає рукою, а чорний жук і не думає здаватися. Сльози капотять з Явтушкових очей. Червоні краплі з пальця — в траву. Скаче, танцює на одній нозі Явтушок, але не скаржиться. Скрипить від болю зубами, блискає оченятами. Відчай і впертість!

Ну годі! Вона нічого йому не каже, з силою вивільняє палець. Знявши з гілочки сухе павутиння, обмотує ним ранку, наче бинтом...

— Не треба, мамо. Я б і сам...

«Я б і сам...» — ще довго це вчувається їй. А голос віддаляється, він уже серед беріз.

Шаркають по підлозі чийсь капці. Медсестра.

— Вам квіти від синочка. Знову ваш родич його привів, Андрій Семенович. Шкода, не можна їх до вас впускати.

«Знову ваш родич...» Не поїхав.

Давно минув ювілей, а він ще тут. Не про себе думала — про сина. Ліду бачила двічі. Перший раз, коли проклятуща в білому савані змахнула над нею косою, — їй довірила своє останнє бажання. Тепер Ліда знову в неї. Розповіла про те, як виконала волю Наталії. Поспішила... Може, й не треба було.

6

Ночі йому не вистачило, щоб обдумати все. Знов і знов поставали питання, на які не міг відповісти. Як пояснити Паші? Та й хлопці що подумують? В ньому бачили наставника. Як нарешті сказати правду Явтушкові про таку довгу розлуку? Адже при першій зустрічі він був тільки мисливцем.

На ранок уже знав, що не з'явиться самозванцем до Явтушка. Перше слово повинна сказати мати. Але як вона його скаже, прикута хворобою до ліжка? Наталія зараз думає тільки про сина...

Якими будуть їхні взаємини, коли вона одужає? Що він може їй запропонувати? Так, перед Косованом задача з багатьма невідомими. Він сказав про це і Ліді, чекав від неї хоч якоїсь поради. Все справді сплуталося, все змішалось. І Ліда ухвалила: тільки час стане для них обох справедливим суддею.

Як зрозумів його Іван Олексійович Кузнець, Косован ще не знає, але відпустку надано йому з того дня, коли кінчається відрядження.

Про свою польову партію він не турбувався: маршрути досліджень визначені до кінця року, план виконується. Його колеги — спеціалісти високої кваліфікації, люди надійні. Іван Олексійович не залишить їх без уваги. Звичайно, в останній декаді вересня треба підтягтися по всіх показниках, створити резерви розвіданих структур. Прогаяне влітку в зимових умовах важко надолужити. Гальмує справу некомплект робочої сили. Скінчилися ті часи, коли приходили до них і без вербувальників. Тут розкошували самі розвідники, ще й не кожного брали. А нині йдуть більше до промисловиків. Між Міністерством нафто-газової промисловості та їхнім Мінгео дедалі частіше виникають ускладнення: Мінгео навчає, готує майстрів, а працювати потім вони йдуть, де краще. Що там не кажи, а заробіток — вагомий аргумент. Різниця в двадцять, тридцять карбованців — це ще нічого. А коли сто? Є й інші плюси: розвідані запаси сировини дають можливість дивитися вперед на десятки років. На промислах прокладаються шляхи, там будуються селища, є гуртожиток, їдальні. Для молодих сімей — квартири готельного типу, будиночки в кредит. Будуйся, тобі допоможуть, ділянку земельну дадуть. А в Мінгео — тут ще кочовий спосіб життя, особливо в польових партіях. Дружину, дітей бачиш раз на тиждень — і то добре. І хоч заробляєш, а живеш, як сезонник-заробітчанин. Осілість — це стимул. На промислах є молодь з колгоспних сімей. Їй що? Автобусом на роботу, автобусом з роботи. А то й на власному «Москвичі». Хліборобові легше його придбати через кооперацію. Ось уже й Паша нагадувала: пропонують їй, доярці, поза чергою.

Паша... Йому й Пашу шкода залишати отак. Не ховає вона ні від кого своєї дружби з Косованом. Старший син Онисим горнеться до нього більше, ніж до матері. Каже, що, як відслужить кадрову, стане геологом. Через дорогу польова партія, влітку він там підробляє. Другий син, Петро, був якийсь відлюдкуватий, більше цікавився голубами,

цілими днями в голубнику. Птахи так звикли до Петра, що сідали йому на голову, на плечі, злітали з руки, кружляли над ним і знову опускалися. От Косован зараз згадує їх, ніби прощається. Заради свого Явтуха. Хоч мало його знає, не звик ще, а відчув — син йому дорожчий... Не зможе він жити без нього. Але й те розуміє, що під одним з Пашею дахом не залишиться. Мабуть, не часто в житті трапляються подібні ситуації... Одним словом, висунуло життя загадку.

В Єнісейську ніхто не заважає йому думати, шукати вихід. У готелі зручно, не гірше, як у полтавському гуртожитку. За півкілометра від нього — дитячий будинок. Трохи далі, під лісом, лікарня. Ліда Чигиринець своїм авторитетом посприяла: Явтушкові дозволили ходити з Косованом на прогулянку, до мами в лікарню. Різні версії з цього приводу виникали, і всі зводилися до того, що, можливо, цей сорокалітній геолог, друг начальника місцевої експедиції, посватає Явтушкову маму.

Тайга підступила до самого Єнісейська, автомобільна дорога ділила її на зелений кордон по берегу Єнісею і власне тайгу, сповнену дрімучої таємничості, віковичну і первозданну. Тільки самого її зеленого берега трохи торкнулася цивілізація. Обіч — перша смуга цивілізації, людські житла, магазини, кінотеатри, школи, аж до межових стовпців, до щитів з намальованими звірами, птахами, що їх треба берегти як народне багатство, сюди часом виходили до людей живі представники тайгової фауни, ніби на екскурсію.

Кінчалось літо, і ліс о цій порі був як зачарований. Усе, що мало перецвісти протягом короткого теплодення, поспішало ніби на ярмарок краси. Он відволожені прохолодою ночі пружні стебельця рододендронів запишалися останнім цвітом, приманюючи диких бджіл та шершнів. Дзиччанням своїм уводять в оману Явтушка. Він дивився в небо, думав, що то літак. Метелики з великими крилами, наче гусари в плащах, розшитих золотим і червоним, повільно опускаються на галявину, вишукуючи щось у різнотрав'ї. Явтушок спробував спіймати одного... Він зняв з себе вельветову курточку і, примруживши очі, став підкрадатись до покритого мохом корча, де, як йому здалося, сів гусар.

Вони спочивали на стовбурі поваленого грозою кедра. Знову розповідав Явтушок Косованові про свого тата, котрого в нього забрала оця тайга. Він був розвідником нафти.

Останній раз його та ще кількох розвідників скинули з літака далеко звідси. Там, де починається тундра. Тата звали, як і його, — Явтух. Дуже сміливий, він палко любив маму і Явтушка, який був зовсім, зовсім маленький... Було й так, що вони шукали нафту разом з мамою, а потім, як уже народився він, Явтушок, мама залишилася в чумі на базі. Мама ходила на полювання, ловила рибу, годувала себе й сина. Їм не страшно вдвох. Він собі підростав, мама навчала його, розповідала цікаві казки. Мамині казки інакші, ніж у книжках: про коня Карьку, про гроші, які мама й тато возили в мішках на Карьці, про те, як усі вони мало не втопилися... А Карька їх врятував...

Косован уже чув від сина початок казки, яку любив Явтушок. І тепер знову в нього перед очима Чипчикон.

Найбільше вражало Явтушка те, що грошей було аж два мішки. Ті гроші теж мало не «втопилися», їх довелося сушити. Коли пригріло сонце, мама й тато сушили кожен папірчик окремо.

І тут уже Явтушкові, певно, захотілося додати щось і від себе. Він вигадував далі, притишивши голос:

— Приїхали тато з мамою на базу, навмисне журяться, мало не плачуть. «Чого ви побиваетесь? — питаються начальники. — Ви живі й здорові. Радіти треба». — «А як нам радіти, коли два мішки з грошима потонули в Чипчиконі. Хоч би ми й усе життя працювали — не розквітаємось». Ніхто не здогадувався, що то вони навмисне. А потім пішла мама за куші й вивела на галявину другого коня, того, на якому сама їхала. «Дивіться, люди добрі, і не думайте про нас нічого поганого. Ось вони, ваші гроші, всі двісті тисяч».

«Фінал справді ефектний, сину. В нас було набагато простіше».

Сьогодні десятий день, як вони стрілися. А вчора Явтушок побачився з мамою. Дівчина в білому халаті забрала його, і він, як дорослий, довго шаркав ногами перед дверима, щоб не зосталося на черевиках мікробів.

Маму впізнав — вона така, як завжди. Очі всміхаються лагідно. Тільки запахи ліків нагадують, що це лікарня.

Мама мовчить, наче хвороба відібрала їй голос, витирає очі краєм рушника — така гарна, така молода, що Явтушкові хочеться обняти її, притулитися до неї, поцілувати і хоч трошки полежати поруч на цих білих, високих подушках. Мама як дома... Мама розкриває очі, і вони чомусь стають вологими, наче впала на них роса. Няня підштовхує його ближче до ліжка...

— Ти, видно, мене не впізнав, Явтушок? Ну, здрастуй, синочок. Ми так довго з тобою не бачилися.— Мама простягає до нього руку, а Явтушок своєї не дає, боязко озирється по кімнаті, ніби чекаючи, щоб хтось сказав мамі, що він тільки-но з вулиці і на ньому мікроби. Його ж попереджали, чого не можна до мами. Дорослих і то не впускають, тільки беруть у них передачі, записки. Тьотя Ліда мамі писала, а він додав від себе: вивів велику літеру «Я», бо вже знав — так починається його власне ім'я. І ще намалював тайгу й мисливця.

Явтушок дивиться на маму: «Не можна ж». Але мама нічого не хоче знати. Ось вона вже простягає обидві руки.

«Мамо, мамо, сама ж будеш винна...» — проситься він. Ноги не слухаються його і руки не слухаються. Та ось ступив крок. Відчув на собі її подих, припав лицем до байкового халата, якого раніше на мамі не бачив. В останню мить подумав, що такому малому важко бути мужчиною, стриматися перед спокусою. Усім своїм еством він з нею. От зараз його відірвуть од матері, вилають за таку поведінку і няня скаже, що більше ніколи не дозволить йому побачення. Схлипуючи від горя перед неминучістю, дедалі міцніше тулиться до маминого тіла.

І ніхто не порушує цієї довгожданої миті. Він так скучив за мамою, розгубив усі слова, які готував для цієї зустрічі. Не міг згадати й того, що сказав в останню хвилину Андрій Семенович. Мабуть, це було дуже важливо, щоб дядько Андрій повторив: «Нехай не турбується».

Він бачить сльози на маминому обличчі. Самому теж хочеться плакати, але ні, він не буде.

— Мамо. Пусти мене, мамо... Я тобі щось скажу, а то забуду... Ти за мене не бійся. Ми ходимо гуляти щодня. В тайгу, на Єнісей. Я все розповів йому про тата. Ми ходимо туди, де бували з тобою. Ти пам'ятаєш березу, що наче рука розчепірена? І туди ходимо... Дядько Андрій зробив мені справжні стріли з наконечниками. Як влучу в березу — оцінка добра... Ти чогось невесела, мамо? Щось болить? — запитує хлопчик, помітивши, як раптом зблідло її обличчя.

— Я турбуюсь про твого нового знайомого. Він живе дуже далеко, і там у нього робота.

— Ні, мамо. Ти нічого не знаєш. У дяді Андрія відпустка. Він не хоче їхати, йому добре зі мною. Я всі казки йому розповів...

Мамина сусідка з чорними косами чогось зітхнула, одвернулась до стіни. Явтушок подумав: «Мабуть, не даю їй спочивати. Ну, нічого, зараз піду. Ага, ще треба сказати мамі про гриби. Удвох назбирали їх багато й сушимо. А дядько Андрій зовсім не знає, які їстівні, набрав би й мухоморів, якби не я. Гриби висять біля вікна в кімнаті готелю, на низані на прутики. Як висохнуть, ми їх поділимо».

Явтушок зітхає: шкода, що мало часу, а то б розповів мамі про машину, яка піднімала їх угору в готелі. І про магазин «Дитячий світ», той самий, де бував він з мамою. Дядько чудний, не іграшки йому купує, а майки й трусики. А вчора приніс теплу шапку-вушанку, каже, що скоро зима...

— Ти, мабуть, замучив дядька Андрія. Дорослі казок не люблять.

— А він любить. Про Карьку, який ледве не потонув, про гроші, які вам з татом довелося сушити на сонці, про оленів. Я нічого, нічого не вигадую...

«Ні, мама мені не вірить, чомусь засмутилася».

І знову вона запитала:

— І про тата... ти щось розповідав йому?

— Аякже...— дивується Явтушок, що мама така не уважна, адже про це він уже казав. Згадує хлопчик дитдомівця Сашка Сороку, свого друга, його балачки. Несміливо запитав: — Що це таке «усиновити»? Кажуть мені, що цей Андрій Семенович збирається мене усиновити. Як це?

— Не знаю, сину. Не знаю...

Неохоче брав мамині дарунки: шоколадку з намальованим котиком і білий сюрчок, як у міліції. Йому дуже не хотілось прощатися. От уже й няня вдріг заглядає, сердиться.

— Тепер мене частіше пускатимуть, мамо. Я ж не плавав,— усміхається ніяково, зустрівшись очима з маминою сусідкою, яка знову лежить обличчям до них. А мама зацілює його, ніби малюка... Цілує оченята, лобик, аж незручно перед чужою тьотою.

Явтушок востаннє дивиться на матір і робить свій перший крок до дверей. Він найважчий. Потім іде впевненіше, пам'ятаючи, що треба бути мужчиною, що він не маленький.

У палаті настає тиша, зітхає сусідка тьотя Анна.

— Скільки вашому Явтушку? — запитує вона.

— Шостий...

— У деяких школах є експериментальні класи, набирають туди шестирічних. Мабуть, у цьому є сенс.

— Сучасні діти швидко дорослішають,— згоджується з нею Наконечна.— Ще й трьох, пригадую, йому не було, а любив по-своєму віршики переінакшувати. Дразнить мене, а сам сміється. Зайчикові вовчі грихі приписує, каже, що лисиця хороша, півника для своїх діток спіймала. Всі липучки познімав, щоб мухи не мучились... А виганяти їх не дозволяв. Казав, що це вони на іменини збираються до Цокотухи.

— Педагогічна наука твердить, що дитина з колиски починає виробляти характер. Я вчителька і більше знаю дітей шкільного віку... Своїх не маю, але добре знаю інших. Першокласники — це віск, що хочеш ліпи з них. А ваш... Мені здалося, що він аналізував кожне слово, перш ніж вимовити його. З його вуст не прозвучало жодної скарги, лише турбота про маму, якій не можна хвилюватися. Своє дитяче горе ховає. Ні, це щось нове для мене...

— Мій хлопчик росте у великому дитячому колективі. У мене так склалося життя, що мусила віддати до дитбудинку. І не шкодую, хоч ніє душа... коли довго не бачу.

Скригнули двері, і Анна відразу поклала палець на губи.

— Цитьте. Трохи помовчимо. Ось зміряють вечірню температуру, і тоді погмонимо ще на сон грядущий. Ваш Явтушок... він зворушив мене. І трохи стривожив. Таких дітей нелегко, дуже нелегко потім підкорити своїй волі, тримати в руках. А діти, звичайно, є діти. Сьогодні вчинок його розумний, а завтра він уже не тільки дивує вас, а й лякає. Спершу така дитина опікає старших з добрими намірами, а далі... Далі міцніє переконання, що мамі потрібні твої нехитрі «піддавки». І щирість мамі потрібна не всяка, а тільки така, яка їй подобається. Кажу про маму, а маю на увазі і вчителя, себе... Щось не хоче нагріватися градусник, у мене тридцять шість і чотири. Чи я вже зовсім здорова... А у вас?

— Майже норма.

Наталія знає: температура при її стані ні про що не свідчить, хіба що про втрату сил. До цього могли спричинитися довге перебування в ліжку, вимушена дієта. Втім, температурні листки заповнюються двічі на день. Відсутність температурних аномалій свідчить, що ніяка інша хвороба не вчепилася, що процес одужання нормальний.

Як тільки медсестра забрала термометри, розмова відновилася. Почала її, як і раніше, Анна. Вчителька, певно, втомилася від багатоденного мовчання і, відчуваючи, що в цій палаті вже не вимагають особливого режиму, все частіше дозволяла собі вступати в діалог з сусідкою.

— Я вас розумію, Наталіє. Звичайно, матері приємно, коли дитина в такому віці виявляє здібність мислити, як доросла. Але чи не втрачає вона при цьому того, що притаманне її вікові, здатність бути дитиною... У дітей свій неповторний світ, вони радіють з того, що для дорослого не має ніякого значення, відкривають явища поступово. Саме відкривають їх для себе, а не беруть з маминих чи татових рук. У вас, пробачте мені, ще зовсім малий досвід. Ви не можете бути об'єктивною, ви його матір. У цьому головна відмінність батьків від учителів. Усі діти для вчителя в принципі однакові. Ділиш між ними порівну свою увагу, своє тепло, якщо природа наділила тебе ним. Так от, я математичка, де все підкоряється точності, логіці, гармонії цифр. Можна і засушити себе, якщо бути тільки математиком. Та ні, нам кожного разу нагадують, що ми водночас і вихователі. Я досі вела класи від п'ятого до восьмого. Тепер у мене дев'ятикласники й десятикласники. Вікова різниця між ними і мною ніби не така й велика. Ну, скажімо, десять років. Але десять років тому я вже була дорослою, а вони тільки сіли за парти. А тепер, як часто буває, в чомусь, і то не в другорядному, ми вже відстаємо від них. Мені довго здавалося, що мої вихованці читають тільки дитячі книжки та ще класику. Так воно в принципі і є. Але от несподіване для мене відкриття. Послухайте, Наталіє, одну повчальну історію. Розповім усе...

Анна Петрівна вчителює в Єнісейську. Якось з Красноярська до них приїхав лектор. Оголошувалося, що розмова піде про дружбу і любов. Тема цікава і не проста... Лектор повівся з учнями одверто і широко, прислухався і до них. І ось раптом не то запитання, не то репліка дев'ятикласниці Тані Кодак, відмінниці, активістки: «Як розуміти віршовані рядки відомої драми Шекспіра «Отелло»? Ось такі:

Она его за муки полюбила,
А он ее — за состраданье к ним...

Це що ж виходить, — висловила Таня сумнів, — людину можна полюбити за те, що вона мучиться? Тільки за те? — І вже з викликом, адресованим лекторові і тому, кого він

цитував, Вільяму Шекспіру, повела своє: — У нас он Солоушко Володя у всіх на очах ревнує, коли хтось інший, а не він, несе... Лідин важкий портфель з підручниками. То й вона за ці страждання повинна його обов'язково полюбити?»

Анна подивилась на Наконечну — та слухала її зацікавлено. І продовжувала розповідь.

— Таня Кодак ще трохи почекала — може, доведеться уточнювати свою думку, захищати сумніви. Та, побачивши, що лектор кивнув їй, сіла.

Анна призналася Наталії, що запитання їй не сподобалося. Але тоді вона не встигла попередити лектора, щоб не звертав уваги. Тим часом учні заворушилися, почулось перешіптування, сусідка учениці Агнеса Трепет, худорлява, висока, обізвалася з місця:

— Це свинство. Я не поважаю тебе, Кодак. Треба думати, що говориш.

І раптом спокійний голос Володі Солоушка:

— Ну й що ж такого, я ревную... Це ж не заборонено — ревнувати.

Почувся сміх, та більшість дітей зацікавлено стежила за дискусією. Тільки десятикласник у військовій гімнастерці (носив її, мабуть, тому, що навчався в аероклубі, прізвище його Кудіяр) категорично заявив:

— Ми прийшли лекцію слухати, а не дитячу самодіяльність. Закличте їх до порядку, Анно Петрівно.

А в цей час Анна Петрівна побачила підняту руку в третьому ряду. Вона добре знала ту дівчину, що просить слова. Завжди поміркована, поперед інших не пнеться, але думку свою обстоювати вміє. Це Олесья Тихонова, на кличку Тихоня...

— Ти хотіла щось сказати? Прошу...

Тихоня витерла хусточкою лоб, зневажливо подивилась на ініціаторку дискусії Таню Кодак.

— Як комсомолка, я дивлюся в корінь, Анно Петрівно. А корінь у тому, що дехто, користуючись своєю зовнішньою солідністю, ходить, не маючи на те права, на різні закордонні кінобойовики. От хоча б і Кодак. Скільки їй було минулого року, п'ятнадцять? А вона дивилась фільм «Мужчина і жінка». Тричі, Анно Петрівно. Сама призналася. А я ні разу собі не дозволила. А ще, як готувались до вечора самодіяльності, Таня хотіла співати куплети Висоцького. Прийшла на репетицію і давай: «Она по проволке ходила, а он ни в чем не виноват». — Тихоня передихнула і, як

видно, ще збиралася викривати Таню Кодак. Та їй не дали — загули, зашаркали ногами, хтось позаду свиснув тихенько. Тихонова, відчувши, що не має підтримки, махнула рукою й сіла.

Наприкінці дискусії лектор порадив усім більше читати. Назвав книжки «Овод», «Як гартувалася сталь», повість про Олександра Матросова. А про згадувані щойно закордонні фільми, про пісні Висоцького сказав принагідно. Всяка заборона, мовляв, розпалює цікавість, і не дивно, що декому кортить заглянути за «ширму».

Усміхнувшись, розповів цікавий випадок. Один учень-десятикласник після одержання паспорта вибрав той кінотеатр, де на афіші значилося, що дітям до шістнадцяти років дивитись фільм не можна. Хлопець терпляче досидів до кінця. А коли всі почали виходити, голосно розсміявся.

— Ти що, смішний сон побачив? — здивовано запитав його контролер.

— Який там сон... Я тепер знаю, чого пишуть «заборонено». Це приманка на гачок. Як не клює на просте тісто, капни туди трохи анісу...

Замість того, щоб захищати Шекспіра, лектор розповів про себе, про свої шкільні роки, про вчительку, про дівчинку Олю, голубооку дачницю, яка частувала його цукерками в кольорових обгортках — такими сільська кооперація в ті роки не балувала. І про те, як дачниця напрокувала йому нинішню його професію. Спершу він був кіномеханіком, потім учився на педагога, не з власної волі в роки війни став офіцером. Олю-дачницю згадував, а то почав забувати про неї. Та от цікавих людей, з якими стрічався на життєвих шляхах, закарбував у пам'яті серця. Звідти вони згодом і потрапили до його лекцій на педагогічні теми.

Лектор приїхав і поїхав. Спершу про нього згадували часто, потім лише тоді, коли зустрічали його прізвище в журналах; Анна Петрівна збиралася перечитати все написане ним.

Про те, що трапилося в їхній школі під час канікул, вона розповіла вже після чаю. Стихли розмови в коридорі, медсестра побажала всім доброї ночі.

От ця історія. При школі відкрився денний піонерський табір, і бажаючих набралось чимало. Кролі, птахи, сад, майстерня, де можна було навчитися різьби по дереву, випилювання... І для всіх без винятку — екскурсії в тайгу, риболовля, походи в гори.

Ніхто з дітей не залишався в таборі ночувати. Тож коли не з'явилася вчасно додому Таня Кодак, батьки її подзвонили в школу. Сторожиха відповіла: «Ніяких зборів, ніякого концерту. В усіх кімнатах і в клубі темно».

А Таня не прийшла й опівночі. Не ночувала вдома. Такого з нею ще ніколи не бувало. Заявили в міліцію. І з'ясувалося, що Таня зовсім до школи не приходила цього дня. Але бачила її подруга Світлана. Таня щось купувала в продуктивій крамниці. Здається, хліб. А як вийшла, заторохтів мотоцикл. Світлані здалося, що на ньому, тримаючись обома руками за водія, сиділа Таня. Принаймні платтячко на дівчині було таке саме — голубе, в клітинку.

Таємниче зникнення старшокласниці стало сенсацією. І в міру того, як минали години безнадійних пошуків, а потім і дні, подія ця витіснила всі інші. У тайгу вирушили на пошуки добровольці. Водозази на моторних човнах нишпорили скрізь, запливали в заводі. Радіо по кілька разів на день зверталось до громадян, повідомляло прикмети.

Свідків було двоє — Світлана та продавець крамниці. Слідчого цікавило, що купила та дівчина в голубому платті, яка поїхала потім на мотоциклі. Асортимент продуктів збивав з пантелику. Вона взяла хліб, молоко (три банки сирого і кілька банок згущеного), ще цукор і манну крупу, сірники й сигарети. Номера мотоцикла Світлана не запам'ятала — здається, його взагалі не було. Чорного кольору, без коляски.

Отоді й згадали лекцію. Згадали Таню Кодак і її поведінку. Ні, вона не випадково вибрала «Отелло». Ніби обстоювала якусь свою думку. Отелло, Дедемона були для неї не літературними героями, а живими, реально існуючими особами, і вона намагалася зрозуміти їх. Можливо, ставила себе на місце Дедемони. «Она его за муки полюбила». Може, за цією прадавньою трагедією бачилася їй свіжа, схожа історія. І тут хтось з учнів почав згадувати, що в піонертаборі Таня трималася якось окремо... Не цікавилась, як раніше, зоологічним куточком, а подовгу просиджувала в столярній майстерні. Казала, що хоче навчитися різьби по дереву. Але не майстер давав їй уроки, а учні. І тут називали ім'я якогось чужого хлопця, що часто навідувався в літній табір. Його й раніше стрічали біля школи, зимою і навесні бачили з Танею. Потягнулася тоненька ниточка, і ті, кому було доручено цю справу, вхопилися за неї.

Здається, на шостий день хлопця побачили в центрі міста. Він сів на мотоцикл. Синя авоська висіла попереду. А в ній... знову молоко в скляному посуді. Булочки й солодка вода. Новий вафельний рушник і туалетне мило.

Сіра «Волга» карного розшуку супроводжувала мотоцикл до околиці, а потім і в тайгу. На стежці, що крутилася поміж деревами, вже готувалися сигналом зупинити хлопця, та це було зайве. Мотоцикл перестав торохтіти. Машина зупинилася поруч.

Жінка у формі козирнула:

— Коврова.

Глянула на авоську, намацала вузлик.

— Звідки й куди, товаришу, з таким багажем? — запитала.— Ваші документи!

— Які в мене можуть бути документи? Я ще школяр.

— Ну, скажімо, учнівський квиток або комсомольський...

— На жаль, нічого при собі не маю. Навіщо вам мої документи?

— А ти не здогадуєшся? Не знаєш, чого я тут, біля тебе? Слідчий міліції. Як тебе звати?

— Коновалов Олег...

— Так от, Олег Коновалов, розкажи все чесно. Ти, мабуть, краще від нас знаєш, де знаходиться твоя знайома. Ну, Таня Кодак. Доведеться тобі сказати все... З нами свідок. Ця дівчина бачила вас шість днів тому. Не ховай очі, викладай усе, що знаєш. Що з нею і де вона?

Він зрозумів, що від цих людей не викрутишся.

— Жива Таня. Нічого з нею не сталося,— мовив грубувато. Проте голос його тремтів.

— Чого ж вона пішла з дому? Чого ховається? Ну, скажи правду. Образилася на батьків, якийсь конфлікт? Ти, я бачу, серйозний хлопець і повинен зрозуміти. Якусь нерозумну гру ви затіяли. Мовчиш? Тоді от що... Ми тобі допоможемо. Сідай. Показуй дорогу до Тані. Сідай, сідай.— Взяла Коврова його за плече і майже штовхнула на задне сидіння. Одному міліціонеру наказала стерегти Олега мотоцикл.

— Показуй дорогу до Тані, Коновалов!.. Де вона?

— Де, де... В лісниковій хижці... Біля Солоного Каменя.

— Ага... Тоді ясно. Звідси три-чотири кілометри. Ну й чого вона там ховається? Може, скажеш?

Їхали помалу. Дорога корчувата, з вибоїнами. Коріння покручене, тверде, як камінь, часом стелиться по землі, перетинає шлях. Олег припав обличчям до м'якої спинки переднього сидіння і заціпенів.

Коврова розуміла його стан і більше не тривожила. Темпер була певна, що Таня жива-здорова. Тривога в її душі вляглася. Версія, що стався злочин, зразу відпала. Інакше не так поведився б Коновалов. Тут щось зовсім інше. Віз комусь молоко, хліб...

Попереду дерева розступилися, відкрилась простора галявина. У дальшому її кінці видно силует будівлі, а трохи правіше темною брилою бовванів Солоний Камінь. Сотні, а може, й тисячі років служив він лісовій звірині: тут улітку і взимку завжди можна було посолонцювати...

— От і приїхали,— сказав водій.— Далі зруб. Багато пеньків. Доведеться пішки...

Коврова вийшла з машини.

— Ну, друже, показуй...

Хлопець навіть не поворухнувся, він наче спав. Потім, коли вона повторила свій наказ уже суворіше, Олег щось невиразно пробурмотів.

— Ти що, богу молишся? — запитала Коврова.

— Кажу ж, що Таня все одно нас не впустить. Вона забарикадувалася на ніч...

— Не вигадуй. Тобі відкриє.

— Не відкриє. Що вона, сліпа, не розуміє, як світить мотоцикл, а як «Волга»... Краще б уже приїхали вранці, а то налякаємо...— Олег обірвав фразу на півслові.

Коврова пішла рішуче до хижки. Поблискувало віконце, освітлене фарами. За склом — чорна порожнеча. Взятася за двері, штовхнула, але вони не відчинились. Тоді вона швидко повернулася до Олега, який стояв за кілька кроків від неї, ховаючись за дерево.

— Ану, козаче, вперед! Обізвись до Тані, скажи їй, щоб відчинила.

— Вона не відчинить.

Коврова сердито підштовхнула хлопця.

— Ану, чуєш, повторюй за мною: «Таню, це я, Коновалов. Відчини». І скажи, що ти приїхав не сам, а з друзями.

Ще якась мить вагання, і хлопець нарешті підступив до дверей. Схилився до клямки і прошепотів:

— Таню, не бійся. Це я, Олег. Зі мною хороші люди. Відчини...

Коврова увімкнула ліхтарик.

Просто на підлозі в кутку якась одежинка, поруч старенька байкова ковдра, припалена праскою, праворуч на простеленій газеті акуратно складені пелюшки і пакетик з «приданим». Ще не розкритий. Коврова зрозуміла: Таня Кодак збирається стати матір'ю. Ось воно що.

Розповідь Анни Петрівни Наталія слухала і зітхала. Згадувалося своє. Та зразу й відкидала будь-які аналогії. Таня школярка, сама ще дитина, десятий клас. І той хлопець, батько майбутньої дитини, теж не старший. Не уявляла, як вони зважилися на таке, як потім надумали ховатися в тайговому відлюдді. Незнайомі їй Олег і Таня викликали у душі Наталії і осуд, і співчуття. І Коврова увійшла в її серце, як і Таня, Олег.

На вулиці під вікном лікарні зупинилась машина, фари погасли. Приглушені голоси знизу, потім тупотіння по східцях свідчили: ще когось привезла «швидка допомога».

Тишу порушила Наконечна.

— Серце вас підвело після тієї історії? — запитала у сусідки.

— До певної міри. А втім, я справді багато роздумувала — в чому і коли я помилилась як вихователька? Таня — моя краща учениця, моя опора в класі. І раптом...

Наталії хотілось заспокоїти вчительку.

— У Тані вашої, як я розумію, характер нелегкий... Признаюся вам, Анно Петрівно, вперше я почула такий вираз від мого батька: «У тебе, дочко, нелегкий характер. Вся в мене...» І справді. На кожну вимогу, навіть абсолютно законну, мені завжди чомусь хотілося відповісти незгодою. І вдома, і в школі. Щоб не думали, ніби я злякалася. Викладач мови і літератури жартівливо називав мене «протестанткою», казав, що в мені дух протесту...

— У жінок це своєрідна форма утвердження особистості. Часом це їм допомагає брати гору. Ну хоч би й Таня, моя Таня... підвела мене. А хлопець той виявився її слухняною тінню, все планувала вона сама. Повна незалежність. І вчитися будуть у вечірній школі, не діти. Це їх і підвело. От і доведеться дуже рано стати їм батьками.

— А як у них зараз?

— Дитина росте, Таня вчиться, кінчає свою вечірню... З Олегом гірше: не має ще ніякої професії і працює, як він каже, «докером»... Розвантажує пароплави. Нелегко заробляє свій хліб. Сам признався мені: «Де більше платять, там і я. На трьох треба. Вапно, хімікати, вугілля... Пробував

водити плоти по Єнісею — щось не сподобалось». Живуть вони на приватній квартирі. До батьків і в гості не ходять. Поки що... З Олегом я зустрічаюсь випадково, але це він так думає. Навідуюся в порт під кінець зміни. А Таня вітається ніби вимушено. Олег приходив, коли я вже до лікарні потрапила. І, може, сам вигадав, що Таня передає привіт і бажає швидкого одужання...

— Ні, він не вигадав, ваш Олег. Я переконана.

— Ну от і почули Танину історію. Вона — й моя...

Вмостившись зручніше, щоб заснути, Наконечна схвилювано думає: мабуть, у кожного є свої складні життєві вузлики, які нелегко розв'язуються. І ще вона міркує: жорстокість до інших часто повертається до тебе як бумеранг. Прив'язався ж душею до хлопчика, не відпускає його від себе Косован, застряв у цьому місті для того, щоб поговорити зі мною. А мало б усе це статися раніше...

Затятість була її відповіддю на образи. Але тепер...

Тепер і вона частку вини бере на себе. Нехай невелику, але бере. І їй, Наталії, дуже хочеться жити, щоб сказати і про це Явтушкові. Нехай хоч він знає...

7

Свій службовий звіт Кузнецю в Полтаву Андрій Косован писав уривками. І нарешті, перечитавши його, вирішив, що можна одсилати. Документи, з якими ознайомився, розмови з аномальниками Іркутського тресту, статті на цю тему в журналах, усе почуте принагідно увійшло в доповідну записку. Власні спостереження, зроблені ще раніше, коли працював на сибірських маршрутах, і нинішні — ледве вистачило на них зошита. Висновок один: ці штучно викликані людиною виверження — явище складне і, на жаль, цілком закономірне. Де аномалії, там, як правило, багаті надра, там, де нафта, і газ у перспективі. Приборкування стихійних викидів має стати такою ж рядовою справою для геофізиків і буровиків, як, скажімо, боротьба саперів з льодоходом і повинню.

Косован наводив позитивні приклади. І кожного разу в арсеналі приборкувачів є щось своє. Були, звичайно, й такі спеціалісти, які жахалися аномалії, інші розумом і працею ламали опір бунтівливих надр. Косован зрозумів, що й Кузнець належить до тих, які не здаються. Тому й написав у своєму звіті, що не вважає місію вичерпаною. Цей звіт буде підкріплений додатковими даними, які добуде

на місцях. Близкими днями побуває в північних районах Іркутської області, як намічав спочатку, і зробить усе, що встигне. Тепер уже за рахунок відпустки...

Зошит Косован вклав у великий конверт. На окремому аркушику спробував висповідатися перед Іваном Олексійовичем, пояснити причину своєї несподіваної затримки в Тайгинську.

«...Прошу вважати цей додаток цілком конфіденціальним. Людина, про яку я казав вам по телефону, молода жінка, мати. Так, перед нею і її хлопчиком я в неоплатному моральному боргу. І не тільки в моральному. Ще й зараз не уявляю, як зумію хоч трохи спокутувати свою провину. На жаль, хвороба ще й досі тримає її в ліжку, наша зустріч поки що не відбулася. Вчора мав розмову з головним лікарем. Надія, що недуг буде подоланий, міцніє. У мене законних ще двадцять днів. Сподіваюсь, вистачить. Ви, Іване Олексійовичу, завжди були щирим і відвертим зі мною, і мені вас зараз дуже не вистачає... Мабуть, уперше розгубився я перед складностями життя. Як з ними впроважуюсь — не знаю...

Про гроші. Я одержав телеграфом відпустки, мені вистачить. Прошу засвідчити доручення, яке вкладаю в конверт на ім'я Парасковії Тихонівни Пилипець, моєї квартирохазяйки. Нехай одержить вказану суму».

Він знав себе, розсудливість часто брала гору над почуттям. Що подумають про нього, про його вчинок інші — це вже не так важливо. Власну переконаність — ось що завжди ставив понад усе. І хоч нині її в головному, в тому, що стосується його особистого життя, не мав, але чомусь несподівано для самого себе став скупішим у грошах. Думав про завтрашній день...

Рекомендований лист здав. Через три, а може, й чотири дні (послав авіапоштою) його одержать у Полтаві. Уявив, як здивується Кузнець, коли прочитає додаток.

— Ви Косован? — спитала адміністраторка готелю, строга, з сивою головою жінка у форменій одежі. — Ваше ім'я надійшов лист. Його понесли на поверх. Здається, з Іркутська.

«Шевелуха, — подумав Косован. — Адже тільки він знає, де я зараз».

Здивувався, побачивши зворотну адресу Сивовола. Розірвав конверт, з нього визирнув чорний ріжечок фотокартки. Чим порадує мене цей нікчема?

На знімку тайга, річка в скелястих берегах. Кінь, на-в'ючений рюкзаками. Біля нього Косован і Наконечна... Мініатюрна, контактний відбиток плівки. Згадав: Сивовол жартома фотографував їх «на прощання». Наконечна прикрилась рукою від сонця, а може, й від об'єктива. Видно тільки профіль. Подумав насторожено: «Звідки йому знати, що я в Єнісейську? І що мав на думці, посилаючи знімок?» Довго розглядав фотографію. В конверті, крім неї, більше нічого.

«Невже Наконечна листується з «однокашником?»»

Цей здогад приголомшив Косована. Обличчя його зробилося жорстоким, мстивим. Хотів порвати фотографію на клаптики, але щось зупинило його. Знімок колись можна буде показати синові. Це речовий доказ...

Лягаючи, він забув повернути ключ у замку. Кризь сон згадав про це. Кризь сон почув у коридорі голоси, насторожився. І раптом хтось зайшов до нього в номер. Він побачив людську тінь. Почув шепіт: «Спиш? Це я, Кузнець. Пробач, що так пізно...»

«Звідки ви?» — запитав Косован.

«З Опішні. Одвіз доручення твоєї домохазяйці — і на літак. Ти ж покликав мене...»

Боже, тільки вчора я кинув листа... Пошта користується космічними ракетами. За дев'яносто хвилин навколо землі.

«Увімкніть хоч електрику, Іване Олексійовичу», — попросив Косован.

«Не треба ніякої електрики, — заспокоїв його Кузнець. — Твій зошит справив враження. Ми читали його у відділі. У тебе хист до науки.»

«Облиште, Іване Олексійовичу. Яка там наука... Акуратно списав чужі думки, ото й усе.»

Кузнець тихенько засміявся.

«А як робляться деякі дисертації? Так і робляться. Але не для того я прилетів, щоб розповідати про це. Не для того... Ти догадуєшся, чого я прибув?»

«Догадуюсь, Іване Олексійовичу.»

«Ну і що ж надумав? Що вирішив?»

«Я ще сонний, Іване Олексійовичу. Думки снуються, як прядиво...»

«Щось не впізнаю я тебе, Косован. Зійшов з рейок. Де твій раціональний підхід до суєтних питань? Де колишня хватка?»

«Я хотів з вами порадитись, але не чекав вас так швидко».

«Не чекав, не чекав! Тобі потрібна моя допомога, моя порада — отже, чекав».

Косован повернувся на бік. Чомусь тісно стало серцю. Але нічого, треба терпіти. Кузнець, як і він, розуміє, хоче йому добра.

«Так от, Косован, скажи правду. Твій син у хворіє жінки? Я, виходить, не помилився — твій. А кажеш — не чекав. Я прилетів заради того, щоб ти нарешті виправив свою помилку. Пам'ятаєш мудрість: «Краще пізно, ніж ніколи...»

Кузнець підійшов до столу, кроки його були зовсім нечутні.

«Що це в тебе за лист? Його видно навіть у темряві. Давай прочитаємо».

«Ніякого листа. Фотографія. Нас двоє».

«Це та жінка, що лежить у лікарні? Перед якою ти в моральному боргу?»

«Та жінка... Наталія Наконечна...»

«Я на твоєму місці не вагався б ані хвилини. Сватай тепер, коли не зумів раніше. Хочеш, я буду твоїм свідком? Ну, по руках!»

Косован не встиг відповісти, як нічний гість зник. Власне, зникла тінь, бо Кузнеця він не бачив, чув тільки голос.

«Що це зі мною коїться?» — злякано озирався в темряві. Підвівся, спустив ноги, намацав шорсткий килим... Натис кнопку настільної лампи. Зелена повінь залила кімнату. Двері зачинені. Лист на столі. Ніякого Кузнеця...

От тобі, Косоване, й біоніка, біологічний зв'язок. Поговорив з Іваном Олексійовичем на відстані. Тисячі і тисячі кілометрів лежать між нами, а... погутарили. Якщо це, звичайно, не відлуння власних думок.

Узяв лист. Знову побачив на ньому ненависне прізвище. Обережно витяг знімок, а конверт порвав на дрібні клаптики, кинув у попільничку.

Перед тим, як заснути, знову чомусь згадав Пашу. Він уже знав, що скривдить її, що не зможе лишитися в неї.

Більше йому тієї ночі нічого не снилось.

Наталію Наконечну обіцяли виписати у вівторок. Про це першою довідалася Ліда Чигиринець.

І ось її голос у трубці:

— Ти народився в сорочці. Маєш можливість супроводжувати Наталію на відпочинок. Якщо вона не заперечуватиме...

— А Явтушок? — Це запитання вихопилось ненароком.

— Не залишати ж його одного. А може... Зрештою, дитячий будинок — його рідний дім.

Андрій Косован зрозумів, що ця стріла про рідний дім пушена в нього, але не образився. Ліда має право розмовляти без реверансів. Його запізніле прозріння не сприймає вона так, як йому хотілося б. Здається, дивиться на Косована невіруючими очима. Після телефонної розмови з Лідою довго дивився на апарат, неначе от-от йому мають знову подзвонити. Власне, Ліда тільки розтривожила його. Ще вчора йому здавалося, що, як тільки Наталія виписеться з лікарні, в них буде нарешті зустріч після довгої-довгої перерви. А потім нові й нові. Вони так мало знали одне одного, і Косованові здавалося, що той «епізод» на Чипчиконі викреслено назавжди з її пам'яті. Андрій Косован не уявляв собі міри її страждань, хоча знав, як вона ховалася із своїм Явтушком, боячись людської осороби, як важко звикала до свого непевного становища. Був вдячний Ліді, її чоловікові, вихователям дитячого будинку. Був сповнений добрих намірів, але не знав, як складуться далі їхні долі, яким буде його місце в житті Явтушка, в житті Наталії.

Ще один дзвінок, але не від Ліди, від людини зовсім незнайомої. Жінка запитувала, чи це справді він, Андрій Косован. Мабуть, надто офіційно прозвучала його відповідь, і це насторожило жінку. Було чути її схвильоване дихання, ніби вагається — продовжувати розмову чи покласти трубку. Таки говорила, безперестану вибачаючись.

— Це, звичайно, безтактно втручатися в чужі справи, адже вас я зовсім не знаю, а Наталію Явтухівну... Ми з нею лежали в одній палаті. Моє прізвище вам невідоме, і справа не в ньому. Те, про що я хочу говорити, на мій погляд, дуже важливе для вас... Тому й наважилася.

— Будь ласка. Я уважно слухаю.

— Звати мене Анна Петрівна. Я вчителька,

— Я вас розумію, Анно Петрівно. Готовий зустрітись з вами хоч зараз. Від вас залежить — де.

— Мені приємно, що я не помилилась. Зі слів Наталії Явтухівни я уявила собі вас. Звичайно, приблизно... Признаюсь, ви трохи налякали мене своїм тоном, але це була

одна мить. Потім я відчула інші нотки. Отже, давайте разом вирішимо, де й коли...

— Хоч і зараз. Скажіть, куди мені приїхати. А можна в готелі.— Він не сказав «у мене», відчувши, що це було б нетактовно з його боку, адже вони зовсім незнайомі.— У нас великий зручний хол, є буфет на нашому поверсі. Можна посидіти за чашкою кави.

В трубці почулося:

— Чекайте мене хвилин через п'ятнадцять біля входу. Запам'ятайте прикмети: на мені білий жакет, капелюшок із рисової соломи. Жінки жартують, що він один на весь Єнісейськ.

«Світ не без добрих людей»,— подумав Косован, хвилюючись від передчуття чогось дуже важливого, несподіваного.

Звичним рухом, що свідчив про нервову напругу, провів рукою по обличчю, по скронях. Постояв хвилинку біля столу, потім підійшов до дзеркала. Очі його дивилися незвично гостро. Взяв чисту носову хусточку, бордовий галстук. Сховав зайві речі в шафу, у холодильник поклав рештки їжі і вийшов.

Кілька хвилин чекав. Нарешті побачив її. Капелюшок справді оригінальний: з широкими полями, підв'язаний чорною стрічкою. Косован пішов назустріч, і вона теж помітила його, глянула на свій годинник.

— Я примусила вас чекати? Вибачте, але винен автобус. А ви зовсім молодий. Я думала — вся штука в літах. Казала ж Наталія Явтухівна, що старший за неї Косован років на десять. Хоч мої учениці втрачали розум, коли демонстрували фільм про любов сивого композитора до вчорашньої школярки, забула назву фільму, отой, де маестро біля рояля імпровізує на її честь:

Почему ты мне не встретилась,
Юная, нежная,
В те года мои далекие...

Думалося, ви набагато старший. Тепер бачу — не набагато. Щастя ваше. Бо інакше те, що я вам скажу, не мало б ніякого смислу. Чому, спитаєте? Тому, що я не прихильниця нерівних шлюбів.— Вона спинилася в нерішучості перед дверима.— А може, посидимо в скверіку? Скоро заграє музика, спалахнуть вогні. А ми собі погомонимо.

Молоді дерева розбіглися врізнібіч. Тут і там звабно кликали до себе прості дерев'яні лавиці з ніжками-пеньками.

Анна Петрівна впевнено повела Косована стежкою. Скоро вони опинились біля ярка, на дні якого поблискувало озерце. На протилежному боці видно було танцювальний майданчик, звідти долинала музика.

— А труба фальшивить,— зауважила Анна Петрівна.— Не довчився музика.

Прискіплива цікавість до того, що діялося навколо, потреба виставляти оцінки — це, певно, професійні риси Анни Петрівни — педагога.

«Цікаво,— подумав Косован,— є в неї сім'я?»

Знайшли вільну лаву.

Може, сьогодні вечір вальсів? Знайомі мелодії пливли над парком. Це сприяло розмові. І Косован скоро з'ясував, що вона ніколи своїм учням не пробачала найменших похибок у поведінці, нелогічних вчинків, легковажності... Відчував і на собі її суворий погляд. Готувався почути звинувачення і на свою адресу. Але далі розмова пішла не так, як він чекав. Анна Петрівна аналізувала поведінку Наталії. Чому вона не озвалася до нього, сама не виявила ініціативи? Знала ж про наслідки їхнього зближення, а він не знав... Що керувало нею? Амбіція? Боронь боже подумає Косован, що вона переслідує його з однією метою... Більшість жінок повелася б так, як Наталія, на жаль. А така амбіціозність шкідлива в принципі, вона й принижує жінку. На думку Анни Петрівни, завжди треба захищатися від легковажності чоловіків. Наталія затаїла свою образу, а згодом навіть гордилася собою, тим, що обійшлась без нього. На зло йому надумала навіть змінити професію, домогтися більшого — здобути вищу освіту, фах інженера. Так воно, власне, й сталося. Скоро захищатиме диплом, зрівняється з Косованом у знаннях. А в майбутньому бачить себе вже й науковцем. Тільки такий реванш міг урівноважити її душевний стан. Тільки реванш. Зізналася Анні Петрівні не відразу, розкривала душу поступово і, здається, чекала схвалення. А може, сумніви вже брали гору і Наталія хотіла почути думку іншої жінки, досвідченішої.

Оркестр грав гучніше. «Останній вальс». Він кожного разу хвилював її. Думала про своїх підопічних. Признавалася, що боїться вечірніх танців, особливо боїться за дівчат. Чи не тому, що з вальсу почалася й історія Тані Кодак. А в неї самої як було? Ще на четвертому курсі виїшла заміж, а на п'ятому знайшла за краще розірвати шлюб. Своє особисте згадала вже майже без емоцій. Звик-

ла. Не стала признаватися й чужій людині, кого осуджувала більше — Наталію чи себе...

За яром погасли зеленкуваті вогні неонових світильників. Анна Петрівна заспішила. Говорила квапливо, стомлено.

— Виховувати інших і виховуватися самому ніколи не пізно. Вірте мені. Вам нелегко... У Наталії твердий характер. Вона буває й примхливою. Тільки на мою одвертість відповідала своєю... Я переконалася: вона любить... Звичайно, навіть собі не признається. А почуття живе в ній... Живе, попри всі житейські незгоди, образи... Ось так, товаришу Косован. Ми повинні йти. І ще я хотіла сказати вам, Косован, що Наталія Явтухівна збирається їхати в рідні краї. Там відпочиватиме. Кілька днів житиме в мене. Цього, я певна, ви ще не знали. Хоче побути з сином. Я переконала її, що в мене зручніше. Так буде краще. Як ви гадаєте?

Косован у темряві потис руку жінці, житейську мудрість якої тільки-но збагнув. Наталія тимчасово залишилася в Єнісейську. Всім своїм еством відчув, що Анна Петрівна, запрошуючи її до себе, подумала й про нього. Мовчання, як відомо, не завжди знак згоди, а він тільки уважно слухав, не перебивав.

Тиша огортала парк і прилеглі вулиці. Світилися вогні світлофорів, і часом під ними, помигуючи, пробігали автомобілі. В ресторані гримів джаз.

— Ваш телефон я маю, запишіть і мій. Візьміть, на всякий випадок, адресу. Я б хотіла бачити вас у себе... Тоді, як вийде з лікарні Наталія. Але це залежить не тільки од мене. Одним словом, я подзвоню вам завтра, краще ввечері. Чекайте.

Дужі фари автобуса освітили їх і через мить погасли. За вікнами салону видно було кількох пасажирів. Анна Петрівна зайшла через передні двері.

Косован піднімався на свій поверх пішки. Але передумав — повернув у ресторан.

— Пробачте, ми замовлень уже не приймаємо. Кухня не працює.

— Здоровенькі були, — привітався Косован. — Якщо кави або чаю немає, то мені, будь ласка, сто, ні, сто п'ятдесят грамів... І мінеральної. Оце й усе.

— Можна коньяк. Зараз принесуть, — досить мирно сказав метрдотель.

Коньяку Косован не любив, пив хіба тоді, коли не було білої. Але не став сперечатись.

Міцний вірменський напій обпik йому горло. «За що, власне, п'ю? За що чи за кого?» І сам собі відповів: «За Анну Петрівну. За хорошу людину...»

8

Ось він, той особняк над яром. Високі фільончасті ворота, вікна й двері оздоблені різьбленими наличниками. Давно немає на світі вченого лісничого, а будинок стоїть. Доживає своє в ньому Марія Павлівна, вдова, знаходять тут притулок і геофізики, які приїждять за викликом тресту. Косован підписував орендний договір з господинею і завжди був бажаним гостем. Це ж Марія Павлівна й звела його з Наталією. Запросила обох на чай...

Крізь вікно побачила, що зупинилась перед особняком машина. Хтось грюкнув дверима...

«Жива-здорова хазяйка!» — упізнав Косован Марію Павлівну. А вона жваво підійшла до хвіртки і вже чекала. Жмурилася, пригадувала.

— Андрій Семенович! От неждано-негадано! — Обняла, притулилася щокочу до його обличчя. Як з рідним повелася. І зніяковіла, побачивши, що Косован приїхав не сам, з ним ще хтось.

— Місце для трьох знайдеться?

— Звичайно. Ви ж тут завжди хазяїн. Якби орендовані були зайняті, то в свою пустила б.

— Усього на день-два.

— Хоч і назавжди.

— Догадується, з ким я? З дружиною і сином...

— Ну й молодець. Показуй свою сім'ю, похвалися. Я ж тебе он скільки років не бачила. Вже й забувати стала... Веди їх, не тримай у машині, як приїхали. — Марія Павлівна, як і личить гостинній хазяйці, поспішила вслід за ним.

Першим вийшов хлопчик. Марія Павлівна здивувалася: «Син? Який великий син у Андрія Семеновича». І одразу ж пригасила свій подив, пригорнула Явтушка. Поверх його голови зацікавлено розглядала гостю, яка саме намагалася вручити водієві «чайові», той відмовлявся брати.

Привітала й дружину Косована.

— То як вас, кажете, звати, шановна? — перепитала.

— Звати, як і раніше... Наталією. Хіба забули? То впізнавайте... Ваша колишня квартирантка.

Марія Павлівна нахмурила чоло. Протерла очі, наділа окуляри. Та й зараз була переконана, що вперше бачить Косованову дружину, раніше вони не стрічалися. Чекала його роз'яснень, а він мовчав, виймав з машини багаж. Ненадовго, певно, до неї, заскочили мимохідь. Коли б думали пожити трохи, то мали б при собі більше речей. Наталія... Ім'я ніби й чула таке, але то було давненько...

Тим часом гостя поведилася дивно: оглядала двір, стояла коло бузкового куща. Мав він не дуже привабливий вигляд, бо хазяйка не позрізала оцвіття. Обличчя у Наталії схвильоване, засмучене. Зазирнула через вікно в орендовану геофізиками кімнату.

Марія Павлівна в Явтушкові таки впізнала Косованового сина. Він — копія батька. Гостроносий, губи тонкі, і на підборідді вольова, як то кажуть, зморшка. Але хто ж його мати? Невже вона теж була в цьому «готелі»?

«Наталія... Скільки їх уже перебуло тут. І Наді, і Галі, і Ольги...»

— А ви Наталія? Прізвища в мене записані за всі роки, як міліція вимагала... Може, й ваше є...

— Наконечна моє дівоче. Наталія Явтухівна Наконечна. Пам'ятаєте, я весь час на рахівниці цюкала. Заважала вам спати...

— Рахівниці! О боже, зістарілася я, певно. От як нагадала про рахівниці, так усе й ожило. Наталія Наконечна. Ну так і є. Рахівниця і... пісні. Все пісні українські ви мені співали. Мені і йому. — Тут вона, певно, все вже згадала і якось підозріло позирнула на Косована. — Пригадую... Зникли ви тоді. Десь у відрядження далеке... Ну, поздоровляю. Від усього серця. Зійшлися ваші дороги... Прошу, дорогі, прошу до хати...

Тільки тепер по-справжньому виникло в її уяві минуле. Молодий начальник цей потім ще бував у Красноярську, ночував у неї. А от чомусь мовчав, не казав їй, що та дівчина, українка, котру в присутності Марії Павлівни агітував їхати з ним, стала його дружиною. Тримав усе в таємниці. Хлопчикові, слава богу, скоро до школи...

Повела їх у свою найкращу кімнату, показала, де вмиватись, подала чистий рушник. Видно було: розгубилася хазяйка. То бралася розтоплювати плитку, то гриміла чайником біля керосинки, то згадала про Явтушка, дала йому пряник. Таких, печатних, він ще ніколи не їв, тому уважно

спершу роздивився, а потім уже відкусив. І придивлялась, придивлялась до гості.

— Чим же вас пригощати, дорогенькі мої? Андрія Семеновича я знаю. Йому неодмінно печи пироги з клюквою. Намучиться, набідується в тайзі, і тоді все йому в цій хаті миле... Все хвалить. Було, телеграмою попереджає, що прибуде. А це як сніг на голову...

Тим часом Наталія добула з чемодана харчі, взяті на дорогу, — ковбасу, варені яйця, баночку шпротів. Поставила на стіл і коньяк у пузатій невеличкій пляшці. Хазяйнувала проворно й упевнено. У неї, як видно, настрої змінився, оговталася вже. А Косован, як здалося хазяйці, почувався знічено.

Зрештою, діловитість Наталії передалася і йому. Почав допомагати їй, відкорковував коньяк, відкрив коробку із шпротами. На столі появився свіжий пахучий хліб... Хазяйка підігріла для Явтушка курячу ніжку, на стілець поклала подушку, щоб вище й зручніше йому сидіти.

Косован знав, що Наталії не можна пити ні міцного, ні вина. І здивувався, що налила й собі. Налила і навіть пригубила, показуючи йому, що не збирається відставати. Він зрозумів її. Приїзд у Красноярськ, у той самий будинок, де все й почалося, був продовженням того, що вона сама після першої найважчої зустрічі в квартирі Анни Петрівни назвала реваншем...

До Тайгинська — втрюх! Вона повела Косована через усе місто, повела в свою квартиру, і разом з ними був Явтушок. Це, звичайно, викликало сенсацію. Ні, ніхто не наважувався про щось розпитувати, але в доброзичливих усмішках, подарованих їм, у щирості, з якою з ними віталися, тепло й розуміння. То — пролог до реваншу.

А коли він скінчився, той день, і вони залишилися самі, і натомлений за день Явтушок, котрому нарешті сказали, що ніякий це не мисливець, ніякий не дядечко, а рідний його, Явтушків, батько, вже заснув, Наталія, роздягнувшись, при світлі синюватої нічної лампочки, одсунулася від Косована, трохи хмільного, гарячого.

— Завтра Красноярськ. Пам'ятаєш хазяйку готелю? Навідаємо і її. Вона знала мене іншою... Не можу пробачити ні собі, ні їй... Полетимо до Красноярська на день і на ніч. А сьогодні все. Спимо...

Куди далі після Красноярська, вона йому не сказала. Може, й сама ще не надумала, де те «далі», що кличе дружину колишнього начальника експедиції Андрія Семеновича Косована. І його сина. Можливо, у когось з тих хороших

людей, які їй допомагали. А Марія Павлівна нехай подумає, нехай покається, бо гріх є і на ній. Якби не воно не її чай...

Та ось вона дочекалася Косована. Він знову поруч, пестить теплим поглядом Явтушка, він стриманий з нею, коли залишаються наодинці. Таку його поведінку схвалювала і тишилася, що він саме такий... Ось так, мабуть, каювся блудний син, як кається зараз Косован. Ну що ж, сам винен. Вона хоч і не жене його, але й не буде покірливою, як колись. Нехай по-справжньому відчує, яка велика провина в нього перед нею, нехай зніме з неї осорому перед людьми, які знали її ще дівчиною, бачили її з Косованом, здогадувалися... Того, що сталося, не сховаєш. Ніхто не докоряв її потім, але у співчутті теж вчувався осуд. І, мабуть, була в тому своя логіка, підказана життям.

Чомусь ніхто не згадував всує винуватця. В експедиції його пам'ятали як хорошого начальника, бо й справді саме Андрій Косован зачинав тут усе. Він у роботі настирний, удачливий, не шукав тихої кабінетної заводи. Був польовиком. Такі розмови часом викликали гіркоту. Саме його прізвище, згадане при ній, тривожило душу. Вона все ж прислухалася: хвалять чи гудять? Коли хвалили, хотілось протестувати. А гудили — було їй не краще, наче ображали її саму: «От з якою людиною зв'язалася ти, Наконечна».

Докоряли Косованові і за те, що кинув тайгу, згодився їхати в тепліші краї. Зібрав біля себе з усіх усюд людей молодих і старших віком, водив їх по глухій тайзі, шукав багатства земні, а то враз поміняв клімат. Що він шукав у житті? Ніхто цього не знав, але були переконані — втратив багато. Інколи говорили про нього як про перекотиполе. Такі голоси частіше чула від жінок. Особливо ж від Ліди. То не секрет для Наталі — Ліда була закохана в Косована.

Косован... Він, здається, той самий і не зовсім той. По-старів? Йому тридцять сім... Посміхнулася: кавалери, які сваталися до неї, були й набагато старші. Серед них і Дробот, професор, який допомагав їй влаштуватися на навчання, мав понад шістьдесят. Лукич, з яким зустрілися в маленькому евенкійському стійбищі, в минулому москвич, йому трохи не п'ятдесят. Знала, що він відбував покарання на лісорозробках, потім залишився добровільно в тайзі. Геофізікам потрібні були підсобні робітники, вербування доручали найбільш удачливий Наконечний. Завербувала й Лукича. Думалося, що то його прізвище. А виявилось,

що так звали батька, а він — Андріян Лукич Голобородько. Підписала з ним договір на шість місяців. Працює тимчасово. Це її влаштувало...

Вона тоді натякнула йому, що можна добре заробити, що виплачують за віддаленість і польові. Та Лукича не заробітки цікавили. Він сказав Наконечній, іронічно хитнувши сивою, стриженою під машинку головою: «А що там ті гроші? Не в них справа. Я от, можливо, підпільний мільонер. Не смійся, я ж сказав «можливо». Може, я настарав жовтого металу не тільки для держави... Але мені й він ні до чого. А все ж контракт підписую... Якби хтось інший пропонував — відмовився б. А з тобою підписую... Чому так? Скажу пізніше, як насмілюсь...»

І те пізніше скоро настало.

Геофізики були задоволені Лукичем. Він знав тайгу. Навчився від бурятів, комі, евенків розуміти її. Хоч у народів Півночі багато спільного, але кожен має щось своє. З роду в рід передавався досвід, як перемагати злі сили природи, підкоряти їх, примушувати служити людині. Наталія Наконечна поважала Лукича, але він хотів від неї не тільки цього... Пропонував стати його дружиною «назавжди». Порівнювала їх — Дробота й Лукича. Які вони різні. Але в чомусь і однакові. Дробот обіцяв їй спокійне забезпечене життя, поїздки щоліта на берег Чорного моря і круїзи по усіх усюдах. Це Чигиринці в день народження Явтушка привели з собою і Дробота. Випадково? Наталія і досі не знає. Може, й не випадково. Адже від когось знав уже професор, що вона має сина і не має чоловіка. Чи не Ліда старалася про її майбутнє з ученим вдівцем? Дробот був ввічливий з нею, але й безтактний. Йому не вистачало інтелігентності. Якби перед ним не сватався до неї в такій же приблизно формі Лукич, обіцяючи свої «мільони», вона б і не подумала, що й так залицяються чоловіки.

Лукич схвалював добрий старий порядок у деяких північних народів, у евенків зокрема, де наречену купують у батьків. Існувала певна такса, досить висока. Той, у кого було багато дочок, мав можливість добре заробити. Коли син — для батьків горе... Дочку віддаєш — до чуму тері, сина жениш — з чуму. Лукич казав, що міг би й зараз купити собі жінку, є ще такі місця, де живуть по-старому. Але зустріч з нею, Наталією, мовляв, закрутила йому голову... Дивився на неї очима, сповненими нудьги і відчаю, інколи — ображено і мстиво. Здавалося, між ними назрівав конфлікт, хоч Лукич і демонстрував слухняність.

Одного разу (це було пізно ввечері) зайшов до її палатки і, впевнившись, що нікого немає, мовив глухо, неначе скаржачись:

— Хочу прощатися, начальнице. Завтра кінчається контракт. Востаннє з тобою говоримо...

Бачила, що він приніс брезентовий, вицвілий на сонці рюкзак. Лукич розстебнув його, тремтячими руками нашарив щось. Кинув їй маленький, з парусини мішечок. Це один, ще... Вони важко падали на підлогу. Був схожий на шамана: очі світилися злими вогниками, дихав, як ковальський міх. Догадуючись, що Наталія не розуміє його і що мішечки не заінтригували, розв'язав один. Висипався на стіл блискучий пісок. І ще з одного висипав...

— Ні, я не чаклун. Це справжнє золото. І я добре знаю, як з цього пісочку зробити нормальні гроші. Їх на двох вистачить до кінця життя. Ну, надумала ти щось, начальнице? Ні? Даремно. Але я почекаю до ранку. За мною тоді приїде машина. Десять годин їзди, і ми — в дамках. Вирішуй...— Стояв перед нею вже трохи зухвалий. Певності йому надавало золото на столі, золото в мішечка...

В ту мить, коли Лукич виходив з палатки, несучи перед собою заяложений рюкзак, вона по-новому подумала про свій гріх і про гріх Андрія Косована. І пошкодувала, що тодішня їхня щирість, безконечна довіра, з котрою прожили на Чипчиконі свої тисячі і тисячі хвилин, на жаль, були такими короткими. Та ні, неправда. Тільки в жіночій тузі своїй, розпачливості, якій не було, здається, меж, осуджувала і себе, і його. А в нічному маренні, в мріях було й інакше...

Все це, про що зараз думає-передумає Наталія Явтухівна Косован, кочуючи на Україну через Тайгинськ, Красноярськ за своїм примхливим маршрутом, уявляється їй як розмова з законним чоловіком. Він лежить поруч і не спить. За два кроки від них, на іншому ліжку,— Явтух. Світло лампи не заважає хлопчикові і їй не заважає. Тільки Косован ось уже кілька разів поривається вимкнути його. «Ні, нехай горить. Нехай горить,— каже вона подумки чоловікові.— Скільки ж років не бачились. А коли ти, Косоване, снівся, то все це відбувалося поночі, і тому я навмисне довго не розплющувала очей, щоб не бачити чорної порожнечі кімнати. Чого ж ти, Косоване, так поспішаєш тепер?»

Косованова рука знову над обличчям. Лампа ліворуч на столику, і він тягнеться до неї.

— Чуєш, Косоване, я тільки-но подумала. Завтра лети-мо... через Іркутськ.

— Це великий гак...— Він зітхає і гладить прохолодною рукою її волосся і щоки. Знає, що Іркутськ Наталія включила у свій маршрут реваншу. Бо й там є людина, котра теж усе знає. Рудий технік заздрих їм тоді на Чипчиконі. Накаркав їй багато лихого й пізніше досаждав настирними домаганнями. Гудив при ній свою дружину... «Якби я рядовий працівник,— казав,— то хоч сьогодні взяв би з тобою шлюб». Обіцяв не пострікати Косованом, якщо вона згодиться стати близькою... Він скоро житиме у великому місті, Іркутську. Можна стрічатися, дружити, не боячись розгососу. Життя у людини одне, і не треба відмовлятися від щастя.

А коли вчилися разом, нав'язував свою опіку, пропонував гроші. Таких подробиць Косован не знає... Ось чому треба їй в Іркутськ разом з чоловіком і сином — нехай побачить...

Були ще в Єнісейську у Анни Петрівни, збиралися в дорогу, і вона сказала Косованові, що вчилася на одному факультеті з техніком Сивоволом.

Косован насупився:

— Мені це нецікаво...

— Але він чіплявся до мене. Я мусила терпіти його брудні натяки. Так от, ми зустрінемося з твоїми колегами і, якщо не заперечуєш, з ним, з його дружиною. Ресторан за наш рахунок. Це — моя примха. Не бійся, я не плюну йому у вічі, хоч він і заслужив. Але хай побачить нас укупі.

Тепер, ночуючи в Красноярську, подумала, що в Іркутськ можна й не їхати. В них обмаль часу. Наталії здається, що про це думає і Косован. Ну добре, вранці побачимо...

А вранці у Косована пропозиція:

— Я б хотів показати Явтушкові Красноярськ. Невідомо, чи будемо ще тут колись. Пам'ятаєш казковий заповідник Столпи?

— Пам'ятаю... На одному камені я, непомітно для тебе, залишила наші ініціали.

— Тепер додамо Явтушкові...

— Ну от, погостюємо у Марії Павлівни ще день і — в дорогу.

Наталія поправила подушку. Бачила, як Косован при-нишк, чекав... І вперше за ці дні притулилася щокою до нього. Ні, вона не поїде до Іркутська, забагато честі було б Сивоволові...

Тихий гомін ночі, од якої відгородила їх хата, подаленів. Непогашена лампа не заважала їм. Трохи згодом несміливо озвався цвіркун. Обізвався спершу тихо, потім голосніше. Нарешті настроївшись, зачав якусь свою гаму. Наталія вже дрімала. Її обережно, нечутно відбирав у Косована сон. Та от заскрипіло ліжко під Явтушком, і почувся його голос:

— Хто це, мамо, пописує?

— Цвіркун, хлопчику. Це такий маленький коник-стрибунець. Не польовий, а домашній, свійський.

І знову Явтушок:

— Ти колись його бачила?

— Він не любить показуватися людям.

— А звідки знаєш, що схожий на коника?..

— Бачила в книжці, художник намалював.

— А художник його бачив чи тільки так думає, що цвіркун схожий на коника?

— Художник бачив,— переконано мовила мама.— У художника очі кращі, ніж у нас. Якби не було на світі художників, то багато чого ми б не знали.

Хлопчик помовчав.

— А ми з дядечком... ні, з татом Андрієм бачили жука-рогача. Недалеко від дитбудинку. Як повернемось туди, я покажу.

Наталія здригнулася: «Як повернемось». Чому хлопчик має туди повертатися? В думці заперечувала Явтушкові: «Ні, ми вже поїхали назовсім. І жуків-рогачів ти мені показуватимеш десь на Полтавщині, а може, в моїй Миронівці. Дід і баба будуть раді, як ми приїдемо».

Дід і баба... Поки що для них Явтушок не існує. Не набралася сміливості написати їм. За всі ці роки ні разу не побувала у батьків. Їхати з Явтушком не посміла, а залишати самого не могла. Нова думка прийшла їй у голову і начисто перекреслила Іркутськ: нехай почекає Сивовол. Прийде його черга. Поїдуть до її батьків. Як зрадіє Явтух-старший, коли поріг переступить ще один Явтух. Батько чомусь називав дітей молекулами: «Ей ви, молекули». Яким же виростеш, Явтушок? Чиї молекули візьмуть гору в твоїй натурі? Дід у тебе хлібороб і солдат революції, батько, як і мати, геолог. Наталії хотілося, щоб і син був геологом. Розвідував земні глибини, як його батьки.

Замовк Явтушок. Спить її син. І вже плутаються думки в неї самої — мабуть, засинає. Та й крізь сон чується їй, ніби розмовляють двоє. Голос Косована, потім Явтушків.

— Мамо, пора вставати... Чуеш, мамо. Ми з татом приготували сніданок...

Ні, це не сон. Наталія розплющує важкі повіки. Білий день! Кімната повна сонця. Воно висвітило над їхнім ліжком картину, котрої вчора не помітила. На полотні нарти й олені. Везуть незвичайний вантаж — дитячу колиску. Маленький пасажир схожий на ведмежа. Крім оченят та білого носика, більше нічого не видно. Зимовою дорогою кочує сім'я. У батьків рушниці за спиною.

Наталія лежить ще кілька хвилин, тайга на картині приворожила її.

За шість років життя в тайзі їздила вона на оленях, на собаках, бачила великі і малі каравани. А щоб отак подорожувати з немовлям — і не снилося. Їй чомусь зробилося доскотно на душі. Картина навіяла спогади... Ким буде чорноокий евенк? Житиме в цих краях чи піде в широкий світ? А батько й мати залишаться: тайзі без них не обійтись.

Марія Павлівна (вона саме щось діставала із старовинного комода) помітила, з якою цікавістю розглядає картину молода гостя. Засунула ящик і присіла на краєчок ліжка.

— Сподобалася? А це, між іншим, оригінал. Її мальовано з натури. Художник місцевий. Евенк. Народився в Кислокані, там ми з ним і познайомились. Це на картині його зять і дочка, а в колісці онук. З чоловіком моїм дружив. Йому й подарував картину в день народження. Передостанній його твір. Останній був автопортрет... Я не дуже розуміюся на живописі, але кажу, що картині ціни нема. Евенків багато і в Красноярську, та вони вже зовсім не такі. На асфальтових тротуарах, серед кам'яних будинків евенка не відрізниш од звичайного городянина. Та, власне, він став городянином, якщо живе тут. Шкода, рано помер. Наступного року йому було 6 сімдесят. І хоч, признаюсь, шкода мені розлучатися з картиною, але віддам. Музей готує постійну виставку творів цього художника. Інші вже й дарують. А я поки що мовчу. Хочу, щоб був сюрприз. Принесу аж на свято. А то ж буває... Ти від душі відриваєш, щоб і люди бачили. А виходить не так, як хочеш. Кілька років тому сусідка, вчителька, передала стареньку скульптуру, вилиту з міді, до музею. А потім пішла подивитись, де та скульптура стоїть, яка їй шана. Шукала, шукала, ніде не видно. А їй пояснюють, що, мовляв, попала скульптура у фонди. Ану, каже, покажіть, що то у вас за

фонди. Пішли з нею. До одної кімнати зазирали — нема, до другої — те саме. Десь аж у глухій комірчині нарешті натрапили. Там одяг старовинний, портрети, скульптури гіпсові, дерев'яні, кам'яні, зі слонової кості — і все це, пробачте, запилюжене, неначе лежить від часів Трої. Скінчилася ця історія тим, що забрала свою скульптуру вчителька. Нічого тримати її під замком! От і я надумала: принесу в день ювілейний і привселюдно вручу. Тоді вже не сховають.

Марія Павлівна застелила стіл білою накрохмаленою скатеркою. Зняла зі стільців парусинові чохла. Жде Косованових гостей. Ну а поки що по-домашньому подала сніданок у кухні. Знов і знов нагадувала Наталії, де в них у Красноярську магазини пугають.

Вивела Косованів за хвіртку, сказала, в який бік до гастроному.

...Такі за півгодини довезло їх до Стовпів. Заповідник дрімав в ореолі білих хмарин. Модрини і сосни росли ніби на скелях. Десь вище, як лісові гвардійці, сторожко озирали долину кедрі. Кам'яний ландшафт, утворений з вулканічних вивержень мільйони років тому, асимілювався серед живої природи. Наталія була тут і з Косованом, дивилась на все очима розвідника надр. Адже сієнітові скелі — не що інше, як магма, яку внутрішні сили землі виштовхнули на поверхню. Остигаючи, розкристалізовуючись, вона поступово перетворилася в глибинну вивержену породу. Вітер і вода, спека, мороз поступово руйнували земну поверхню. Спершу вода знесла вапняки й піщаники, потім прийшла черга і до сієнітів. Ось те, що лишилося від них, дивовижні скелі, які набрали казкових форм. Наталія і Явтушок зупинилися в захопленні перед Беркутом. Гігантський птах чорним тілом навис над долиною, впершись ногами в тисячотонну брилу. Порівняно з крилатим хижакон кам'яні баби острова Пасхи, про які так багато написано, це лише скромні мініатюри...

Наталія пригадує своє давнє почуття, навіяне Беркутом. Якби Беркут ожив, він схопив би й поніс її, як пір'їнку. Стало моторошно, і це помітив Косован. Заспокоїв її, повів далі до інших витворів природи, не таких страхітливих. І телер вираз Явтушкового обличчя нагадав Наталі ті її переживання. Щось подібне коїлося і з ним. Хлопчик стис кулачки, напружився, уявляючи нерівний поєдинок з Беркутом. Наталія повела сина далі, але він ще кілька разів оглянувся. Та ось нова зупинка. Вони побачили вгорі перед

собою голову старого чоловіка — це Дід. На ньому шапка-вушанка, як у багатьох сибіряків. Крутий лоб, горбатий ніс, трохи сплющений унизу, клинцювата роздвоєна борода. Він тут не сам, цей Дід. Трохи лівіше, більша за нього є і Баба. Вона немовби присіла відпочити перед довгою дорогою. Далі ще одна дивовижна скеля і ще одна... Вершини їхні впираються в хмари. Люди в порівнянні з ними наче мурашки. Явтушок задирає голову, аж перехиляється назад, наче розглядає небесний зеніт. Хлопчик заціпенів у подиві. Там, де він жив, тайга має зовсім інший вигляд. Берегові скелі, шевери, які перегороджували Єнісей, лежали при землі, наче туші моржів. Спини в них округлі і глядцюваті, відшліфовані.

Цей ранок у Красноярську був їхнім подарунком Явтушкові, першим спільним подарунком. І тому Наталія не забула й про живий куточок заповідника, про його приручених мешканців. Потрапили в загорожу, де проживають молоді тварини, такі, що відбилися од батьків, підранки. Тут Явтушкові зробилося весело. Маленькі лосенята так схожі на іграшкових! А он за корчем справжній олень, телятко. Біля оленів найбільше цікавих. Такі, як Явтушок, і старші хлопчики й дівчатка. Гамір не вщукає. Цокає і цокає своїм апаратом фотограф.

Косован запропонував:

— А що, Наталіє Явтухівно, сфотографуємось на спогад про Стовпи? Нам вишлють...

— Як знаєш.

Вона вимовила це «як знаєш», не приховуючи вдоволення. Такі звичайні, здається, прості слова, мовлені тільки-но Андрієм, прозвучали для неї ще одним підтвердженням зміни, що сталася в її житті. Навіть усміхнулася: залишимо свою адресу. Яку?

Не дозволила собі розпитувати в Косована, як у нього з квартирою, де вони житимуть. Кімната в гуртожитку? Нехай і так.

І ось уже позують...

Фотограф зацікавився, звідки приїхали Косовани, чи бували в інших подібних заповідниках і чим, на їх думку, цікаві Стовпи.

Із заповідника поверталися до міста пішки, потім сіли-таки на автобус. Явтушок остаточно стомився — від дороги і від вражень.

— Ти що, дримаєш? — запитала мама, відчувши, як він раптом затих.

— Ні, мамо. Я думаю.

— Про що ж ти думаєш, коли не секрет?

— Про наших.. з дитбудинку. От би їм це все показати!

Косован поклав руку на плече синові, погладив, але не сказав нічого.

Гастроном. Універмаг. «Дитячий світ». Скрізь, де вони побували, куплено щось для сина. Пістолет з кобурою на ковбойському поясі, електричний ліхтарик. Діюча модель крейсера «Аврора». Грошей для Явтушка їм не жалко.

І раптом:

— До Іркутська не летимо. Я передумала... Ранковий рейс на Москву. Вже звідти додому... поїздом. Якщо не заперечуєш.

Стояли біля різьблених воріт особняка Марії Павлівни. І ця мить, ця фраза значили для обох так багато...

Щоки Наталії зарум'янилися, чоло вкрилося дрібненькими крапельками. «Справді, годі мандрувати... Додому, тільки додому...»

Мабуть, і хазяйка помітила, що гостя стомилась, підійшла до неї, тримаючи зелений бокал.

— Загуляли ви, Наталіє Явтухівно. Не бережете себе. А мені ж Андрій Семенович розповів про вашу хворобу. Я не лікар, а сама себе часом рятую, як дуже стомлюся. От покуштуйте. Клюква — це наш сибірський виноград. І трохи меду... Саму крихту.

Наталія слухняно зробила кілька ковтків. А Явтушок, котрий добре знає клюкву-ягоду, підтверджує:

— І нас у дитбудинку клюквою напувають. Кажуть, корисно.

— І ти стомився, сину. Тобі теж бальзаму хочеться?

— Е ні,— заперечила хазяйка.— Знайдемо щось інше. Є в мене натуральний сік мандариновий. Не сибірський.

Наталії справді полегшало. Вона думає про Марію Павлівну,— що це за людина? Зустріла, бач, щиро, з відкритим серцем. І не догадується, що в Наталії з нею свої рахунки... Ще й тепер не знала, чи змовчить наостанку. Ні, не завжди Марія Павлівна залишалася чесною перед своїм сумлінням. Хіба б дозволила собі Наталіїна мати влаштовувати в своїй хаті таке чаювання? Як поведеться Марія Павлівна, коли признається їй Наталія, заради чого зроблено зупинку в Красноярську, заради чого прийшла до неї. А може, не треба ворушити минулого? Може, хай так нічого й не знає

ця сива жінка про свою роль у Наталіїній долі? Кажуть, усе те добре, що добре кінчається. От у чому для неї, зрештою, головне...

Навіть старовинний годинник з боем не розбудив її. Якби не приймати гостей, мабуть, ще спала б і ніхто не насмілювався б термосити її так настирно, як це робить зараз Явтушок, — він муркоче їй щось у саме вухо, лоскоче, як це робили, мабуть, з ним хлопчики в дитбудинку. Коли ніякі вмовляння не допомогли, поцілував маму. Очі мамині розплющилися.

Вона почула музику. Грамофон? Так, він стоїть на комоді, чорний ящик з трубою. А поруч телевізор «Темп-2», річ зовсім іншої цивілізації. У цій кімнаті вони, виявляється, співіснують. Явтушок, здається, вліз головою в трубу. Марія Павлівна торохтить пластинками, перебирає, читає написи. Ось знайшла те, що шукала. Енергійно почала крутити ручку — в ящику скрипіло, повискувало, клацало. Потім з труби висипався, саме висипався, а не пролунав кризь сміх хрипливий голос:

«Чого ти смієшся?»

«А я сміюсь тому, що згорів мій будинок».

«Згорів будинок? А ти радієш?!»

«Радію тому, що в ньому все згоріло».

«Все згоріло, а ти регочеш?»

Знову в трубі той самий сміх, аж мембрана сичить, як мокре поліно осикове в грубці. Труба здригається, наче паралітик.

«Я регочу, бо в домі згоріла моя теща».

Чорний ящик, зелена блискуча труба зацікавили Явтушка.

— Мамо, я хочу... такий ящик. Купи.

— Не ящик, а грамофон, дитино, — поправляє його Марія Павлівна.

— Я хочу грамофон, мамо. Нехай тато купить грамофон.

Мама сміється. Тепер таких, сину, нема.

Марія Павлівна ставить нову пластинку. Щось шкряботить у ящику, скавчить. Як з прірви проривається какофонія звуків — ніякої мелодії, зате божеволіє барабан. Явтушок затуляє вуха, терпляче чекає.

— Поставте ще ту, смішну. Бім і Бом.

Сонце помалу відкочується на захід. Тепер уже посвітлішало в кухні. А тут, де накрито стіл, повітря сине, і тому сніг на картині здається ще білішим.

— От і посвіжіло трохи. Скоро шоста. Не бійтесь, гості не запізняться. Де накрито стіл, там ледачих не буде. Якщо трестівські, їхати чвѣрть години. Ага, он вони. Ну, що я казала. Гості люблять, щоб їх зустрічали.

Справді, коло хвѣртки купка людей. Косован уже там, чути його голос:

— Заходьте. Ласкаво просимо.

«Ну, ну, не червоної, чоловіче, що доводиться тобі нині святкувати не за власним бажанням. Не червоної. Бо не для того, щоб принизити тебе, а заради нашої спільної честі затіяла я і ці посиденьки...» — так подумки розмовляла вона з Косованом і встигала кожного привітати і кожному щось сказати. Знайомила своїх і колишніх Андрієвих колег з сином. І ніхто не дивувався, ніхто ні про що не питав. Молодець Косован. Певно, сказав їм усе, що треба і що можна.

Солідні дядечки подавали Явтушкові руки, вибачалися і перед ним, і перед Наталією — не встигли, мовляв, купити сувенірчик, цукерок для дитини. Але провина в цьому не їхня, а скоріше татова, бо ж пізно їх запросив. З Марією Павлівною трестівці розмовляли, як з давньою знайомою, тут бували вони не раз, приводячи своїх підопічних на нічліг, а часом і самі засиджувались.

Почалося чаркування. Всі чомусь відчували себе сковано, боялись необережним словом образити Явтушкову маму, а то й самого Косована. Та й сидіти отак, ніби зібралися заради чарки й закуски, теж незручно, і тому трестівці один за одним потроху почали ніби хвалитися перед давнім колегою. І потроху пішло-покотилося. Знали, що Косован нині веде розвідку нафти й газу, тому намагались більше говорити на цю тему. Називають знайомі йому місця. Сургут, Ханті-Мансійськ, Тюмень, Уренгой... Уренгой — там вони обмацували сейсмікою досить великі глибини.

Згадалася несподівана для геофізиків риболовля. Велетенська щука, метрів на три, лежала на дні затоки, мов коряга. Коли правда, що живуть щуки по сто років, то це, мабуть, саме така. Пізніше він каювся і не міг пробачити собі того браконьєрства, але те, що сталося, — сталося. Це його підричники оглушили щуку вибухівкою і витягли баграми на берег. Того ж дня поділили трофей на кілька польових партій. Три сотні чоловік їли юшку з уренгойської щуки. Він коротко розповідав про цей незабутній, хоча, чесно кажучи, безславний епізод.

Наталії здалося, що тільки тепер під враженням своїх спогадів Андрій Косован трохи повеселішав. А прийшов

з тресту якийсь розгублений, ніби невдоволений самим собою. Чому раптом засумував? У заповіднику, особливо тоді, коли їх фотографували, був у гарному настрої.

Та ось колеги знову втягли його в розмову. Наталія помітила, що Косован зацікавився приборканням великого газового викиду в Уренгої. Збунтувалася розвідувана свердловина. Газ не зруйнував колону, а тільки зірвав превентор і метнувся в небо. Було підраховано, що в атмосферу викинуто більше як півтораста тисяч кубометрів голубого палива. На щастя, вціліла арматура, хоча з восьми шпильок, на яких трималася заслонка, залишилось три. Під тиском газу, що вирвався з горловини, треба було ввести в дію новий превентор, перекрити ним свердловину. Це трапилося не так уже й далеко звідси. Якщо Косован побажає, можна побувати.

Уренгой... Наталія вперше чує цю назву, а Косован там бував, напевне, після Чипчикона. Ще в Єнісейську, коли вони зустрілись у вчительки Анни Петрівни, розповів їй про свою місію, про звіт, написаний від руки і відправлений лише цими днями. Можливо, в нього були й свої діла в Иркутську. До того ж це співпадало і з її маршрутом. Його цікавила найновіша уренгойська подія.

Чи не варто справді поїхати на ту свердловину? Вона з Явтушком мала б довший перепоchinoк.

Ось уже хтось подав голос: «На коня!» Дивитись футбольний матч краще вдома, тим більше, що обіцяно дружині, синові чи дочці... Та пора і честь знати.

Гостей проводжав Косован. А повернувся знову посмутнілий. Що з ним? Її уважний погляд примусив його бути цілком одвертим, не таїти нічого.

— Керуючому трестом дзвонив Чигиринець. Просив, якщо ти в Красноярську, передати зміст одержаної телеграми. Для нас переписали... На, читай...

«Тайгинськ. Геофізична експедиція. Наконечній Н. Я. Батько в тяжкому стані київській обласній лікарні. Хірургічний відділ третя палата. Мама».

Наталія зблідла, сіла на диван, безсило заніміла.

9

Явтуха Наконечного в обласній лікарні вони вже не застали. Ще вчора він помер, і друзі прийшли за ним, забрали в рідну Миронівку. В розпорядження дружини Наконечного районне начальство при-

слало «Волгу», але вона всю дорогу просиділа біля труни в кузові.

Завідуючий хірургічним відділенням висловив своє співчуття дочці небжчика, сказав, що вмирав батько без нарікань, до останніх хвилин був у повній свідомості, розпорядився, як його ховати... Нарешті попросив, щоб усі, крім дружини, вийшли.

Була одинадцята година ранку. Сонце припікало, як і готиться у вересні, коли на полях дозріває кукурудза, а хлібець насущний — пшениці й жита, ячмені — вже в засіках. Побачення з Києвом, де Наталія вчилася, гамірним, багатолюдним, вічно молодим, цього разу додавало суму, бо вона знала, як любив це місто батько, знала, що він визволяв його, під Радомишлем пролив свою кров.

Згадалося їй, що як ховали діда, Наконечного Івана, то несли труну від самої хати, люди не дозволили собі везти померлого конем чи машиною. Цей останній путь звершував потомствений хлібороб на плечах своїх родичів і сусідів, таких самих, як він, селюків, людей не забобонних, «діалектиків», котрі і чужу, і свою смерть сприймають як біду наперед визначену, законну і тому плачуть скупом, не очима, а серцем.

«Це я винна... Я... Шість років розлуки...» Вона тепер каралася, не знаходила собі виправдання.

Щоразу вигадувала нові й нові причини і не їхала. Боялася осуду: адже народила нешлюбного сина. Знала, що батьки зрозуміли б її, а Явтушка полюбили б. Але знала й те, що соромитиметься батько за дочку перед земляками, бо виходить, що не навчив її берегти честь дівочу, свою гідність людську. Здригнулася, подумавши, що, власне, й нині не одружена з Косованом, що тільки батькова хвороба примусила їхати сюди... Хвороба і смерть.

Вони повинні встигнути хоч попрощатися з Явтухом Наконечним перед тим, як прийме його сира земля. Ще тільки одинадцята година... Навряд щоб так рано ховали. Мати чекатиме й на неї.

Якою б довгою не була розлука батьків з дітьми, останнє «прощай» сини й дочки повинні сказати неодмінно. За труною мусять іти всі, хто від цього кореня. Навіть колишні чвари й неприємності в такому випадку не беруться до уваги. Смерть мирить усіх: батьків і дітей. Смерть мирить рідню. А в неї з батьками ніколи і в гадках не було, щоб сваритися. Звичайно, хотілося їм залишити біля

себе меншу дочку. Але й на цьому не наполягали, тільки просили, коли все ж поїхала на далекі землі, нагадували, щоб кожную свою відпустку проводила в них, у Миронівці.

Такі взяли біля лікарні, на автобусній станції дали їм квитки без черги. І маршрутний автобус, перегрітий, пропахлий пилючкою, покотився своїм звичним маршрутом, і вони, всі троє, сповнені печалі й тривоги, боячись спізнитися, пасли очима дорогу, якою вночі везли Явтуха Наконечного.

А його малий тезко тим часом ніби й не знав утоми. Він дивився на золоті стерні, темні смуги свіжої ріллі, на трактори, які їхали по зеленому, а за собою залишали чорне. Явтушок не бачив ні пралісів, ні великих річок, ні гір, до яких звик, і дивувався, що тут немає тайги. Йому подобалися біленькі будинки. І коли автобус потрапив на сільську вулицю, хлопчик довго не відривався од вікна. Знав, що їдуть до діда і баби. Раніше йому про них ніколи не казали, а от зараз дід Явтух уже помер і мамі дуже, дуже жалко його. Те, що дід помер, його не дивувало, всі старі люди обов'язково вмирають, це він засвоїв. До них у дитбудинок заходили пенсіонери. Один вусатий про війну розказував, як він з фашистами бився. А потім захотіли його знову покликати, та спізналися: помер... І в Сергійка Волоха дід теж був гвардії старшина. Ходив, ходив, гостинці приносив, а потім ліг спати і вже не прокинувся. Сергійко плакав тоді, казав, що кращого діда на світі немає.

— А дід Явтух був танкістом, мамо? Ти казала, що він нагороджений орденом.

— Ні, він не був танкістом. Він був партизаном. Мав орден Червоної Зірки.

Хлопчик трохи подумав.

— Якби дід був живий, він обов'язково свій орден віддав би мені. Я ж Явтух, як і він, Наконечний.

— Тепер ти вже, синку, не Наконечний. Хіба забув?

— Забув... Тепер — Косован. Але ж я той самий. Отже, виходить — і Наконечний я, і Косован я. Так, мамо?

— Так, сину. Ти й Наконечний, і Косован!

Наталія подумала, що й матері стане легше, як побачить онука. Не тільки втрата в хаті, а й набуток. І вже по-діловому почала думати про те, як буде після похорону. Доведеться лишитися їй з Явтушком у матері хоч на тиждень. Чи, може, самій все ж їхати до Полтави? А тут залишити на деякий час Явтушка. Ну хоча б днів на десять. Адже в Полтаві й квартири сімейної ще немає. А обіцяна путівка

на лікування... Повезе з собою Явтушка? А де там його влаштує?... Соромно тепер їхати. Татові потрібна була пупівка, а не їй. Та вже немає тата. А як він помирав? Ніколи не бачила батька смутним. Не любив хворіти. Не любив скаржитися на свої недуги. Мати з батьком, бувало, думають, що Наталія спить, тоді гомонять. Все про осколок, що застряв у батькових грудях ще з війни. Лікарі лякали, що ходить осколок. Але батько не вірив: «Що, він живий?»

«Хіба лягти, кінець кінцем, на операцію? — якось сказав матері.— Столичні ж боги руку набили. Ще й не такі чудеса роблять». А мати протестувала: «Ні в якому разі. Якби підписку не вимагали, то нехай би... А так, бач, і самі бояться, не за тебе, може, за себе...»

Приїде на вихідний Наталія з Києва, а в батька районний хірург. Обмацує його, консультує. Жилавим називає батька, надійним... А він справді був жилавий. Бо якби не це, то давно, певно, отой осколок німецький загнав би його в могилу. Іде Наталія Косован на похорон, а розмовляє з батьком, як з живим.

«Може б, і не допомогло тобі, татуню, медичне втручання, як по-науковому називав операцію районний лікар. Ту, на його думку, конче потрібну операцію, яка б усе вирішила: або так, або так. Ти знаєш, татуню, як почувла я оце «або-або», то одразу вдарила мені кров у скроні. Що ж то за лікарі, подумала я, що ж то за лікарі, коли лягає людина на стіл, а вони ворожать: або-або. Тільки щоб одужав, тільки щоб жив — і ніяк не інакше. Я ще тоді, татуню, мало знала, мало розуміла. Трапляється й так, що немає з чого вибирати і «або-або» — це ще й добре, бо є один шанс на сто. Хоч надія на одній ниточці, але вона ще є. Так і з тобою сталося. Ниточка обірвалася сама собою, без медичного втручання. Бо ще раніше тим злим хірургом була чужа ворожа гармата, був чужий метал, з якого відлито снаряд, щоб убивати. Міг би ти, таточку, ще тоді впасти і не підвестися. Та, видно, почув себе сильнішим, ніж на те сподівалася кістлява. Поранений на чужій землі, ти додому повернувся вмирати. Ще пожив! Для себе пожив, з молодістю тоді ще дружиною, і для неї, і для багатьох-багатьох сільських людей. Отак, синку, Явтушок мій дорогий, не зборолла діда твого війна, але це вона забрала його від нас, хоч і не зразу, підступом. Війна не жадує ні переможених, ні переможців. Від неї тільки зло, тільки нещастя».

Непомітно для себе перейшла Наталія до розмови не зі старим Явтухом, батьком своїм, а з малим Явтушком,

сином. Він, як і досі, никав собі по автобусу. То біля водія примоститься, то коло якоїсь чужої тьоті, яка вже й цукеркою встигла пригостити. Вона вела свій діалог з ним, а мати — свій. Підбирала мати слова і за нього, і за себе, так наче справді обоє вони володіли оце зараз даром без слів ділитися своїми думками і розуміли одне одного. Кажала синові: винна я перед тобою, Явтушок, винна. Не знав ти досі ні діда, якого тепер уже й не знатимеш, ні батька, тільки мене знав і мені вірив. Моїй правді і моїй неправді. Ну, та тобі, сину, провину свою я ще можу пояснити — і нині, і потім, як підростеш, коли дитинство твоє стане лише спогадом. Але ж перед батьком своїм я вже не спокутую. Кажуть, що людина — то наймудріше створіння, цар природи. Але який же недосконалий цар. Ми, сину, не можемо збагнути найважливішого, коли йдеться про людські взаємини. Змалечку чомусь укорінюється в душі протест, бунтарство знічев'я. Легше сказати «ні», аніж «так». **Ще** не знаємо, чого від нас жадають, а галасуємо — ні, ні! І гордимось, що перед нашим «ні» відступають батьки, вихователі, наші начальники або наші підлеглі. І хто скаже, де кінчається чуття самоповаги і де починається звичайнісінький егоїзм? І в моєму егоїзмі, хлопчику, причина, що розлука ця з Явтухом-старшим стала вічною... **Що** скаже мати своїй улюбленій доні? Та що б не сказала, слово материнське буде гірким і справедливим. Нічим утішити доньці свою стареньку. Тим, що ридатиме разом з нею над могилою? Визнати свою провину і батькові мертвому присягнути, що заради сина не вимагатиме од життя якихось подачок для себе. І не розчаровуватиметься там, де важко, бо не все те просто.

Тепер цей шлях здається їй обов'язковим. Так поведеться і з Косованом. Тоді на Чипчиконі Косован легко знайшов її і легко втратив. Їм не просто було подати одне одному руку і не просто буде розв'язати новий вузол, який зав'язався завдяки Явтушкові!

Дорогу перетнув яр. Жовті глинисті схили його обсажені яблуньками. Їм років по чотири, п'ять, але тут і там видно червонобокi плоди. Яр губиться в степу, і вона знає, що ним до Миронівки ближче, ніж большаком. Тут їздила на попутних, а звідси — туфлі в портфель і вперед босоніж, на Київ. Подивилася туди, в своє «уперед». І раптом угледіла в степу геологічну вишку. Далі побачила ще одну. «Дійшла черга й до Миронівки. Родити їй у майбутньому не тільки хліб...» Була певна, що рідна земля багата й

у глибинах. Тектонічна карта свідчила, що й тут є газ, нафта, газові конденсати. «От якби й нам тут працювати. Жили б у батьковій хаті, під материною опікою...»

Косован теж побачив вишки, штабелі труб біля них.

— Начальник польової партії — мій хороший товариш... Де ж це в них контора? Чи не в самій Миронівці? Ну та де б не була — близько. Якщо потрібна буде нам якась допомога, не відмовить.

Він відчував її настрій. Бачив, як вона то затихала, то низько опускала голову на руки, манила до себе Явтушка і пригортала його, голубила. Губи її ворушилися, ніби вона йому нишком щось розповідала. Автобус поскрипував, мотор працював з переборами, то брав високу ноту, то притихав, і здавалося, от-от заглухне. Та, як видно, водія це не тривожило, він звик до своєї «антилопи» і витискав з неї все, що було закладено конструктором. Автобус віджив свій вік, намотував останні кілометри...

От уже й околиця. Водій висадив кількох пасажирів, потім зупинявся ще двічі. Нарешті Наталія (вона добре знала, де треба сходити) пропустила вперед Явтушка. Вийшли на розі. Коли автобус відійшов, їй почулися жалобні звуки духової музики. Так, вона не помилилася. От уже й Косован зняв берет. Ліва сторона вулиці збігала садибами в долину. Саме там хата Наконечних, звідти й подавали голос труби. Печальний голос похоронного маршу.

— Швидше, швидше навпростець. От через цей двір. Люди свої, не ображатимуться.

Всі троє перебігли вулицю і, не питаючи дозволу, пішли через сад, спустилися до замочареного луку. І все навпростець, навпростець, весь час потрапляючи в місиво присохлого зверху болота. Оркестр грав на вулиці, покійника саме виносили з хати...

10

Іван Олексійович Кузнець, головний геолог тресту, був завжди пунктуальний. За чверть до дев'ятої він чекав Косована біля під'їзду Міністерства геології. Зелений газик стояв поруч з чорною «Волгою», і Косован здогадався, що це машина міністра. Кузнець привітався і одразу ж глянув на годинник.

— Нарада у начальника главку через тридцять хвилин. Може, вип'ємо кави?

Вулицю перейти нелегко. Кілька магістралей сходяться саме біля Мінгео: трамваї і автобуси з Подолу, тролейбуси з Печерська і Хрещатика, з площі Калініна. Недалеко й метро. Одним словом, у ці останні хвилини перед початком робочого дня в численних міністерствах і відомствах земля аж гуде під колесами автотранспорту.

В маленькому, добре устаткованому кафе біля високих столиків гурмани смакують чорну каву. І так званій порціонний коньячок (за строгою інструкцією дозволялося видавати в одні руки не більше п'ятдесяти грамів). Ворожать за прилавком дві огрядні дами в білому, наче медики.

— Ваш приїзд, Косован, дуже вчасний. Ви знаєте, я зрадив, коли почув голос у трубці. Кажуть, на проводі Миронівка. Уявіть собі — який збіг обставин. Саме сьогодні ми звітуємо головку про заходи боротьби з аномалією. До речі, вашу записку включено в доповідь. Ну й почерк у вас, Косован. Ми ледве второпали що до чого, сиділи наче над древніми манускриптами. Так от, сьогодні ми інформуємо. Запрошуємо і буровиків, хоч ініціатива належить головку геофізики. Не дивуйтесь. Розвідуючи нафту й газ, ми, як першопрохідці, повинні першими виявляти й аномальні структури. Аякже. Та ви, до речі, й самі про це пишете.

Косован зітхнувши потиснув плечима.

— Пробачаюсь, але дещо треба уточнити. Принаймні для вас. Я ж по телефону і в записці попереджав, що все написане, майже все — з чужих слів. Це, так би мовити, сумлінний перелік чужих справ і чужих думок...

— Не прибіднюйтесь, Косован. Для того, щоб послідовно викласти отак «чужі думки», треба й самому бути хоч би на такому ж рівні. Ага, забув вам сказати, я рекомендую надрукувати вашу роботу в «Надрах». Один із членів редколегії, керуючий нашим головком, підтримує.

Підійшла їхня черга.

— Без коньяку? Мабуть, подвійні? — догадалася чи вирішила за них жінка в білому.

Досвід! Якщо не можна отак зранку вірменського чи одеського, то обов'язково подвійні. Кава збуджує, створює робочий тонус. Це вже стало модним і майже обов'язковим для «інтелектуалів» — пити каву. Шість-вісім копійок чашечка — недорого і корисно. Молодь свою чашечку п'є помалу, смакує. Зрештою, чим довше п'єш, тим більше вдихаєш благословенний аромат.

Зробивши по ковтку, продовжили розмову. Іван Олексійович поспішав викласти Косованові найважливіше, з чим

прийшов сьогодні в главк. Якщо керуючий захоче вислухати і його, Косована, то не слід прибіднюватись, робити реверанси перед самим собою — мовляв, я вивчав це лише принагідно.

— Керуйтеся таким правилом, Косован: молоко відстоюється довго, довго відстоюються вершки. Але тому вони й дорожчі. Ви скористалися вершками. Так я сприйняв вашу записку. У мене достатній досвід, щоб оцінити зроблене. Звичайно, у вашій записці лише перші зерна досвіду. Там, у Сибіру, як і в нас, робляться перші кроки. І саме ви, Косован, досить ґрунтовно зробили важливий огляд...

Тепер уже на годинник дивився Косован. Йому хотілося сказати Івану Олексійовичу про своє. Він справді цікавився аномалією високих тисків тільки принагідно, бо ж по горло був зайнятий іншою — сімейною. З ким йому й говорити, як не з Кузнецем. Працевлаштування дружини, квартирне питання, його, Косованове, місце роботи в найближчому майбутньому. Мав на увазі і моральний аспект. База партії за триста метрів від села, де прожив усі останні роки її начальник. Там Паша... Для нього питання вирішене. А для неї? Адже в таких випадках у жінок завжди залишається надія, що все якось перемелеться і буде по-старому, як досі. І цього він найбільше боявся. Паша повинна зрозуміти, що в нього починається своє сімейне життя, що Наталія і Явтух — назавжди. Чи не вагатимуться в тресті, залишать його на посту керівника польової партії в Жданиках? А що, як похитнувся Косованів авторитет серед підлеглих? Треба мати на увазі й те, що всі, майже всі робітники партії — місцеві. Доля вдови і дітей буровика, який загинув, їм не байдужа. Косован не афішував своїх стосунків з Пашею, але кожному в селі вони відомі. І на тобі... Привіз-таки жінку, ще й з хлопчиком. У таких випадках симпатії завжди на боці «старої». Не будеш же зупиняти кожного і розповідати всю непросту історію його, Косованового, одруження. Тільки час внесе повну ясність, і тоді поступово стане все на своє місце. Він певен, що так буде. Але нині всі, хто з ним працює (а він їх добре знає), співчують Паші. Про все це він хотів би зараз говорити з Кузнецем, якому повністю довіряв. Але для цього, звичайно, кількох хвилин, що залишилися, мало, дуже мало. Подумав, зітхнувши, що от і така людина, як Іван Олексійович, бачить у ньому насамперед здібного працівника, кваліфікованого інженера-геофізика, якому можна довірити

зовсім нову для них справу. А про те, в якій ситуації опинився цей інженер, і не думає. Немає, певно, на це часу. Одверто кажучи, хоч як давно вони знайомі, але й він, Косован, мало що знає про Кузнеця. Як зустрічаються, все те саме на язиці: розвідка, сейсміка, каротаж, структури перспективні і неперспективні. Ну ще там кадрові питання: кого висунути і що доручити на нових місцях, коли фронт пошуків пошириться. Можливо, Іван Олексійович має у вищих інстанціях друзів? Добився ж він ділянок під індивідуальні сади. Тепер уже в молодих садах вони часом дегустують продукцію і ніжуться. Хоч голубе паливо, до якого прокладають дороги, і є для них хлібом єдиним, але ж відомо, що навіть справжній хліб, той, який зростає на ниві, хліб, зрошений дощами і зігрітий сонцем, цим одвічним прометеєвим вогнем, ще далеко не все. Адже кажуть: є хліб, є і до хліба. А що саме входить у поняття «до хліба»?

Часом Андрій Косован дозволяє собі отак трохи пофілософствувати.

Дубові поліровані двері старовинного особняка чекають тільки їх — усі, хто мав зайти, вже там. Готель на протилежному боці, де вони щойно пили каву, здається гігантом порівняно з будинком Мінгео, штабом однієї з найдинамічніших галузей промисловості двадцятого століття. Геологія стоїть десь на межі між наукою і практикою, об'єднує їх під одним дахом. Не гримить залізними клітями ліфт, його просто немає, не розбігаються очі перед анфіладою кімнат уздовж довжелезних коридорів, бо й кімнат тут зовсім мало.

Піднялися на другий поверх. Проти дверей — приймальня міністра, трохи вправо, майже поруч, — главк.

— Чи в себе начальство? — цікавиться Іван Олексійович, зупинивши знайомого працівника.

— Ні. Ще в міністра.

В коридорі не розминешся. Ось привітався з Косованом начальник каротажної експедиції.

— І ви до Паливоди? — цікавиться Кузнець. — Ми теж...

— У вас, я бачу, настрої бадьорий. Атакуєте? А кого? Нас чи аномалію? Ходять чутки — виступаєте в ролі обвинувача, винуватого шукаєте...

— Не зовсім. Хоч, звичайно, той, хто йде попереду, — особисто відповідальний. Підкажіть заздалегідь, чим характерна структура, який у неї норів. Тоді б і ми знали,

до чого себе готувати. Попередній прогноз, і то в багатьох параметрах, — от що буровикам потрібне, дорогий.

Ще один зупинився — ширококостий, міцний, з красивою густою шевелюрою. Десь його бачив Косован — здається, у Львові. З Косованом привітався просто, Івана Олексійовича дружньо взяв за плечі, труснув, ніби хотів переконатися, чи міцно той стоїть на ногах.

— Нічого, у формі. А мені здалося, що ви трошки той... стали стрункішим, бережете фігуру.

— Це ви мені говорите, дорогий, кожного разу. Заздрите? Та я не сказав би, що й ви надміру розповніли. Трішки. Роки дають себе знати, чи що?

— Роки роками, але й робота... Я ж звик мандрувати, польовик, як ви знаєте. А тут на тобі — науково-дослідна лабораторія. Ніби сам і напросився, а от ніяк не звикну. В дорозі воно й думалося ніби краще. Це що у вас сьогодні, чергова накачка?

— Та ні, ділова розмова. Вас, звичайно, аномалії не цікавлять. З новим винаходом поздоровити, чи що?

— І це є. Тільки не новий — давній. Пробиваємо оце граніт НТР¹.

— Ну-ну, не перебільшуйте. НТР зацікавлена в прогресі не менше за вас.

Коли сивий винахідник одійшов від них, Косован запитав:

— Наварський?

— Він. Ви його по Львову повинні знати.

— А де він зараз?

— Там і працює. У Львові. Тільки вже не головним геологом експедиції. Має «власну» лабораторію. Для нього, для його винаходу й створена.

— Везе ж людині. Чуєте, Наварський, це я про вас. Везе, кажу, нашому винахідникові. Лабораторію має.

— Везе, та не дуже. Це ще тільки назва «лабораторія». Вона як нешлюбна дитина. Батько й знає про її існування, але, як то кажуть, не доходять руки. Лабораторія без відповідної бази — це ще тільки галочка в творчому плані. Експериментуємо. Стаavimo нові задачі? Стаavimo. А розв'язуємо помалу, дуже помалу. На сьогоднішній день, як то кажуть, головне, що не боїмось проблем. Щоб угорі не казали, ніби інститут товче воду в ступі.

¹ НТР — науково-технічна рада.

«Наварський... Що він таке винайшов? Косованові це прізвище відоме давно. І в Сибіру чув про львів'янина, який запропонував принципово новий метод обробки польової інформації. Метод чи спосіб — ішлося про застосування принципу кінематографа. В одному з номерів журналу «Геологія» надруковано статтю Наварського. Так, тепер Косован згадав і свою розмову з Шевелухою з приводу неї. Він назвав Наварського «розумним фантазером».

З тоненькою чорною папочкою під рукою з'явився Паливода, начальник главку. Невисокий, чорнявий. Вітався на ходу, поспішав. Усі відразу пішли за ним, але Паливода запросив до себе поки що двох — Івана Олексійовича і високого блондина, який не гаяв часу — в приймальні витяг з портфеля схеми, карти, діаграми, щось уточнював, ставив позначки, цифри. Паливода пропустив поперед себе головного геолога з Полтави, потім білявого. І з порога попередив інших, які заповнили приймальню:

— У вас є ще вільних сім хвилин. Можете перекурити. Щоб потім без перерви...

Колись і Паливода працював на Полтавщині. А потім відкликали. Згодом стало відомо, що він аж у Болгарії. Знав Косован і дещо, так би мовити, особисте. Працюючи в Болгарії, закохався Григорій Паливода в тамтешню молоденьку вчительку. І хоча в ті роки не часто таке траплялося, але йому пощастило. Через найвищі органи влади Паливоді дозволили нарешті порушити існуючий порядок — він узяв шлюб з громадянкою Народної Республіки Болгарії. Невдовзі в них народилася донька.

Тепер це вже давня історія, життя внесло зміни у відповідні параграфи, і молоді колеги Паливоди навіть не вірять, що існували якісь там заборони. Косован не був знайомий з Паливодою, але й тоді і тепер (уже заднім числом) охоче потис би йому руку за принциповість при розв'язанні свого особистого питання.

Окремі зустрічі з Паливодою переконували, що він збагачений практикою тут і за кордоном, а його порівняна молодість — факт позитивний. Бо хіба не буває так, що високий пост посідає людина, яка цього заслужила, має і досвід, і славу, і авторитет, але, на жаль, роки в неї уже не ті і здоров'я не те, вогню душевного не вистачає на численні обов'язки.

В приймальні стало тихо, до наради залишилися хвилини. Кожен готувався. Відчувалася стриманість, яка завжди передує серйозній офіційній розмові, де обмін думками

обов'язковий, де кожне твоє слово має бути вагомим, потрібним не тільки тобі, а й усім, хто тебе слухає, де творче «я» має підтверджуватися, захищатися, а часом і наступати. Бути учасником такої розмови — велика честь незалежно від того, академік ти чи рядовий інженер.

Паливода вийшов у приймальню, запросив до себе всіх. Іван Олексійович, виявляється, притримав стілець для Косована. Як тільки той сів, Кузнець нахилився до нього:

— Обідаємо разом. Нікуди не тікайте. І ніяких заперечень. Ми ж про головне, про те, що вас найбільше турбує, не встигли поговорити...

Косован полегшено зітхнув.

Паливода не любив парадного багатослів'я, завжди брав, як то кажуть, бика за роги. От і тепер.

— Аномалія... Що це таке? З чим її їдять і чим закусують? А приправа в аномалії завжди прекрасна: це — нафта, це — газ. Як правило, в Дніпровсько-Донецькій западині де аномалія, там і природне пальне. Дивний парадокс — ждемо можливого викиду, це вже аванс: ідемо вірно, напевне. Отже, сигнал «SOS», який ми отримуємо все частіше, є не тільки сигналом біди, а є паролем надії. Ми узагальнюємо матеріали, які надходять до міністерства, але ще не маємо повної картини. А проте думати треба не тільки про розвідувальне буріння. А ті, що добувають нафту й газ? Скільки стихійних викидів, скільки втрат. Відколи це слово стало для нас звичним в оперативній інформації? Як ми пішли на девон. Так, товариші полтавчани? — подивився Паливода на Кузнеця, за нього відповів сам. — Так, товариші кримчани? — І знову сам відповів, що так. — І ще б ми могли запитати у чернігівчан, сумчан, харків'ян. Досвід є у всіх. Ще вчора ми розглядали це як аварію. І шукали її пояснень, кого треба, били. Але «чепе» зростає, як зростає, до речі, приріст розвіданих родовищ. Що ж виходить? У зонах, де ми стрілися з важким, незрозумілим, загадковим для багатьох явищем, між ним і абсолютними цифрами як розвіданих там, так і пущених у дію свердловин повна, сказати б, узгодженість. За невеликим винятком, де ще продовжуються дослідження. Самі аномалії засвічують нам зелені вогники: вперед! Тобто углиб. Аномальні пласти — це і є, можливо, ті основні виходи глибинної нафти, якої ми в попередні роки не знали. Кажу «можливо». Віддаю і я данину обережності. І все ж наша здогадка в багатьох і багатьох випадках підтверджується. І не тільки

в нас. Аномальних об'єктів багато в Азербайджані, в Сибіру.

Начальник главку подивився на Івана Олексійовича, потім на Косована, ніби запитав, чи солідарні вони з ним. Він спирався на їхні матеріали, розвиваючи і свою думку. Взяв аркушик з надрукованим на ньому дрібним шрифтом, запитав, чи всі отримали розіслану доповідню А. С. Косована. Нагадав, що йдеться в ній не про наші регіони, а про далекі, сибірські.

— Отже, й там... У короткому огляді, який зробив Косован (він тут присутній), доведено, що приборкання високих пластових тисків цікавить усіх, хто причетний до розвідки, буріння і експлуатації свердловин.

Косованові сподобалося, що Паливода ставить питання про значення слова «аномалія» для геологів. Послався, до речі, на КМА¹. Хто не знає КМА? Десятки років слово це звучало в чисто науковому плані, а надра нині дають нам залізо. Поклади його невичерпні. Подібного феномена не знає планета Земля. Побільше б таких аномалій, побільше б відступів од норми!

Косованові стало ясно, до чого веде Паливода. Якщо аномальний тиск супроводжуватиме нас на глибинах, котрі ми штурмуємо, то це ще один бар'єр, що їх треба навчитися приборкувати. Як було з водою, з сіллю, з гранітами. Нема і не може бути іншого шляху, як тільки підкорити аномалії, використати температури й тиски на користь справі. А що! Спершу приборкати, а потім використати.

Паливоді на виступ знадобилося п'ятнадцять хвилин. Товаришів з місць він не зупиняв. Але присутні, як зрозумів Косован, звикли до стилю хазяїна цього кабінету. Десять хвилин потрібно було Івану Олексійовичу Кузнецю. Ще десять — представникові «Кримгеології». Далі досвідом ділився чернігівчанин. Усе, про що писав Косован Івану Олексійовичу, було, виявляється, і на озброєнні багатьох українських експедицій. У методах, розроблюваних самостійно, багато спільного.

Ось названо прізвище Косована. Паливода звертався до нього:

— Як ви дивитесь, Андрію Семеновичу, на таку нашу ідею? Ми скомплектуємо спеціальну бригаду, яка, за домовленістю з сибіряками, попрацює у них на гарячих свердловинах.

---

¹ КМА — Курська магнітна аномалія.

— Це, звичайно, буде корисно,— погодився з ним Косован.

— Ну от і добре. А чи не знаєте ви людини, яка б очолила цю поїздку? Ось Іван Олексійович називає вас...

— Я ж сейсмик, товаришу Паливода.

— Відколи це інженер-геофізик обмежує себе лише сейсмікою?

— Робота обмежує. У нас свої плани і свої обов'язки.

— Один спільний: дати нові перспективні площі. І то якнайшвидше.

Косован уважно прислухався до інших виступів. І думав над пропозицією, яка стосувалася його. Кузнець ще до початку наради натякав, чи не перейшов би Косован на іншу роботу, чи не взяв би на себе її величність Аномалію. Щось подібне прозвучало і з уст Паливоди. Недарма посилали по досвід і... пропонують нову далеку мандрівку.

Косован чекав Кузнеця в коридорі. Львівський винахідник Наварський тільки-но вийшов з приймальні міністра. Він стояв тепер і перечитував якийсь документ.

— Ну що, скінчилася нарада? — запитав у Косована. І, не чекаючи відповіді, став розповідати про своє.— Ось ще один наказ. Важливий, звичайно, документ. Але який це вже варіант — третій, четвертий? Попередні були не гірші, та, на жаль, залишились не виконаними. Здається, вища інстанція повністю підтримує, дає відповідні вказівки кому треба, а на місцях тільки зітхають: «Того в нас немає, того. Людей не вистачає. У нас планова робота, а у вас самодіяльність». Чуєте, мій спосіб обробки первинної інформації в польових умовах вони вважають самодіяльністю.

Документ зацікавив Косована. Писалося: кому і що доручається, хто і в які строки має виконати робочі креслення для передачі в дослідно-конструкторську організацію. Визначено строки виготовлення моделі.

— Ви, бачу, дарма час не витрачали,— підбадьорив Наварського Косован.— Вашому винаходу дають зелену вулицю.

— Хочеться вірити. Признаюся вам... З усіх моїх винаходів і рацпропозицій цей найважче пробиває собі дорогу. І що головне — всі за, всі згодні, що прилад спростить обробку інформації, дасть можливість у польових умовах одержати відповідь, яку довелося б довго чекати. А роки йдуть... І все залишається по-старому. Може, хоч тепер...— Наварський склав акуратно свій документ, сховав у кишеню.— Можна мати схвальні відгуки вчених, ось такі накази. Але

якщо ви, польовики, залишитесь осторонь, то винаходу гріш ціна. Чуєте? Ваше прізвище, пригадую, Косован? Так от чуєте, Косован, я і на вас розраховую, на таких, як ви, на тих, хто ближче до конкретних справ, хто в полі. Ви з Полтавщини? Ну що ж, я добре знаю тектонічну карту Дніпровсько-Донецької западини. Цікавий у вас регіон, багатообіцяючий. За ним майбутнє. Так от, давайте домовимось. Як тільки в мене будуть дослідні примірники приладу, один з них просить. Я обіцяю вас підтримати.

— Але ж я керую сейсмічною партією. Не уявляю собі...

— Уявіть! Прилад працюватиме і на вас, і на каротажників. У цьому його, коли хочете, універсальність. Запишіть мою адресу, мій телефон. Або адресуйте на Львів.

Ось уже й Іван Олексійович вийшов від начальника гавку.

— Наварський агітує вас у спільники? З ним не прогадаєте. Наварського знають скрізь, особливо в союзному міністерстві геології, з ним радяться в найважливіших проблемах. Ви, звичайно, знаєте, яке місце в нашій геології займав Сергій Іванович Вавилов, учений із світовим ім'ям. Так от, Наварського, тоді ще зовсім молодого, Вавилов зробив своїм секретарем. Подорожував з ним по багатьох регіонах, а потім залучив до науково-дослідної роботи. Між іншим, кажуть, йому так і не вдалося свого часу здобути вищу освіту. Університетом йому була робота з Вавиловим. Що ж, і таке буває. Якби хтось хотів вивчати біографії наших відомих учених, старих академіків, то, мабуть, здивувався б. Тепер який шлях у науку? Десятирічка, інститут або університет, аспірантура. Далі останній етап — докторантура, все як за розписом руху поїздів. Талант талантом, ерудиція ерудицією, а документ про вищу освіту чи диплом про вчений ступінь — це, коли хочете, важливіше... А в двадцятих — тридцятих роках?

— А ви, Іване Олексійовичу, вірите в цей його прилад? Бо я всяке чув про нього... Може, це з «гіперболоїдної» фантастики?

Вони перейшли вулицю і відновили свою розмову.

— А що ви маєте проти «гіперболоїда»? Зрештою, Гарін чи, вірніше, Олексій Толстой був не такий вже й далекий від істини. Хіба сучасний лазер не нагадує вам того винаходу? Наварський — це ерудит. Дрібниці його не цікавлять. Він не з тих, хто все своє життя створює вічний двигун. Він фантаст і реаліст одночасно. Мені доводилось розмовляти з ним, слухати його доповіді. Іншого такого

фахівця в наших геофізичних справах я не знаю... Так що не бійтесь потрапити не в ту компанію...

Вони опинились у вестибюлі нового готелю, який велетенськими вікнами дивився на площу. Косован вважав, що обідатимуть у ресторані. Ліфтом піднялися на п'ятий поверх, і Кузнець узяв у чергової ключ.

— Не заперечуйте? Їсти будемо в номері. Можемо собі це дозволити. Не часто розкошуємо. І поговоримо. Є про що...

За обідом розмова ставала все одвертішою. Косован посміливішав.

— Роботи я не боюсь. Аномалія? Біс з нею, як сказав би Чапаєв, давай аномалію. Ну, відкличе мене трест... А от що подумают, що говоритимуть у польовій? Побоявся своїх гріхів? Чуєте, Іване Олексійовичу, я по-чесному хочу. Люди наші й те знають, що комуністи це не якісь там неземні істоти, зверхправедники, чи, як казав той письменник, вінничанин Іван Стаднюк, — люди не ангели. От і в мене сімейні обставини не ідеально склалися, та від правди не втечеш. А виходить, адміністрація сприяє втечі... А що як не так, а прийти до людей і сказати їм? Ну, можливо, не на зборах сповідатися, для цього буцімто підстав нема... Але колегам, друзям я все повинен пояснити, а тоді і їх послухати. Захочуть працювати з Косованом далі, з таким, яким він є, чи завагаються?

Він замовк, а Кузнець теж думав і не поспішав щось радити Косованові. Ситуація справді не легка.

— А ваша дружина щось знає про Пашу?

— Не знає. Нічого не знає.

— Може, хоч догадується? Не думає ж вона, що ви жили всі ці роки схимником? В одному я переконаний, дорогий мій колего, одвертість між вами повинна бути повною. Треба було мати мужність привезти її сюди як законну дружину. На це вас вистачило. Отже, й далі так само, більше рішучості... Що було, то було, і ховатися перед дружиною із своїми тайнами — це тільки заплутувати її і себе. Та й з Пашею не слід грати в піжмурки. Само життя скоригувало ваші стосунки, створило нові обставини. Нехай пробачить йому цю перемену...

От уже цілу годину Косован у Жданиках. Паша на фермі.

Одчинив хату, взявши ключ у схованці. Вмився з дороги. Хотілося їсти, але чомусь не наважувався. Повикладав з чемодана пакунки. Хлопцям на спогад про Сибір сувеніри:

Онисимові книжку — «Угрюм-ріка» Вячеслава Шишкова, Петрові — шкіряний пояс з блискучою металевою пряжкою, на якій зірочка. Таких поясів уже давно не бачив і був задоволений, що зайшов-таки в магазин «Військторгу».

Залишив дарунки на столі — нехай здогадуються, кому що призначено. Вперше, і то свідомо, не привіз нічого для Паші. Однаково не взяла б... Уже відсунув шухляду серванта, де завжди складали його пошту. Кілька листів. І телеграма. Від кого б це? На святковому поздоровочному бланку телеграфували з Іркутська.

«Андрію Косовану. Наталії Косован. Від свого імені і від ваших колег поздоровляємо з законним шлюбом. Дуже шкодую, що під час весільної подорожі не завітали до Іркутська. Обнімаю. Сивовол».

Телеграму принесли сюди два дні тому.

Знову Сивовол... Стис кулаки. Догадувався Сивовол про Пашу в Жданиках чи це випадковість, але мета в нього була одна: нашкодити Косовану. Звідки ж він про це дізнався? Може, саме йому доручив Шевелуха замовити номер у готелі і цього разу? Поїздка, якої жадала Наталія, не відбулася, а козирі таки потрапили негідникові до рук. Ну, що ж, з Сивоволом у нього свої особисті рахунки. Але Паша. Вона все знає...

Мабуть, Паша побувала вже і в Передерія? У неї з парторгом давно контакт — обоє депутати сільської Ради. Згадав, що це ж вони порушили нещодавно на сесії питання про газифікацію Ждаників. Перед людьми, мовляв, совісно — рапортують місцеві геологи про розвідані нові поклади, на старих свердловинах давно виконано і перевиконано плани видобутку, а хазяйки й досі варять борщ і вареники в печах, як варили їхні матері і бабусі. І добилися, кажуть, депутати, наклали на їхні папери резолюцію... Як сприйме ту телеграму Сивовола Передерій? Адже він так нічого й не знає...

Од садиби Пашиної до бази польової партії метрів триста. Косован замкнув хату й подався знайомою стежкою. Город у Паші ще не впораний, чекає її рук. Гудиння на картоплі посохло, а там, де порпалися кури, його вже й не видно. Спробуй знайти куц. Гарбузи, жовтошкірі і зеленобокі, лежали тут і там, мов кабанчики. Мали удосталь сонця й водиці з неба, ото й викохалися. Важкі соняхи посихляли голови, кланяються землі. Тепер уже не кожен птах їх клює. Хіба що гуси, задерши голови, подзьобують, поки шия не заболить. Папіровка уже одійшла, тільки на верхів-

ках висять поодинокі, жовтуваті, як лимони, плоди. Сливки вродили, дерева й зараз сизі, як туман.

Усе тут, на цій садибі, знайоме йому. Кожне деревце, кожна грядочка. Спершу так собі, жартуючи, допомагав Паші, а потім узявся по-хазяйськи. Три вулики під парканом — ним придбані. Привіз із Лубен від знайомого землеміра. Навчився біля них порядкувати і з димарем і без димаря. Медок уже куштував. До базарного, купованого, байдужий. А цей полюбився йому. Посміхнувся глузливо: «Може, ці вулики повезеш на нове місце, Косоване. Бо тільки вулики й твої, а то все Пашине. А ти, Косоване, маєш дякувати, що серед такої розкоші жив. Бо міг же он у тих вагончиках, що стоять за огорожею, днювати й ночувати, як інші. Платять же тобі польову надбавку не за гарні очі».

Підійшов ближче до бази. Побачив: огорожу пофарбовано. Вивів Передерій у котрусь суботу працівників польової партії, щоб на громадських засадах потрудилися для загального добра. Були дошки темні, як в'ялена чехоня, на сонці присмалена. А нині помолоділи, зеленим мереживом оточили стоянку геофізиків. Тепер уже й вагончики на фоні паркану зблякли, просяться, щоб і на них звернули увагу. Отак іде Косован помалу, наче на оглядинах причіпливо оцінює хазяйство, де прожито кілька років і з котрим хоче Іван Олексійович його розлучити. Ніби й заради нього самого, його спокою, його життя сімейного, кар'єри хоче це зробити. Але чомусь болить у Косована душа, не дає на те згоди. І раптом усміхається сам до себе: «Хоч і падлюка ти, Сивовол, гірший за всякого анонімника, а спасибі тобі... І не догадувався, що мені допомагаєш. Отак, Сивоволе, буває на річці. Боїшся у воду ступити, крижаною вона тобі видається, від самої думки лихоманить тебе. А хтось, може навіть з дурного розуму, штовхне тебе — і край усім твоїм ваганням, страхи позаду».

Першою стрілася йому куховарка Таїсія. Ніби не впізнала, приглядається. А може, вона знає... Та ненадовго розгубилася Таїсія, отямилася, стала усміхатись йому приязно.

— Як живемо-можемо, господине? Чим сьогодні нашого брата частуєш? А то і я виголодався, за борщем опішнянським скучив.— Сам дивувався, звідки в нього слова такі бралися, коли на думці зовсім інше.

І знову подумки іронізував: «Ох і артист ти, Косоване. Більший артист, ніж дружина Міная Шелухи. Ну що ж, як уже взяв такий тон, то тримайся. Не схиби і далі».

— Правда, за моїми борщами скучили Андрію Семеновичу? От порадували. То ходітьте мерщій. Поки перекусите того-сього, то я й борщ доварю. Вгадали. Борщ-таки в мене сьогодні, борщ. Помідори, слава богу, свої нарости. Імо не куповані. Тільки що без свинини. З кролятиною.

— Доїдаєте тут кроликів без мене? А не хотіли ж розводити,— нагадав Косован.

— Доїдаємо... Якби пару поросят тримати, то користі більше було б.

Він пішов за нею у вагончик-їдальню. Залізні поручні нагрілися за день, і їхнє тепло збадьорило Косована. Обхопив бильця міцніше і, напруживши м'язи, одірвав своє тіло од сходнів, зафіксував «вис», як на спортивних брусах. Це був, очевидно, якийсь психологічний місточок до такої потрібної йому врівноваженості. Сьогодні буде підведено ризику. Сьогодні обов'язково, а не завтра. І тут у розмові з Передерієм, якого він поважає, якому вірить, і потім з Пашею. Ні крихти неправди. Все як на духу. Так, він винен перед Пашею, але ще більше — перед тією жінкою, яка народила йому сина. Вона вистраждала своє право.

Таїсія поставила перед ним велику миску з помідорами. Вони затужавілі, наповнені соком, здається, проколи — і бризне. Взяв один, надкусив. Сік попав йому в очі, на щіки. Не став навіть витиратися, пив сік, їв прохолодну м'якоть. Таїсія прийшла на поміч, подала чистий полотняний рушник з півниками власного вишивання.

— Смачного вам, Андрію Семеновичу. Шкода, «всухом'ятку». Треба ж було вдарити телеграму.

Сказала це і знітилася.

Увійшов парторг. Став на порозі, уважно подивився на Косована.

— З поверненням, Андрію Семеновичу! І з... приємною подією. Парасковія Тихонівна показувала телеграму і нам.— Передерій наблизився, сів навпроти Косована.— Турбувалася Парасковія Тихонівна про житло для вас. Незручно, мабуть, каже, Андрію Семеновичу в нас залишатися. Забагато нас буде для двох кімнат.

Косован віддав Таїсії рушник, запитав Передерія:

— Більше нічого не казала?

— Нічого... А що б мала казати. Життя є життя. У кожного своє. Паша — золота людина. Горда і чесна. Тільки те й сказала мені, коли проводжав її до хвіртки: «Давно я цього чекала. Готова була. Треба ж і Андрію

Семеновичу свою сім'ю...» Не має вона зла на вас і не матиме. Про це хоче сказати вам особисто. Ось як, Андрію Семеновичу.

Дослухавши до кінця Передерія, Косован надовго затих. Сум'яття знову закрадалося в душу. Бачилася йому зараз Парасковія Тихонівна сильнішою за нього, знав, що спокій її, розсудливість були виразом волі, а не байдужості. І хоч перед ним зараз Паші не було, він звертався до Передерія з таким почуттям, наче його слова вона могла відчутти на відстані.

— Якби не Наталія, не син, можливо, й не пішов би від Паші. Можете їй це сказати, товаришу парторг. Буде час — усе розповім. Наталія не з нового роману, а з старого...

Вдоволено подивився на нього Передерій. Обличчя парторга зробилося лагіднішим, суворість, яка затаїлася була в очах, потроху зникала.

— Чому ж ти нічого мені не писав? А поздоровча телеграма цього твого друга з Іркутська як протипіхотна граната. Добре, що хоч Іван Олексійович дещо розповів, зокрема про твій лист... Скільки ж це твоєї законній?..

— Двадцять восьмий пішов. А тоді було... двадцять два.

— Має професію?

— Геофізик. З економіста перевчилася заочно. Це вже без мене. Нині на останньому курсі.

Таїсія визирнула з дверей кухні.

— Ну що, насипати борщу? Обом насипати? А ви чо-го ж, Андрію Семеновичу, помідорів не їсте? Таких у Сибіру, я переконана, немає. Чи до помідорів обов'язково... Ой ці чоловіки, біда з вами.— І зникла, прикрила за собою двері, заgrimіла посудом. З'явилася не з тарілками, а зі старовинною карафкою.

— Домашня. Безалкогольна зовсім. Але в ноги б'є, сама переконалася.— Налила спершу начальникові партії, потім парторгові. Обом по півсклянки, але тривожилась, дивилася на двері вагончика, за якими почувися шум машини, голоси.— О, вже підричники прибули. Їм сьогодні і в ідальні пріоритет, першими виконали своє завдання.— Слово «пріоритет» вимовляла протяжно, щоб не помилитися, бо парторг не пробачає, як хто слова перекручує.

Таїсія нікого, звичайно, не боялась. Не горілкою, а домашньою наливкою пригощала начальство, а все ж береглася. Бо вже й таке бувало, що прийде котрийсь із своєю

чверткою і під столом наливає. Зробиш зауваження, а він: «Помовч, дорогуша. Бо як нашла на тебе опішнянських прожектористів, то вони поміж баняками й каструлями, чого доброго, розкриють ще й не таке». І доводиться миритися. Бо що там не кажи, а є гріх і за нею. Строго дивляться, щоб ніякої розпивочної тут не влаштувала. А куди ти подінешся, як виникає потреба в чарці. Інакше той самий Передерій поприкатиме: «Ех ти, служби своєї не знаєш. В таких випадках, як цей, і бог велів».

Таїсія не помилилась. Зашаркав ногами на сходнях бурмаїстер Скорик. Тримає свою видвілу панамку, подаровану сином-прикордонником, витирає нею піт. Очі маленькі, а лоб крутий, з борознами. Плечі — як у вантажника: широкі і трохи горбатяться. Цей Скорик на святі Перемоги сказав про себе: «Я той, що греблі рвав, а не сидів у скелі». Слова ці, звичайно, не йому належали, а партизанському підривномуку Платону Вороньку, котрий сам з Охтирщини, але прийшлися вони до ладу. Скорик на війні і справді рвав греблі і мости, спершу на своїй території, як відступали, потім у тилах ворожих, на комунікаціях, закладав фугаси на Зеєловських висотах...

Тепер у Скорика робота приємніша. Вся його механізація змонтована на машині, свердловини розбурає на невелику глибину — це, власне, шурфи, куди кладуть вибухівку. Скорикові шістдесят, він ветеран геологічної служби. Його можна побачити на базі чи на маршруті задовго до початку робочого дня, тільки топограф Зінчук раніше за нього стрічає світанок. Зінчукові інакше й не можна. Він накреслює в натурі майбутній маршрут. Скорик приходить туди, де вже Зінчук побував. Топограф здає ділянку фронту на ходу і зникає. У Зінчука запрограмовано другий сон. Як коли, то й о дев'ятій ранку можна побачити його на відпочинку, після повернення з поля. Бродить і по болотах, форсує уплав річку, продирається крізь колючі чагарі. Там, буває, і відсипається. От і зараз Зінчука ще немає, затримався на лоні природи, а друг його Скорик сідає на «персональний» стілець топографа, змайстрований ним самим.

Безугодно цокає та й цокає за дверима умивальник, а рушник по цей бік, у Таїсії порядок строгий. Хто б ти не був, звідки б не приїхав, а біля умивальника відбудь свою чергу. Хоча були й такі мудреці, що тільки цокали, спеціально для Таїсії. А ось уже погримують сходні: то піднімається ними оператор сейсмічної станції Никифор Шкода,

тільки в нього на робочих черевиках підківки. Зросту він невисокого, а каблуки, як відомо, стираються, які б вони не були — шкіряні чи гумові. От і рятують Шкоду ті металеві набійки. Услід за ним заходять підривники, двоюрідні брати Новики. Старший з них, Сергій, минулого місяця збирався женитись.

А ось голос долинає знадвору — тонкий, приємний, але начальницький. Ага, здогадується Косован, старший геофізик польової партії Світлана Іванченко. Пожалувала з постійної полтавської резиденції. Усі інші прописані тут. Хто у вагончиках, хто на приватних квартирах — тільки у вихідні дні їздять до своїх сімей. А Світлана Яремівна постійно перебуває у «вищому штабі», ніби офіцер зв'язку при командуванні. Там їй більше роботи, ніж тут. Вона узагальнює дані, обробляє їх у так званій камералці. Приїжджає в Жданики не часто, раз на тиждень, інструктує, перевіряє, дає поради, а часом виступає і в іншій ролі. Світлана книголюб, з власної ініціативи проводить читачькі конференції. І не лише про цікаві книжки розповідає, а й про письменників. Особливо часто згадує Олесь Гончара. Сама вона із села Сухого, що під Кобеляками. За її словами, там, у Сухому, й Гончар народився. І хоч у деяких статтях називають його то дніпропетровцем, то запоріжцем, але автор «Прапороносців», як вірити Світлані, полтавець, як і його батько, і дід. З Гончара починає, а далі й про інших майстрів красного письменства, яких дала літературі Полтавщина, веде мову Світлана Яремівна — Остапа Вишню та Олександра Ковіньку, і, звичайно, угорця Мате Залку, якого Іспанія нарекла генералом Лукачем, а в Біликах під Полтавою його звали по-місцевому Матвієм.

Так, це прийшла вона, Світлана. Сходи під нею не риплять, не цокають, а тихо гудуть. Важенька дама піднімається, не спішить. І роками зовсім молода, і обличчя завжди свіже, з доброю, сказати б, дівочою усмішкою. От тільки не відомо в кого вдалася, бо знають геофізики і батька, і матір Світлани, вони не такі мідні. А проте вага їй не шкодить. Ходить вона швидко, полюбляє танці, грає в теніс. Косован, між іншим, жартома називає її троянським конем, якого він, мовляв, висадив у головному штабі, щоб одержувати свіжу інформацію з перших рук. Викликають його, буває, і не кажуть для чого. Ось тут і можна проконсультуватись у Світлани. А як сама не знає, то в інших розпитає. І вже не з порожніми руками їдеш, маєш усі цифри й факти, якими начальство може поцікавитись.

Косован не вбачає у цьому нічого поганого. Бо, зрештою, в польовій партії усі працюють добре, не шкодують ні себе, ні свого часу, то не має права й начальник їх підводити. Йому відома мудра приказка: вміла готувати, та не вміла подавати. Як то важливо подавати так, щоб варте високої оцінки, схвалення, підтримки не загубилося, було на видноті. Світлана добрий спеціаліст, з нею легко й цікаво працювати.

Ось і вона. Вагончик хитнувся, як переступила поріг.

— Кажуть, снам не треба вірити! Йй-богу, бачила вас, Андрію Семеновичу, цієї ночі. Ніби повернулися ви з відпустки і негайно викликаєте мене в Жданики. Оце і явилася. Виходить, що сон у руку. З приїздом! Не знаю як хто, а я скучила за вами. Нехай пробачить мені товариш Передерій. Ми й з ним душа в душу працювали... Але й сварилися. А от звикла... Ну, та годі, а то ще обвинуватять мене в усіх смертних гріхах. Ви, Таїсіє Софронівно, нагодуєте й мене?

— Даю, даю. Варю, щоб усім вистачило. На постійних моїх не скаржуся. Апетит нормальний, перевиконують за столом усі норми... Можна на Дошку пошани...

Світлані підсунули ближче помідори. Вона вибрала великий, ще зеленкуватий — мабуть, такі недозрілі любила. Підсолюючи розрізаний помідор, запитала в Косована:

— А де ж ваша дружина? Де син? У тресті про це тільки й розмов... Одним словом, мене уповноважили передати від імені тематичної партії найглибші почуття і найкращі побажання!

За столом стихли. Навіть Таїсія зупинилася з повною мискою борщу, який несла Світлані. Нетактовність останньої всіх здивувала, — це як виклик, кинутий Косованові. Але він не спішив з відповіддю. Потягнувся за хлібом, вибрав собі чималий кусень, добре підсмажену цілушку. Ні, його не застали зненацька.

— Кажете, багато розмов? Ну що ж, спасибі за увагу. Довелося тимчасово залишити їх біля Києва. Заберу, як тільки вирішиться питання з квартирою, — пояснив їй. А самому ж на душі полегшало. Все вийшло просто й щиро. Чого йому ображатися на Світлану Яремівну? Для когось його одруження, може, й справді сенсація... Але чого це на нього, Косована, невдоволено поглядає Скорик?

Згадав: Микола Миколайович — друг Пашиного чоловіка, хрещений батько Онисима. І саме для нього Косован дещо додав до того, що сказав Світлані Яремівні.

— Я, Миколо Миколайовичу, не збираюсь робити таємниці з того, що сталося... Одне скажу і вам і всім, хто тут присутній. Чули ж, мабуть: кінь на чотирьох — і то спотикається. Спіткнувся свого часу і я. Ледве не розминувся зі своїм щастям. А життя мені його повернуло. От і вся притча, Миколо Миколайовичу... — Косован повів очима по кімнаті, побачив, що одні його зрозуміли й підтримують, інші не виявляють свого ставлення, але і в їхніх очах ні докорів, ні надмірної цікавості. Бурмайстер Скорик розсудливо похитав головою, підтримуючи Косована. Світлана Іванченко дивилася на свого шефа із співчуттям, без осуду. Куховарка Таїсія витирала сіреним фартушком очі. Передерій усім своїм виглядом схвалював Косованову одвертість. У цей час гримнули двері, з'явилася лаборантка Ірина, племінниця Таїсії. Вона, певно, бігла, бо дихала важко, на чолі виступив піт.

— Товаришу Передерій! О, тут і Андрій Семенович! Керуючий трестом по рації викликає начальника партії. Косован кивнув парторгу:

— Іди... Наказу про моє повернення ще немає.

Передерій не згодився.

— Ні, Андрію Семеновичу. Досить з мене. Ти з начальством легше знаходиш спільну мову.

— Тоді ходімо вдвох, — усміхнувся Косован. — Якщо за свіжі гріхи лятимуть — передам трубку. А коли хвалитимуть, то й сам справлюся.

Він рішуче підвівся, подякував Таїсії. І швидко збіг східцями. Бурмайстер Скорик дивився вслід йому у вікно. Бачив, як усі троє зникли в сусідньому вагончику, який жартома називали резиденцією. Польова партія, крім телефону, мала безпосередній радіозв'язок з експедицією, з трестом, а через них навіть з міністерством.

— Як ви думаєте, залишиться у Жданіках Косован? — запитав Никифор Шкода у бригадира буровиків.

— Залишився, — упевнено відповів той. — Він не слабак. Мало що буває в житті, так уже й пасувати. А кидати нас було б з його боку нерозумно. Саме на перспективу вийшли, то все наші матеріали піддавали сумніву. Ми кажемо: є, повинна бути нафта. А як не нафта, то конденсат. А вони, бач, розчарувалися і нас обвинувачують, переоцінили, мовляв, Рибальське, приснилися прогнозистам нафтові моря. Може, колись, мільйони років тому, і були, та геть висохли. А того не враховували довго, що ми їх на

глибину посилаємо, звичні три-чотири тисячі метрів тільки пахнуть нафтою. Гріхи наші на мільйони і мільйони оцінюють. Ну а тепер, знаєте, зазвучало Рибальське на іншій ноті. Прийшла глибинна нафта, прийшов газ глибинний. З тих самих структур, та не з тих самих глибин. П'ять тисяч метрів. Шість тисяч... Ось де природа-матінка скарби свої сховала. І то лише частину їх, як я розумію. Хоч уже й називають нас глибинниками, але видно, що це аванс... Шість-сім тисяч — ось де розпишеться алмазне долото. Але поперед нього ми, сейсміки. Косован не може піти від нас у такий відповідальний момент.

Оператор сейсмічної Шкода підтвердив:

— Косован у науковців підтримку має. Відтоді, як створено в нас філіал науково-дослідного інституту, він туди учає. З кандидатом наук Миколою Олексійовичем Самборським вони нерозлийвода. Самборський добровільно приписаний до нашої польової партії. Як приїде, то цілий тиждень вони з Косованом на маршруті. У Самборського і тема наукова така: «Раціональне обрання площ». Косован — його надійний однодумець... Вони стверджують, що геофізики повинні влучати своєю розвідкою та рекомендаціями, наче снайпери. Їх тема — виходити безпомилково на продуктивні пласти... Порожніх свердловин не повинно бути. — Оператор трохи помовчав, потім подивився через вікно на штабний вагончик, де Косован вів якісь переговори по радіо з керуючим трестом. — Піду, мабуть, і я. Може, якась довідка буде потрібна. Ми ж звітували тільки за минулий місяць. А скільки в новому зроблено...

Таїсія, побачивши, що Никифор Шкода виходить, гукнула йому навздогін:

— Я принесу компот. Ви ж любите з грушами...

— Спасибі. Ще більше я люблю свіжі груші. А новий маршрут, Таїсіє, проходить мимо колгоспного саду, — підморгнув їй. — Чекаємо в гості...

Коли Шкода переступив поріг «резиденції», радія вже мовчала, зате гаряче обговорювали розмову з керуючим Косован і Передерій.

Зацікавлено прислухалася до їхньої розмови Ірина. Перед Косованом лежала карта.

Оператор побачив свіжі червоні хрестики біля трьох населених пунктів, давно знайомих йому: там працювали в минулому році. Хрестики на цій карті оце тільки з'явилися. Косован тримає і досі червоний олівець. Червоні — отже, продуктивні пласти...

— Нафта чи газ? — запитав Никифор Шкода, енергійно труснувши пачку цигарок так, що замість однієї висипалася добра половина.

— Нафта,— відповів схвильовано Косован.— З нафтою нас поздоровили... Прогноз підтвердився...

Шкода не став надокучати, стримував свою цікавість, прислухався... А втім, маршрути, про які зараз ішла мова, не мали ніякого відношення, як скоро зрозумів, до червоних хрестиків. Називалися населені пункти, де велися нині пошуки. Окремі площі обробляли два тижні тому, інші ще раніше. Щоправда, всі вони належали до тих самих структур Рибальського родовища. Трест додатково виділяв людей, техніку. Діючі свердловини дали новий імпульс.

Рибальське... Усі троє — Косован, Передерій і навіть наймолодший з них Никифор Шкода — добре тут потрудились. Невже це нова Шебелинка, але нафтова?!

Для українських розвідників газова Шебелинка під Харковом — відкриття віку. Величезне родовище не було випадковою знахідкою, як декому здається. Шебелинку штурмували з такою надією, як астрономи шукають зірку, існування якої доведено теоретично. Але до шебелинських пластів дістатися, як виявилось, не просто. З плином часу, з тими змінами, які відбуваються навколо нас, ми інколи забуваємо, що в кожного покоління є свої турботи, свої звершення, що розвиток суспільства, його економіки йде вгору поетапно. Шебелинка надовго залишалася газовим форпостом. Але й вона не вічна. І того дня, коли запрацювали свердловини, коли звучали ще святкові фанфари, розвідники думали про ще новіше родовище, яке повинно підтримати своїми ресурсами Шебелинку і, зрештою, прийти їй на зміну. Бо немає джерел невичерпних. Косованові, інженеру-геофізику, приємно, що він належить до когорти сейсміків, які першими виходять на маршрути майбутніх продуктивних структур. Він починав тоді, коли слова «глибинний пошук» тільки входили до лексики як прикмета нового етапу. Глибинні свердловини існували тоді лише в уяві неорганіків. Три тисячі метрів вважалися чималою глибиною, чотири тисячі — як межа.

«А що знає про те, як ми працювали вчора, цей двадцятичотириохлітній оператор? — думає Косован.— Це вже зовсім нове покоління. Його начальник не набагато старший, але вже виїхав у відповідальне довготривале відрадження за кордон. І ось Шкода — претендент на його місце. Як рано приходить (у міру обставин) інженерна зрілість!

Спершу приходять де-юре, потім де-факто! Всі інші члени екіпажу сейсмічної зовсім зелені... Їх чекали Сибір і Далекий Схід, Башкирія і Сахалін, Заполяр'я, багато інших віддалених районів. Це обіцяло високі заробітки, майже гарантовані успіхи. До таких регіонів молода нафтогазова промисловість України не належала. Вона не була й романтичною цілиною, куди з комсомольськими путівками, з піснями вирушали б ешелони добровольців. Навпаки, з України поспішали на північ і схід, у далекі неходжені місця молодіжні загони, не у відрядження, а на постійну роботу, можливо, назавжди.

Знає Косован: мріяв потрапити в одну з віддалених нафтогазових провінцій і вихованець Московського нафтового інституту Никифор Шкода, колишній суворовець, син офіцера-фронтовика. Батько помер не в бою, а вже на госпітальному ліжку, привезений з-під Волоколамська. Перед смертю устиг зустрітися з сином. Він уявляв його кандидатом в офіцери.

Уже тоді, як семеро його товаришів — а він восьмий — відстояли в караул біля труни артилерійського майора Івана Федоровича Шкоди, як над свіжою могилою відлунав залп військового салюту, юний Шкода поклявся виконати волю батька — стати офіцером. Його підвели очі. Важкий рік, пережитий ним, залишив по собі серйозні ускладнення. Потім ніби й краще бачив через виготовлені для нього окуляри, але медична комісія артилерійського училища була неблаганна. Тоді обрав службу, схожу на військову, — геологію. На екзамені, коли він упевнено розв'язав складну задачу з вищої математики, його запитали:

«Ось ви, абітурієнт, скажіть, чому йдете в геологію, а не на фізмат? Побоялись великого конкурсу?»

Шкоді не сподобалося оце «побоявся». Він спохмурнів, образився. Тільки те, що побачив на кітелі орденські планки, стримало Шкоду, примусило відповісти по суті, без емоцій.

«Ні, я не побоявся. Бо що таке, зрештою, екзамен? Це самопізнання. Я перевіряю себе, свої знання, свої можливості перед людиною, яка може визначити, на що я, абітурієнт, здатний».

Нічого цього не знав Косован про свого нового колегу два роки тому. Рано-вранці він застав на своїй базі в Жданниках незнайомого хлопчину з блакитними очима і пушком на верхній губі. Саме вивантажували з автобуса апаратуру і хтось покликав на допомогу й хлопця. Сирій

чемодан і авоська з упакованими книжками, зав'язана вузлом, лежали на траві біля Таїсиного вагончика, а сама Таїсія стояла поблизу, ніби стерегла чужі речі.

— Що за птах? — поцікавився Косован у неї.

Почувши ці слова, хлопчина обернувся. Косован повівся з ним офіційно, запитав прізвище. І, хоч був ще робочий день, розмову переніс на завтра. Трохи пізніше хлопця зустріли парторг Передерій.

— Шкода?

— Так точно.

— Ти що, з армії до нас?

— Ні, з інституту, за призначенням.

«Так точно» залишилося в лексиконі колишнього суворовця Шкоди, певно, назавжди. Інколи вживав цей вираз, коли йшлося про особисте, не зв'язане з працею, інтимне. Слова, яким не треба було ніякого розшифрування, ніяких уточнень, відповідали на запитання лаконічно й повно. Де-хто з молодих робітників, особливо з місцевих, уже й собі для ужитку взяв їх. Час від часу військова фраза з'являлася і в мові самого Косована. Начальник польової партії любив у присутності Шкоди відповісти нею приїжджому начальству, але він робив це в хорошому настрої, коли мав чим хвалитися. От і зараз Косован міг би сказати «так точно». Червоні хрестики поставив жирно, вагомо: одного посадив на горизонталь, що круто піднімалась на північний схід, другого — трохи нижче, біля селища. Покликав Шкоду.

— Чого задумався, колего? Ми тут з парторгом збираємось дірочки на піджаках прорізати. Це ж і твої маршрути, Шкода. Чуєш, як звучать назви: Либянка, Турики, Підгайці. Згадуєш?

— Так точно.

— Бачиш, парторг. Що села його — це точно. А чи доведеться нашому Шкоді під музику на трибуну йти, в цьому він не переконаний. Кого нагороджують у першу чергу? У кого в руках конкретне діло. Ми з тобою керівники. Нам, дорогий Шкода, треба, щоб усі показники високі, всі без винятку. І метраж, і витрати, і дисципліна в колективі, і щоб ніяких «чепе». А що треба Шкоді, нинішньому начальнику станції? Щоб та структура, цілком конкретна точка, яку він намацав і куди пальцем ткнув, дала нафту й газ. Звичайно, в першу чергу нагородять буровиків, тих, хто проклав шлях углиб. Але як уже згадають сейсмиків, каротажників, усіх, що йшли попереду буровиків, що

зазирнули в надра раніше, ніж з'явилася свердловина, то, звичайно, почнуть з тебе, Шкода. Ну, ще з нашого бурмаїстра Скорика. Він шурфи готував, земну товщу прострілював. А ти, Шкода, головне зробив: зафіксував, що там на глибині. Опісля над твоїми даними, Шкода, багато хто ворожитиме. Електронники вважають, що вони пуп землі, ніхто так не прочитає глибинні шифри, як вони. А сигнал, прийнятий тобою, Шкода, основа основ. Це і є твердь, точка опори геофізиків. Так що, молодий колего, не забувай цієї нашої розмови, готуй могорич...

Хоч Косован і жартував, але він був недалекий від істини. Шкода за два роки встиг стати фахівцем. Кожен на своєму посту відповідальний. Але чим більший пост, тим більша вимогливість до того, хто його посідає. Є чимало людей, які воліють відповідати тільки за себе. Але чуття колективної відповідальності — це вже вища категорія. Шкода знав, що йому до нагород ще далеко. Але начальник партії виділив його з-поміж інших і сказав про це сьогодні, у звичайний будній день. Вони робили те своє звичне діло, що й учора і позавчора, і були години великого напруження, коли все залежало тільки від екіпажу станції та від її технічного здоров'я. Сейсмостанція завершує пошук глибинним зондуванням, дає продукцію у вигляді стрічки з записаним сигналом. У Полтаві, Києві, Москві, в міністерствах і академіях визначено наперед, заплановано кожен велику і малу операцію, зв'язану з виходом на новий геологічний маршрут, точнісінько так, як тисячі і тисячі спеціалістів усіх професій і рангів готують запуск у космос нового супутника Землі, виліт на орбіту нового корабля з космонавтами. Так, власне, багатьма людьми на протязі довгого часу готується нова геологічна траса. Вже тоді, як проведено всі підготовчі роботи, як спеціалісти дадуть зелений вогник, вирушає на геологічну цілину, якої досі не торкалися ні бур, ні вибухівка, сейсмостанція, схожа, можливо, своїм внутрішнім обладунком на салон космічного корабля. Якби хтось надумав вести з неї кінорепортаж, то глядач пересвідчився б, що екіпаж у свої робочі години працює з такою ж повною віддачею, як і підкорювачі всесвіту. Коли сейсмик виходить, як сказали б художники, на натуру, досліджує структуру, він прозирає надра на тисячі і тисячі метрів углиб, йому не завжди щастить дочекатися притоку, вдихнути запашний дух чорної земної крові, яка несе людям тепло й світло. Здійсниться його надії і прогнози чи ні, однаково на той час, коли

свердловина дасть на-гора чорне золото або голубий вогонь, сейсмік перебуватиме вже на інших рубежах, за десятки, сотні, а на просторах Сибіру і за тисячі кілометрів. І кінця-краю немає маршрутам геологічним навіть у межах однієї республіки! В скромних масштабах геологічної України маршрути прокладаються уздовж і впоперек, вони перехрещуються в багатьох напрямках. Якби траси позначити електричними вогнями, суцільне вогняне мереживо утворило б фантастичну геологічну галактику. Віднині в ній яскраво спалахнули зірки Рибальської структури, його, Никифора Шкоди, зірки...

Косован мріяв уголос, згадував свої розмови з Миколою Олексійовичем Самборським. Той бував у багатьох регіонах, вивчав місцевість, порівнював її з тектонічною картою, з тими даними, які вже мали сейсміки. У нього був свій оригінальний підхід до матеріалу, свій нюх... З перших рук — від Никифора Шкоди — потрапляли до нього сейсмічні ребуси Рибальського.

«Чи знають у філіалі інституту, чи повідомили Самборському про нові активні свердловини на Рибальській структурі, тій самій, котру виділяв він серед багатьох як найбільш перспективну. Треба обов'язково подзвонити...»

Косован залучав до розмови то Передерія, то Шкоду. І вони в думці подорожували своїми трасами на Чернігів, на Харків. Назви населених пунктів мали для них новий зміст, геологічний. Майже скрізь нині звелися вежі, вони як маяки стояли то на чистому полі, то в гайку, то між молодими садами, на схилах крутояру. Чи не свідчить цей засаджений яблунями схил, що саме тут проходить велетенський тектонічний розлом. Їх супроводжували вежі і факели... Вночі факели над молодими свердловинами світять людям як досвітні вогні. Косован радів тим вогням, хоча знав, що попутний газ поки що згорає марно. Радів, бо факели — свідоцтво незаперечної газоносності цієї землі. Показати б Мінаю Шевелусі Рибальське! А то колега-сибіряк не зовсім уявляє собі кар'єру геофізика Косована... На його думку, Дніпровсько-Донецька западина не така вже й велика. Можливості її зовсім скромні. Витрати навряд чи виправдають себе... Визнавав унікальність Шебелинського родовища, але не вірив, що можлива на Україні й друга Шебелинка.

Шевелуха переманював Косована в Сибір, до себе на великий ужинок. А завтра він, Косован, напише Шевелусі,

нехай позаздрить. Ну а як і не позаздрить, то переконається, що роки, проведені Косованом у пошуках на Полтавщині, не минули марно.

Передерій дедалі більше переймався бойовим настроєм Косована, його оптимізмом щодо перспектив Рибальського та сусідніх з ним площ. Ні, свою польову партію Косован не зрадить...

«А як же з Пашею? Як поведеться вона? Чи надовго їй вистачить тієї розсудливої гідності, котру виявила нині?» Передерій вірив, хотів вірити, що вони не переступлять межі людської пристойності, не винесуть на люди свій конфлікт. Але затаєний біль — це як рана, що загоїлася тільки зовні. Тому й шкода Передерію Пашу. Йї, як жінці, найбільше співчував. Що там не кажи, а Пашу чекає знову самотність. Він втратив і придбав, а вона тільки втратила...

А Косован брався за роботу.

Завтра розвідка нової площі, випробування нових приладів для досліджень пластів девону. Спільний експеримент з фахівцями Київського дослідно-конструкторського бюро Мінгео. Перспективна структура чинить опір високими температурами, не знайомим досі тиском. А од неї не відмовишся. Саме в таких умовах може утвердити себе стратегія глибинного пошуку. З інститутських та університетських аудиторій вона сміливо виходить нині на польові плацдарми. Смуга тривожних прогнозів, розчарувань скінчилася. Даремно обвинувачують геофізиків, що вони створюють голод прогнозування. Навіть без оперативної паузи вони йдуть на глибину, на девон.

Що завтра йому скажуть вони, пласти девону, на глибині шести тисяч метрів? Що скажуть унікальні вимірювальні прилади, сконструйовані київськими інженерами? Ні, він не може відкласти дослідження, хоч у Миронівці завтра його чекатимуть дружина й син. Як узгодить своє особисте із службою?

Може, забрати їх сюди, в Жданики? Ще тепло, і в кімнаті на базі досить затишно. Явтушкові сподобається. А ведмежа шкура на підлозі нагадуватиме про тайгу. Звіра уполював батько... І ще є тут кедрова скриня. В тайзі зберігав у ній продукти, ну а тепер використовує за іншим призначенням. Знайде в ній Явтушок молоток і обценьки, гвіздки та шурупи всіх розмірів, наждачний папір і стрічку ізоляційну. Хлопчики завжди щось майструють собі.

До вагончика підкотила автомашина. По її «голосу» впізнав персональний газик. Це Фомін повернувся з Опішні.

Піднімаючись залізним трапом, Фомін пересуває важкі руки по бильцях, і вони ніби грають. Скрипнули двері, і ось він, його водій і «джура», постійний супутник у мандрах, його ад'ютант і цікавий співрозмовник. Обличчя винувате, але щасливе.

— Ну й дисциплінка, Оксене! Робочий день скінчився, а тебе ні слуху ні духу. В тещі на іменинах загостився?

Фомін розуміє, що хазяїн жартує, бо, певно, скучив за ним і навмисне приховує це, напускаючи на себе суворість...

— З приїздом, Андрію Семеновичу! З поверненням... А я, до речі, відчував, що на мене чекають. Жінку з малим до лікарні одвіз і — сюди.

— А що з твоїм Юрчиком?

— Нічого такого. Профілактичний огляд. Товариш Передерій відпустив мене до самого вечора.

— Ну і як твій Юрко? Набирає ваги?

— За півроку чотири кілограми набрав. Цілий пуд важить. Чуєте, пуд! А недавно ж візьмеш на руки — як горобеня.

У Фоміних це перша дитина.

— Кудись поїдемо, Андрію Семеновичу?

Косован вагався. Не зразу відповів, бо, як тільки побачив Оксена, відчув потребу сісти за кермо. А далі сама собою виникла в нього крамольна думка: «А що, як чкурнути вночі до Миронівки?»

— Тебе відпускаю... Треба буде — сам справлюся,— мовив не дуже впевнено.

— Машина в повному порядку, Андрію Семеновичу. Без вас ту ресору замінив у «Сільгосптехніці». Бак повний. Ваш наказ для мене закон. Є ви чи немає — готовність номер один...

— Тебе додому? — рішуче підвівся Косован. І заспішив, простягнув руку за ключем.— Одвезу, як хочеш. Розминка мені потрібна, Оксене. Засидівся...

Сонце сідало за Пашиною садибою. Стара верба за канавою в кінці городу купалася в червоному золоті надвечір'я. Згадалося: сусіди радили зрубати, бо вона затуляла собою сонце і частина садиби навіть у другій половині дня потрапляла в сутінь. Але Паша не згодилася — ту вербу ще вербичкою малою чоловік з лісу приніс...

Впевнено вмовстився на сидінні, почекав, Фомін — поряд. Рушив помалу. Сторож дід Конон запопадливо кинувся відчиняти браму. Поїхав правою стороною — повз

молочарню, сільмаг, відділення зв'язку. На розі Геологічного провулку висадив Оксена.

— Іди здоров!

Ось і колгоспна ферма. Тут працює Паша, але зараз вона вже вдома, на зміну заступила напарниця.

Старшого Пашиного сина впізнав здалеку, той стояв біля сусідських воріт з дівчиною. Побачили і його. Тієї ж миті одійшли в тінь.

З'їхавши на обочину, зупинився, трохи постояв. Скільки у нього того скарбу, а все ж не буде виносити жужмом. Спакує в дворі.

Угледів знайому постать у кінці садиби, під вербою. Несла воду для поливання. Попрямував до неї, важко ступаючи, неначе на плечах мішок з піском. Паша продовжувала поратися, поливала худі стебельця пересаджених полуниць. Кроки його чула, бо одразу, як зупинився, підвела голову. Дивились одне на одного, очі в очі. Він — стривожено, винувато, вона — з неприхованим болем, з відчаєм. Не поворухнулася, заклякла. Потім підвелася. Довго витиралася синеньким фартушком.

Нарешті простягла вологу і холодну руку.

— Здрастуйте, Андрію Семеновичу.

— Здрастуй, Паша.

Не перейшов на «ви», як це зробила вона, бо ніякого відчуження не почував.

— А мені переказали: приїхав. Я прибігла... кілька разів обід підігрівала. Це, мабуть, Таїсія вас перехопила. У неї, кажуть, щодня ресторанне меню...

Він стояв на стежці, ніби заступав їй дорогу. І Паша спершу завагалася — йти до хати чи не йти. Може, краще вислухати те, що приготував він для неї, тут, під старою вербою, де тихо й усамітнено, де навіть стін немає, які б почули останню розмову. Та щось ніби підштовхнуло її — обійшла Косована грядкою, попрямувала між соняшниками з похиленими під вагою зерна головами.

Високі, пожовтілі стебла качанистої перепиняли шлях, а вона розводила їх руками туди й сюди, наче пливла. Ступала м'яко і не швидко, спішити було нікуди. А те, що мала почути в хаті, знала не тільки з телеграми якогось «доброзичливця», а й од Передерія, котрий уже побував у неї на фермі після повернення Косована. Он метнувся поміж вишнями молодший Пашин син Петро, подався з двору. Залишили на садибі їх самих, ніхто не заважатиме прощатися. Хоч якою короткою була ця дорога, а встигла

Паша похапцем зробити то-те, то-те, прибрала граблі, забуті на самій стежці, помацала на дротині сорочки — синів і його, Косованову, модну, пістряву з жовтогарячими квіточками, подаровану старшим її сином-модником. Цю останню зняла. Ще встигла згадати про курей, кинула їм жменю зерна.

Подарунки його так і лежать. Ніхто до них, як видно, не доторкався. І рюкзак там, де він його залишив. Косован зупинився посеред кімнати, чекав, поки Паша в сінях цюкала вмивальником. Потім присів до столу і дивився, дивився на припорошений пилючкою свій рюкзак. Паша, увійшовши босою, тихо причинила двері і, як йому здалося, знеможено опустилася на канапу. Склала руки на колінах, розглядала їх зацікавлено, наче не свої. Обоє мовчали. Нараз підхопилася, запропонувала йому пообідати.

— Я картоплю з молоком зварила, як ви любите. Яечню можу засмажити. Соромитись нема чого, Андрію Семеновичу. Що б там не було, а голод — не брат.

Він заперечливо похитав головою, відмовився. І нарешті заговорив про те, що сковувало, робило їх обох такими несхожими на самих себе, безпомічними і невдатними.

— Мабуть, годі нам мовчанку справляти, Пашо. Знаю, що тобі болить. Болить і мені. Але що сталося — сталося. Той Сивовол випередив мене телеграмою. А сказав він не все... Про Явтушка змовчав.

Паша хитнула головою: «Знаю й про сина».

— У тебе хороші хлопці, Пашо. Я звик до них. Вони подорослішали на моїх очах. Все це так. Але і в мене, як виявилось, є син. Рідний син Явтушок, і є його мати Наталія Явтухівна. Тепер вона моя дружина.

Паша знову кивнула головою: «Знаю». І все дивилась на свої руки — білі, чисті, але з припухлими жилами, руки доярки.

Раз і вдруге піднімала очі на нього, і Косованові здалося, що в них світиться не осуд, а розуміння і співчуття. До нього чи до тієї жінки, яка спершу стала матір'ю, а вже потім дружиною. Але співчуття було — він не тільки бачив його своїми очима, а й серцем чув. Повіривши, що не помиляється, перейнявся вдячністю до Паші, цієї простої і щирої людини, котру він, Косован, ніби і не з власної волі, мусив образити своєю «втечею». Наче й небагато сказав Косован, а нового нічого вже не мав за душею, виправдовуватись перед Пашею було непотрібно і нечесно. Щось обіцяти їй, чимсь заспокоювати не мав права, не мав,

бо за цим порогом, як тільки його переступить, почнеться для Косована своя нова сторінка, а для Паші своя, і долі їхні вже, мабуть, ніколи не стикатимуться. Одного хотів би Косован: щоб не мала в душі образи на нього, щоб і себе не карала за довіря, виявлене йому, щоб і дітям своїм, синам, звеліла не почувати зла. Тільки цього жадав зараз Косован від неї, від Парасковії Тихонівни, від Паші.

Потроху смеркалося... В те вікно, яке дивилося на стару вербу, вливалось червоне сяйво призахідного сонця, а з другого боку насувалася зелена сутінь. І спершу вона вкрила своєю барвою жіночі руки, потім просочилася крізь яблуневе листя вище, вже прихопила й Пашину шию, стала розливатися по обличчю, наповнила очі. Мабуть, ця сутінь не дуже подобалася Паші, видалася їй недоречною, непотрібною. Вона рвучко підвелася і, доторкнувшись рукою до фіранки, змінила все — виринула з сутіні сама, звільнила від її облоги кімнату, Косована і речі, які заповнювали обмежений стінами простір. І тоді стало зрозуміло, що надворі вже вечір і косованівський кінь багатосильний застоявся і пора йому в путь-дорогу.

Паша зітхнула і, вже не питаючи Косована, почала виставляти тарілки на стіл. Косован подивився на хазяйку — невесела, мовчазна, але вже ніби спокійніша. І подумав: ні, це не схоже на втечу, скоріше на трудну згоду, на прощання...

Нічний сторож відчинив йому ворота і, як завжди, розжився на цигарку. Це в них ніби такий назавжди визначений обмін люб'язностями, якщо Косован повертається пізно.

А була вже друга година ночі. В холостяцькій лампочка не засвітилася, її або не було зовсім, або перегоріла. Тоді він широко розчинив двері — хоч трохи повиднішає. Як тільки переступив поріг, запахло йому ведмедем, запахло давнім. Навіть здалося, що під стелею дзижчить злющий сибірський комар. Але ні, прокинулася на світло муха. Ось вона вилетіла в коридор, сіла на лампочку, та зразу ж метнулася вбік... Подумав, що добре було б умитися перед сном, але не знав, чи є вода в металевому вмивальнику, якого сам прилаштував при вході в будинок. Звик дбати про воду і навряд щоб хтось узяв це на себе. Постійно в будиночку цьому ніхто не проживає, тільки підночують, буває, ітеерівці, котрих ніч застає в Жданиках.

Потроху звивав до нещедрого освітлення і вже навіть бачив календар з... червоною цифрою. Це що ж сьогодні вихідний? Чи хтось одірвав листочок наперед, втішаючись правом на відпочинок у колі сім'ї, поїздку на рибалку чи по гриби. Та ні, календар жив минулим. Він, Косован, сам зупинив у цій кімнатці біг часу тоді, як вирушав до Тайгинська. Думав повернутись через тиждень. А тепер таких ось червоних аркушків уже, мабуть, п'ять чи шість не відірвано. Наблизився до календаря і ніби пустив годинник: одривав листок за листком, складав їх акуратно, немов банкові купюри. Все, що було на тих папірцях, перечитає потім. Це ж маленька енциклопедія: дні важливих подій, народжень видатних людей, поезії і гумор, поради, як вберегтися від грипу, та кулінарні рецепти. Дати звільнення від фашистських окупантів наших великих міст і європейських столиць. Часом на сон грядущий любив перечитувати цю найлаконічнішу в світі мудрість менше як за карбованець. Усе цікаве, все, що може знадобитися, ховав у шухляду. Тепер таких листочків ціла купа, і всі вони не прочитані. Час, зафіксований на них, був заповнений по вінця подіями, які стосувалися його особисто. Саме в ці дні поруч з ним стали Явтушок і Наталія. Кожне число, якби Косован вів свій власний календар, таїло б у собі ніби закодовані факти й події, котрі мозок збереже для нього краще, ніж будь-яка найрозумніша кібернетична система. Кожна його мить — дія.

Косован відриває останні папірці, ніби йде своїми власними слідами, читає, перечитує їх, як слідопит. Так, сьогодні четвер... Кладе на купку й цей листок. А завтра п'ятниця. Останній день робочого тижня.

Ця думка застає його зненацька. В п'ятницю він інколи дозволяв собі робити короткий день і автобусом або газиком їхав у Полтаву. Любив цей шлях. Любив ще віддалік милуватися кварталами міста над Ворсклою. Повні дві доби жив як полтавець, городянин. Для Косована не було нічого дивного в тому, що корінного городянина вихідний день кличе на природу, а його, польовика, в Полтаву. Бачив у цьому закономірність. Місто давало йому таку ж наснагу, як постійним мешканцям міських кварталів перебування на лоні природи.

На календарі п'ятниця. Вона тільки-но почалася, адже друга година ночі. Світає о п'ятій. Цікаво, о котрій прокидається Явтушок? Там, у баби, має він свої дитячі турботи. Насамперед — рибалка. Признався татові, що річка,

яка протікає біля бабиної садиби, йому більше до вподоби, ніж Єнісей. Її можна переходити вброд. А як він тишився новим вудлицем, довгим і гнучким,— сам зрізав його і вистругав. Косован уявив малого на березі. Застиг, чорними оченятами стереже поплавець. Уявив і себе на тому березі. Зрадів би синок, якби раптом почув позад себе шум газика. Озирнувся б — а це батько... Може, зраділа б і Наталія. Може... Відпускала з неохотою, своїм причепливим поглядом від чогось застерігала. Що мала на думці? Не стала допитуватися, як жив без неї, не вважала за потрібне. Тепер — інша річ, він її законний чоловік. І от спішить у ті місця, де провів кілька років. Не може бути, щоб Наталія про це не думала. Було б навіть прикро, коли б поставилася до його минулого байдуже. Як і він, мусила ж... ревнувати. Не просто Косованові згадувати Сивовола, хоч Наталія і каже, що він ненависний їй.

А завтра п'ятниця. Завтра передвихідний. І знову крамольна думка у свідомості: «А що, як уночі гайнути в Миронівку?» Зрештою, наказу про те, що він повернувся на роботу, немає. Його підпишуть, мабуть, у понеділок. Ну а машина? Хто його може пострікнути, коли скористається нею? Водій, як знав, заправив машину. Вона стоїть під вікном, і Косован ще навіть не забрав з неї своїх речей. Пальне відшкодує — тепер на дорогах бензоколонки. Правда, не порадився з Передерієм. А як було б добре — світанок у хату, і він, Косован, тут як тут. «Добридень, дружино й син! Доброго ранку, мамо. Це я... Що привіз? Усе своє холостяцьке майно. Розберись, Наталіє. Віднині на твоїй совісті не тільки один Явтушок».

Ось так він розмовляв сам із собою, під'юджував себе. Вагався і знову сміливішав. Вишукував усе нові аргументи на свою користь.

Рішення прийшло не раптово, воно було єдино можливим і цілком логічним: подзвонити Передерію. Нехай пробачить, що так пізно насмілювався турбувати його.

І таки подзвонив...

Потім уже все пішло як по маслу. Здивований сторож гримів ключами. Брама випустила газик на волю. Дивився вслід пунктуальний страж бази — чи не взяв, бува, Косован щось на зуб і то хміль жене його невідомо куди...

Ні, не пив твій начальник, дорогий чоловіче, нічого міцного... А хмільний — то правда. Захмелів, бо відчув несподівано в собі таку силу, ніби прийшла до нього раптово на побачення молодість.

Газик поколихнувся на м'якій ґрунтовій дорозі, і промені фар кресали по парканах, воротях. У Пашиній хаті досі світиться — мабуть, розмовляє з синами, пояснює їм те, чого не може ще й сама збагнути... От уже під колесами брук. Далі, в центрі Ждаників, машину втихомирила ділянка, покрита асфальтом.

Косован з приємністю відзначив, що асфальт штука хороша. Якби отак їхати до самої Миронівки, то рибальську зорьку вони б зустріли вкупі з Явтушком. Упевнено обганяв вантажні машини, а нічні експреси пропускав. Траса і вночі жила своїм звичним життям.

Ніщо не заважало думати, ніщо не викликало напруження нервів. Шосе навіть згодом стало заколисувати його — шкодував, що не придбали для газика транзистор. На окремих ділянках несподівано виростили якісь шлагбауми — то сушили на асфальті зерно нового врожаю. Завертав на об'їзд. Тоді в ніс, у вуха й очі в'їдливо лізла густа гіркувата пилочка. Здогадувався, що приїде додому, як циган, але гнав машину і на твердій і на м'якій дорозі.

Фари дивилися спершу далеко. Потім очі газика ніби притомились, промені зблякли. Уже й так стало видно обочину, дерева уздовж шляху. Пурхали перед вітровим склом нічні птахи, як сновиди. Невелике місто, мабуть районний центр, зустріло Косована тьмяними ліхтарями, а проводжало вже без них: рівно о п'ятій світло на вулицях погасло.

Ліворуч за кілька сот метрів — різнокольорові вогники аеродрому. Тут не спали. На старті гуркотів літак. Косован простежив, як він злетів. Ось газик обігнали три молоковози. «До Миронівки 20 кілометрів», — сповістила табличка. Останні два десятки...

Тепер уже думав про Наталію. На околиці його зупинили. Лейтенант міліції стояв коло мотоцикла, ждав, поки Косован сам підійде до нього. Може, тому, що лейтенанту було сумно вночі на трасі, він особливо причепливо переглядав Косованові документи.

— А чому без водія?..

— До тещі в гості їду, — сказав йому правду Косован, наче вони давно були знайомі.

Довір'я, виявлене в такій формі, зробило строгого представника автоінспекції «своїм».

— Видно, хорошу тещу маєте. Я б до своєї не дуже спішив. — Він засміявся простодушню, довірливо.

На околиці Миронівка нагадувала село. Городи, городи, потім уже почалися хати. Вулицею бреде сільська череда. Корови однієї масті, однієї породи — руді, з білими плямами на боках, на голові, з білими, як молоко, губами й ніздрями. До них приєднуються інші... самі виходять з дворів. Хазяйки, здебільшого літні, статечні, стоять з хвостинами, проводжають своїх годувальниць. Пастух іде серединою вулиці, щоб його і люди і корови бачили. Портфель з харчами, транзистор... Одягнений по-міському. І дорослі, і діти здоровкаються з ним не просто, називають на ім'я та по батькові — Василем Васильовичем. Особливо стараються хлопчакі. Ніби хизуються перед матерями, що й вони знають його і він їх. Така ж повага до нього, як до вчителя. А може, це й справді вчитель.

Згадує Косован, що в селах громадську череду пасуть по черзі і нікому немає привілею: ні тому, хто на службі, ні тому, хто вдома. У штатні пастухи ніхто йти не хоче. Такі часи настали.

І на обійсті Наконечних ворота розчинені. Теща Косована розмовляє з сусідкою. Видно, невесела балачка, бо голоси притишені, говорять, певно, про Явтуха Наконечного, а про горе годиться згадувати пошепки, щоб не псувати людям настрої і не перекладати на чужі плечі свою біду. Заклякла господиня на місці, побачивши машину, яка повернула до них. Пильно приглядається, а сонце їй заважає — рум'яне й чисте, воно зводиться над яром з туману чи з ріки. І все довкола палахкотить тим сонячним рум'янцем: вершини дерев, побілені стіни хат, шиферні дахи...

Заспішила стара, впізнала. Догадалася — в двір заїде. Сухеньким плечем вперлася у ворота і штовхала їх, штовхала. Потім по-хазяйськи відкинула з дороги дровенячки, відкотила вбік гарбузи... Косован кинув по двору оком. Одразу побачив Явтушкову вудку. Не пішов сьогодні рибалити, видно, не клює. Нічого, хай одіспиться. Наїздився, налітався малий. І для нього забагато несподіванок: де взявся Косован, за ним Явтушиха, як її сусіди називали, про існування якої мама довго нічого йому не казала.

— От який ви ранній, Андрію. А Наталія ще спить, і Явтушок. Він у нас хазяїн. У дідовій кімнаті спить один. І вимагає, щоб світло гасили, як тільки ляже. Герой. Ви ранній і здаля, видно, їхали, бо он і машина і ви самі в пилюці. А Наталія спить... Піду будити, їй і не снилося, певно, що ви приїдете сьогодні...

Розповідала зятеві чи просто вголос саму себе втішала, що вже не терзає себе Наталія, притихла. Звикає жити і без батька...

Косован кліпнув очима — Наталія в дверях. Хустку материну накинула на плечі, а сама... в сорочці і боса. Він саме витягає рюкзак, набитий речами, а той не хоче з машини вилазити. Округлилися очі в Наталії, подив застиг на обличчі. А він не потурає, робить своє. Кинув на траву рюкзак, опустив обережно баян у м'якому чохла із штучної шкіри. Ось тягне кожух величезний, сибірський тулуп — двох-трьох Косованів можна сховати. Мисливську рушницю віддав Наталії в руки.

Мати не заважала йому, стояла склавши руки, не спускала очей з «посагу», який, з усього видно, належав Андрієві, а тепер став спільним. Наталія опустила дробовичок до ноги, як солдат, тільки що не за приклад трималася, а за ствол. А муж старався, потрошив і далі свій газик, виймав усякий дріб'язок і кидав на спориш. Робив своє діло мовчки, не поспіхом, по-хазяйськи. Та ось уже й упорався. Пішов до воріт, не питав, як зачиняються, сам догадався. Заправив кінець березового дрючка в металеву дужку, трохи посунув.

Аж тепер мотнув змокрілим чубом і став перед східцями. Він унизу, вона на ганку, як бояришня, що дочекалася милого з походу. Очі в неї ніби змокріли, а губи ні разу й не розтулилися, відколи він на подвір'ї. Мовчить, не каже йому бояришня, ждала чи не ждала, а він стоїть перед нею, як перед суддею. А може, зупинився передихнути. Та обоє знають, що і в миті мовчання є свій важливий зміст. І слів ніяких справді не треба. Німота їхня красномовніше промовляє і до них, і до матері. Навіщо слова? Ними можна, чого доброго, воду скаламутити в криниці своїх почуттів, а з неї ж доведеться їм усім трьом, та ще й старій матері разом з ними, пити воду не день, не два — ціле життя.

— Стомився я, Наталіє. І зголоднів... Цілу ніч у дорозі.

— Нагодуємо.

11

Наталія вже тиждень у Полтаві. Рівно тиждень. А з Миронівки від матері жодного листа, хоч обіцяла писати через день. Виїхали вони сюди машиною геологічної партії на «своєму бензині», як пожартував

Андрій. А сьогодні знову п'ятниця. О десятій Наталії Косован треба у відділ кадрів. Знала, яким тролейбусом їхати, де зупинка. Трест у центрі міста. Від пам'ятника на честь Полтавської битви видно здоровенний з колонами будинок обкому, а трохи вліво від нього — геологи.

День пробули вони разом, а потім хотів Андрій зранку показати дорогу в трест, та вона відмовилася од його опіки. Сказала, що пора йому нарешті в Жданики, а то все їздить, їздить не по службі, возиться з нею, як той з писаною торбою. Жартувала, звичайно, їй було приємно, що Косован такий уважний до неї, такий турботливий. Але робота є робота. І сама вже нудилася, хоч не сиділа склавши руки. В колишній холостяцькій квартирі Косована мила вікна, шкребла підлогу, на лампочку начепила щойно куплений простенький абажур. Меблів не чіпала, переставити якось інакше квадратура не дозволяла.

У матері, в Миронівці, їй удалося більше: все зайве повиносила, а те, що залишила, розставила по-своєму. Мати не заперечувала, їй було не до того... Та й Наталія розуміла — ця хата, сад і город у низинці, що ніколи не знають посухи, все багатство Наконечних втратило цінність, бо не стало батька Явтуха. Осиротіло без хазяїна. Не говорили про це вголос, тільки очима вели безконечну нелегку розмову. Звичайно ж, ні Наталії, ні старшій її сестрі Варварі, яка десь аж на Курилах з чоловіком-капітаном, тут не жити. Ця розкішна селянська садиба, спадок роду Наконечних, ніколи вже, певно, не буде годувальницею, хіба що дачею, і то для онуків. Ну й останнім притулком матері, де вона раз на рік чекатиме дітей своїх у гості.

От залишила Явтушка на якийсь тиждень Наталія, а там і його забере. А як же інакше? Косован просто все вирішує: «Мати житиме у нас, як тільки дадуть квартиру». А про садибу мовчить, соромиться сказати: «Продайте». Продати — це ніби минулого свого зректися, образити пам'ять Явтухову... Дбав, дбав чоловік, старався для дітей своїх, для онуків. А вони, як тільки ліг у землю, раптом зрікаються всього, як птахи летять у світ широкий. От і вона матері листа написала: про Полтаву, про кімнатку Андрієву, де бензином усе пропахло і тільки тому нині вивітрилося, що знає Наталія простий спосіб. Треба було спалити цілу газету, попощати в диму, поки він сам вийде і поганий дух винесе із собою. Тепер кімнату не влізнати. Написала матері, що полтавські геологи, які живуть у кам'яних будинках, теж мають землю: сади. Ділянки

хороші, чорноземні, все добре родить. А щоб мати не подумала, що Наталія приохочує стару до переїзду, додала й «критики»: мовляв, до тих садів далеченько, кілометрів двадцять з гаком, не те що в них удома, де вишні і яблуни у вікна заглядають.

...Вийшла з кімнати за чверть до десятої. Мимохідь завернула до чергової. Ні, листа для Косована немає.

День сьогодні похмурий, на дощ. Деревина стоять з обважнілим листям, тихі, тільки гайвороння над ними не вгаває. Може, то пташина «служба погоди» попереджає про наближення грози? Дідок, який сидить на лаві біля пам'ятника, вже й парасольку розкрив, рожеву, як цвіт шипшини, здається японську...

З відділу кадрів її посилають до керуючого трестом. З кожним, кого беруть на роботу, Геворк Ованесович знайомиться особисто. Секретарка в приймальні не молода, їй, певно, більше п'ятдесяти. Показує на стілець, просить почекаати.

— У начальства приїжджі з Києва.— І здвигує безнадійно худенькими плечима — мовляв, тут я безсила.

Зліва від секретарки — друкарська машинка. Вона має свій голос: цок-дзень, цок-дзень. А в інтервалі шерхіт картки. «Кулететні» черги з-під спритних пальців...

Гучний дзвінок. Секретарка не поспішає, додруковує рядок і лише тоді йде до кабінету. За мить повертається.

— Ви Наталія Явтухівна? Начальник вибачається... Доведеться почекаати ще трохи.

Минуло п'ять хвилин, ще п'ять. Секретарка витягла аркуш і заклала новий. Нарешті відчинилися двері, розмовляючи, вийшли троє. Хазяїн кабінету без піджака, в білій сорочці-безрукавці. Повне обличчя рясніє потом, його, мабуть, мучить задишка, він дихає часто, без пауз. Очима вітається з відвідувачкою. Кімнату залишив відкритою: зараз повернеться.

— Я ж вам казала, прийме. Геворк Ованесович хазяїн свого слова.

Через кілька хвилин він пройшов повз неї, зачинив за собою двері. «Яка неввічливість...» За мить вона зрозуміла, що помилилась — він сам вийшов за нею, був уже в піджаку.

— Наталія Явтухівна, так? Дуже приємно. З вашим чоловіком ми давно працюємо разом і раді, що й ви до нас... Останній курс... це вже інженер. Ви більше практик, як я розумію, заочні відділення дають нам досвідчених

фахівців... Одним словом, беремо вас. У головного геолога є конкретна пропозиція. Ну а що собі думає Андрій Семенович? Чого мовчить? Чи, може, відмовляється очолити нову службу, яку ми створюємо?

— Маєте на увазі приборкання АВПТ?

— Так. Службу приборкання... Але це не те саме, що й аварійна служба. Мова йде про нормалізацію наших стосунків з аномалією. Хочемо розмовляти з нею на «ти». Бачите, які ми герої! А ваш Андрій Семенович ніби злякався. Важка проблема? Так, важка. Ви, сподіваюся, знайомі з доповідною вашого чоловіка?

— Тільки й того, що читала її, як усі, у випущеному трестом бюлетені.

— Як? Чоловік не поінформував вас, не зацікавив? А мені, Наталіє Явтухівно, дуже хочеться бачити вас його співницею. Бо, відомо, що один у полі не воїн... Удвох, кажуть, завжди веселіше. Ну то як?

— Я досі розвідувала рудні поклади, а там зовсім інші проблеми.

— А як не зовсім... зовсім інші? — скаламбурив Геворк Ованесович.— Ви, Наталіє, знаєте природу золота, алмазів, знаєте їх гнізда? Так от, їх створили катаклізми надр. Надвисокі тиски, пекельні температури. Чуєте, саме аномалії стали алхіміками і металургами. Це вони, аномалії, вилущували з материнської земної речовини дорогоцінні зерна і залишили їх в остигаючих пластах як свою візитну картку.

Наталія Явтухівна хитнула головою на знак згоди. Але одразу ж запитала:

— Чому ж тоді сперечаються наші заслужені теоретики, чому діляться на «органіків» і «неорганіків», якщо процес у глибинах ніколи не припиняється, вічний..

— Браво, браво! Признаюсь, коли розмовляв про вас, ваше працевлаштування з головним геологом, я керувався тільки турботами про сім'ю. Нехай працюють, думаю, Косовани вкупі. Так для молоді сім'ї зручніше. А тепер бачу, що це буде зручно, корисно й для справи. Жінок у геології мало, а в нас — одиниці. Можу назвати персонально кожному... Питаєтесь, де коріння «академічних» суперечок? Насамперед у жадобі пізнання істини. А як ти обійдешся без зіставлення різних точок зору, без дискусії. Ось тільки-но від мене пішли київські товариші. Вони тепер, певно, п'ють у нашій ідальні міцний, як чифір, цейлонський чай, набираються сили для дискусії... З ким би ви думали? —

Він підняв волохаті брови, це могло означати, що посміхається.— Так от, для дискусії зі мною, Геворком Карояном. Нехай набираються сили, а я й так вистою, без додаткових збудників. Що за дискусія, питаєте? Ні, зовсім не наукова. Дискусія про виплату польових... Я хочу платити їх певній категорії і в певних обставинах. А вони — не хочуть. Ми ще з ними зустрінемося. Хто кого — наперед не скажу... Знаю, що без польових ми сядемо на мілину... Ось тут у мене сидять ці польові...— Кароян подивився на годинник, невдоволено підніс його до вуха. Помахав рукою — заводилися саме таким оригінальним способом.— Шкода, на цьому доводиться й зупинитися. На чому, власне? А на тому, що йдете працювати в тематичну партію. Ну, а далі... відповідні інстанції розглянуть наші плани, асигнують грошки на міс Аномалію, пройдемо круг погоджень, затверджені. І тоді від голої агітації ваш слуга покірний «задіє», як тепер модно висловлюватись. А нині ви інженер-геофізик тематичної партії, утримання згідно з розписом. Робочий день... Він буде трохи менший, ніж у мене і у вашого чоловіка, відповідно до Конституції. Якщо до мене питань немає, ідіть тепер до головного геолога. З ним, під його високою опікою, будете працювати, Наталіє Явтухівно. Не розчаруетесь...

Головний — це ж Іван Олексійович Кузнець. Ні з ким Косован не був таким відвертим, як з ним, з Кузнецем. Секретарка зацікавлено дивилась на відвідувачку.

— Ну що, як ваші справи? Ви, мабуть, відносно квартири? Розумію, розумію. Все треба починати з квартири. Заручитися хоча б обіцянкою: якщо не наш Геворк Ованесович, то хто ж про вас подбає. Вашого Андрія Семеновича я давно знаю. З ним наче граються — то впишуть до квартирного списку, то викреслять. А він мовчить. Йому, як каже наш жартівник головний бухгалтер, за хорошу роботу Почесну грамоту. А тому, хто ще не надумав, чи залишиться в тресті, вагається, — ордер на житлоплощу... Вам принаймні хоч пообіцяв?

Наталії не дуже хотілося задовольняти цікавість секретарки.

— Пообіцяв, — шепнула на саме вухо, по секрету.

«А справді, чи допоміг би нам Кароян, якби попросила?»

Керуючий трестом, мабуть, не знає, не здогадується, що їх трое. Вважає молодим подружжям. Ну й нехай. Наталії лише двадцять сім. А скільки, цікаво, Геворку

Ованесовичу? Тридцять п'ять, сорок? Очі в нього ще молоді, а на обличчі сліди якоїсь хвороби. Тіло занадто важке, тому й дихає втомлено, власна вага тисне на плечі, як надмірний вантаж. Це нездорова вага, не від нього вона залежить.

З буфету запахло кавою. За столиками порожньо. Перерва ще не почалась. Тільки де-не-де чаюють, тримаючи при собі портфелі, папки. Мабуть, приїжджі. Надумала й собі підкріпитися. Тістечко і кава. Після кількох ковтків відчула — почуття голоду зникло. «Оце тут столува-тимусь,— подумала,— у вихідний вдома і в меню обов'язково щось «по-сибірському». А приїде Явтушок, тоді як? Дитині тричі на день потрібна гаряча страва. Доведеться віддавати... в дитячий садок. А може, до нас таки переїде мама?»

— Увійдіть,— почувся на її стукіт не дуже ввічливий голос за дверима.

Головний геолог Іван Олексійович Кузнець у кабінеті один. Вона впізнала його — саме таким уявлявся заочно. Косован часто згадував Кузнеця і в Єнісейську, і в дорозі. Тепер він був схожий тільки зовні на того Кузнеця, а доброзичливості поки що не помітила. Може, тому, що вторглася, коли він зосереджено працював? Адже перед ним схема тектонічного розрізу. Він так і тримає палець на горизонталі, котра зацікавила його.

— Мое прізвище Косован, Наталія Явтухівна...

Головний усміхнувся знічено, підвівся. Дивився на Наталію надто прискіпливо, наче не такою уявляв собі дружину Андрія Семеновича. А якою? Зовсім юним дівчи-ськом чи, навпаки, пристаркуватою молодницею? Звільнив для неї стілець, забравши з нього якісь папки, карти.

— Я думав, що ви пішли додому... До мене після розмови з вами заходив Кароян... Він здивувався, де ви поділися. Чому не зайшли до мене відразу?..

Призналася, де була, і він розсміявся, задоволений її одвертістю.

— Це добре, що ви підкріпилися.— Що мав на увазі, не сказав, став швидко складати папери, спакував їх, за-в'язав шнурочком і обережно, неначе папка була скляна, поніс її до тісного стелажа. Напевне, знав, де папка лежала раніше, вона стала на своє місце. Наталія зауважила: стелаж головного надто перенаселений, як довоєнна комуналь-на квартира.

— Отже, ви підкріпились? Тоді ходімо... Покажу вам храм, у якому будете служителем. Флігель у дворі, і в ньо-

му зараз пахне білилами, розчиненими на аксолі. Не знаєте, що це таке? Штучна або майже штучна олія. Попереджаю, можете ненароком зіпсувати собі одяг. Дуже довго сохне аксоль... А як засохне, нічим не знімеш, особливо на одязі. Ну та не бійтесь, колись висохне.

Ні, то їй лише здалося, що головний — персона надто офіційна і не відповідає інформації Косована. Він жартував і дивився на неї з прихильністю, галантно. Пропустив її поперед себе. Коли хтось намагався перехопити його — махав рукою і навіть не казав, чекати на нього чи ні.

Флігеля, власне, не було. Цегла, пісок, штабелі дощок захаращували двір, закривали собою, наче щитом, стару будівлю. Ремонтували його капітально. Шальовки вгиналися під ногами, зверху сипалось будівельне сміття, в кутку колишнього коридора сичав, прискав водою кран. Часом Кузнець пригинався, щоб не вдаритися об щось головою. Стрибав з дошки на дошку, як акробат, невимушено, мабуть, вже добре тут орієнтувався. Нарешті опинився в другому крилі довжелезного флігеля, який був колись, певно, місцем проживання челяді полтавського багатого дідича.

Знайомство з флігелем тривало. Вони в не відремонтованій ще кімнаті, і тут усе нормальне, природне — повітря, запахи, нехитка підлога, стеля як стеля...

Начальник відділу, в якому працюватиме Наталія, Петро Тимофійович Сердега, певно, секретар парторганізації, бо приймав внески. Не став розпитувати, де вона працювала, що вміє, як видно, вже все було відомо, навіть те, що Наталія Косован кандидат в члени партії.

— З партобліком не зволікайте, у нас строго, — попередив для початку. — Райком поруч. Ну, про партійне навантаження подумаємо пізніше. А по службі...

Кузнець порадив йому:

— Познайомте Наталію... Явтухівну з планами і звітами відділу. Нехай зорієнтується. Дайте їй досвідченого опікуна. Тиждень чи два нехай попрацюють вкупі. Об'єкт повинен бути цікавий, перспективний. А то розчарується людина, чого доброго, подумає, що потрапила в монастир... з геологічним ухилом. — Кузнець показав очима на стіни, стелю. Кімната нагадувала келію. Вікна вузькі й високі, як бійниці, товсті стіни, над головою округле склепіння. — Для геологічного музею ще годилося б і так, але для тематичної... От відремонтуємо капітально й спробуємо передати древні хорони міськраді. А нам затвердять кошторис на будівництво адміністративного корпусу.

— Скоро казка мовиться,— скептично зауважив Петро Тимофійович.

— Ви, дорогий комісарє, людей мені не розчаруйте,— зупинив його Кузнець.

— Не буду більше,— в тон йому пообіцяв Сердега.

Залишившись з Наталією, довго тарабанив пальцями: віддалено вгадувалася арія тореадора. Потім мовчки почав перекладати книжки в шафі з місця на місце, окремі з них клав на стіл, певно, для Наталії.

— Візьмете з собою і це... Переглянете на дозвіллі. Завтра в нас п'ятихвилінка відділу. Познайомитеся з колективом, з нашими ділами. Про монастир Іван Олексійович, звичайно, загнув. Тут скоріше дискусійний клуб...

Поряд з кімнатою начальника ще кілька подібних, ще не ремонтованих. В одній з них і її робоче місце.

Довгий вузький стіл, схожий на шкільну парту старшокласників, стоїть упритул до стіни, попереду два стільці. Сусіди не заважають один одному. Але є ще один столик, зовсім малий, він займає лівий куток. За ним працює дівчина з видовженим обличчям, косоока, схожа на корейнку. Петро Тимофійович познайомив їх. Наталія трохи здивована:

— От як буває! Ви евенка? Правду кажете?

— Мати — евенка, батько — евенк. А я хто ж по-вашому? Полтавець мене привіз сюди, сержант...

Обличчя у дівчини зовсім юне, Наталії й не віриться, що вона закінчила інститут. Дівчина сміється: «Встигла».

Хочеться сказати дівчині Ільяні щось приємне, чимсь довести, що вона працювала з евенками і полюбила їх. А на пам'ять чомусь приходиться лише слово, яке викликає у неї посмішку: тері.

— Сержант заплатив твоїм батькам тері, калим?

— Звичайно. Володя міг обійтися і без тері, батьки мої не забобонні. Але навіщо порушувати евенкійський звичай! Було тері, символічне, звичайно.

— Що ж він віддав за вас?

— А те, що батьки хотіли... Три соболіні шкурки, в'язку білячих. А замість ремінної упряжі для оленів — транзистор...

— Догадуюся — все це переїхало з вами в Полтаву?

— Переїхало. Тері нині обрядовий звичай, символічний викуп.

— Де ж Володя працює? Що робить?

— О, Володя начальство! Секретар райкому комсомолу.

«Буде з ким згадувати Сибір»,— задоволено подумала Наталія про Ільяну; зазирнувши через плече, побачила креслення. Почерк у евенки оригінальний. Усі літери схожі на щось: на дерева, звірів, людей, на риб і птахів. Це ніби букви-символи. Наталія прочитала на кресленні «Опішнянська структура». В'язь Ільяниних літер нагадувала орнамент видань північних казок і билин.

Прощаючись, Наталія помітила, що юна сибірячка збирається стати матір'ю. Цікаво, якої ж національності буде їхня дитина? По батьковій запишуть чи по матерій?

В кінці коридора стіни розступилися, утворивши хол. На круглому столику газети. Низенькі крісла, голубі шторки створюють затишок. Стіни прикрашені стендами з портретами кращих працівників відділу. Ось жінка років п'ятдесяти з орденом Леніна, поруч трохи молодша. У неї «Знак Пошани», ще одна зовсім молоденька — ударниця. Невже заробили в тематичній партії, а не на польових маршрутах?

Перечитала підписи під портретами. Ні, нагороди «свіжі» — за участь у відкритті нових родовищ, за обґрунтування нової методики пошуку на великих глибинах... Знов і знов повторюється знайома Рибальська структура, та, до якої належить і Косованова Опішня. Петро Тимофійович не заважає їй, дає можливість поки що хоч так попередньо познайомитися з майбутніми своїми колегами. Йому приємно, що Наталія Косован з цікавістю придивляється до відзначених нагородами. Це його рук справа, агітаційні стенди... А ось уже не портрети, а побутові об'єкти тематичної партії, вірніше — жіночої ради. Літній піонертабір. пляж над Ворсклою. Хор хлопчиків на районній олімпіаді. Зустріч дітей з ветераном війни, партизанським генералом Сидором Артемовичем Ковпаком. На першій лаві самі хлопчики. Один схожий на Явтушка, трохи старший за нього. Всі без головних уборів, а цей не зняв, він у пілотці з зіркою.

Нарешті оглядини закінчено. Завтра о дев'ятій почнеться служба. В трестівський двір Наталія потрапляє вже через інші двері. Перед нею не ті ворота, ними не користуються. Тільки хвіртка відчинена. За нею вулиця і парк.

Їй нікуди поспішати, і вона сідає на вільну лаву. Переглядає книжки, рекомендовані Сердегою. Є в них і про опішнянських глибинників. П'ять тисяч метрів уже не виняток. Шістдесят процентів свердловин у них такі. Тематична партія думає й про Опішню, прогнозує її можливості. Саме

там, в Опішні, і навколо неї ведеться інтенсивний пошук. Ось стаття І. О. Кузнеця. Про що вона? Тайнописи надр повинен читати кожен досвідчений геофізик, бо не хто інший, а тільки він — лозман у морі інформації...

Наталія намагається простежити своєю уявою за спрямуванням його думки. Кузнець ніби й скаржить у своїй статті. «Дуже мало ми знаємо про планету Земля, на якій живемо. Найглибша в світі свердловина трохи перевищує дев'ять кілометрів. У масштабах кавуна, наприклад, це всього кілька міліметрів. Якщо судити по цих міліметрах, то виходить, що кавун складається із щільної неістинної маси. Ось так і з Землею».

Здорово, товаришу головний, дуже точно сказано. І навіть їй, не дипломованому ще інженеру, все зрозуміло. Майбутнє геології пов'язане з глибинами, де панує велика температура, де зароджується нафта, клекочуть розплави металів.

А ось у тій самій статті, яку дав їй Петро Тимофійович, Кузнець полемізує з англійським вченим Артуром Кларком, його прогнозами, висловленими в книзі «Обриси майбутнього». Еру могутніх приладів-зондів, якими людина зможе глобально вивчати земні глибини, Кларк планує на 2010 рік. І уточнює: це станеться через десять років після того, як людина почне заселяти планети, створить штучний розум і навчиться пригальмовувати час. Ні, з таким твердженням Кузнець категорично не згодний. «Це станеться значно раніше,— каже він.— Радянська геологічна наука, наша практика це доведуть».

Наталія натрапляє на цікаві дані про одну з глибинних свердловин з гоголівською назвою «Солоха». В ній говориться про сучасні методи глибинної проходки, де широко застосовано автоматизацію, телеметрію, де розвідку ведуть майстри високого класу, озброєні найсучаснішими приладами. Офіційно її називають П'ятдесят перша, а в розмовах — «Солоха». Цією буровою почали полтавські розвідники боротьбу за глибинну нафту. Доцільність штурму таких глибин ще не була тоді доведена. Це, власне, перша спроба на Україні, дебют глибинників...

Тепер Наталія по-новому сприймає пропозицію Карояна і Кузнеця. Їй приємно, що Косованові виявляють таке довір'я. Є в його характері щось від приборкувача... Гарячий, рішучий. Такий не зустрине небезпеку, як страус, але й не кинеється на стихію з голими руками. Риск і розсудливість у нього поруч...

І пам'ятник з орлом, і лава, на якій сидить Наталія, по-світлішали, між деревами просвітається золотаве сонячне світло. Хмари, якими було обсновано небо над містом, уже розбрелися по своєму лану. Біля пам'ятника крокують піонери під барабан. На дівчатках і хлопчиках однакова одежа: білі сорочки-безрукавки та сині трусики. Світлофор дивиться зеленим оком на них.

Подумки бачить Явтушка в піонерській шерензі. Упевнено крокує полтавською вулицею її син, її любов і надія... Скоро йому до школи. В перший клас. Вона обов'язково водитиме його сама, хоч би там що.

Квартира — ось що потрібно їм зараз. На той рік і школу виберуть, щоб не переходити йому вулицю. Щоб учителі були хороші, уважні, як у Миронівці.

З такими думками пішла в «Дитячий світ». Прикидала, що треба купити синові з одежі, вже не на сибірський, а на полтавський клімат. Не минула й відділу іграшок...

Пошти для Косована й сьогодні нема. Але чергова вже уважніша до Наталії. Старанно шукає в шухляді стола, дістала якусь газету. Розгорнула перед Наталією.

— Ану, подивіться... Я таки не помилилась. Це ви тут на знімку...

«Ії фото в «Комсомольской правде»? Не може бути такого. Жартує чергова».

І все ж нахилилась. І не себе спершу побачила — сина Явтуха. Він задер голову й дивиться на кам'яного Діда... Поруч — батьки. Під знімком напис: «Фототюд. Сім'я сибірських геологів на відпочинку». Ні імен, ні прізвищ, тільки фотографія. Ну й сюрприз!

— Беріть, беріть. Я вам дарую...

Справді несподіваний сюрприз для Наталії це фото. І не тільки для неї. Досі знали Косована окремо, а її окремо.

Скинувши туфлі, сіла на ліжку, підібгавши під себе ноги, як це роблять кочовики-геологи на відпочинку. Дивилась на фото. На Явтушка, на Андрія, на себе. Різні почуття змішалися в її душі. Ніяковіла, подумавши про тих своїх знайомих, які нічого про Явтушка не знали. Раділа, що от нарешті їх трое Косованів, сім'я сибірських геологів, на відпочинку... Сім'я! Тепер уже полтавських геологів...

Ось ніби ні з того, ні з сього усміхнулася Наталія сама до себе і, як дівчисько, в захваті прикрила обличчя газетою. І довго ще лежала так, ведучи безконечні розмови з усіма, кого зараз пригадувала. Пояснювала, вибачалась.

Складала в думці листи, які має написати і які, можливо, ніколи й не напише.

Стукіт у двері збудив її. Скільки ж це вона продрімала? За вікном вогні вечірнього міста. Звук повторився. Потім почула — її кличуть до телефону. Хто б це? Може, молода її колега Ільяна? Вона питалася, де живе Наталія.

Дзвонив Косован: у Жданиках зранку дороги розвезло. Ледве оце прибилися на базу. Цікавився, що в неї.

Розповіла коротко. Про розмову з керуючим трестом, з головним геологом. Про евенку Ільяну. Про фото...

— Що ж це виходить: Фігаро тут, Фігаро там. Сибірські геологи на відпочинку, кажеш? Ну й порадував фотокореспондент! Уявляєш моїх батьків? А «Комсомолку» всі ж читають — і старі, і малі... Подумають, що я знову в тайзі. І що я зовсім поганий син. Стільки років мовчу — ні слова про те, що одружився. Що є в мене син...

Пообіцяв сьогодні ж написати у Львів. Про все... І ще нагадав: як стане їй скучно, то нехай знайде під ліжком сіренький чемодан з книжками. Там є цікаві: «Айвенго», «Овод», мемуари маршала Жукова...

На це Наталія відповіла жартівливо:

— Читатиму поки що іншого автора — Андрія Косована... — Чуєш, начальник відділу, де я працюватиму, рекомендував обов'язково прочитати й твої сибірські записи.

Пообіцяв твердо: приїде в п'ятницю автобусом.

Нотатки Косована. Вона їх прочитала раніше. Мала що йому сказати, чим поділитися, хоч би й про так званий «гірничий удар», з яким стрічалася на шахтах для підземного добування руд. Як не близько вони до поверхні, а й тут аномалії... Пластовий тиск часом приводить до струсів і обвалів, навіть до катастроф. На жаль, немає у геофізиків відповідних приладів, щоб дізнатися, які саме процеси відбуваються в породах. Як передбачити можливість вибуху і як застрахуватися від нього, одвести біду, яка тут потрібна «технологія»...

Читаючи далі доповідну Косована, згадувала свою практику, коли вчилася на третьому курсі технікуму. Їй випало працювати на КМА. А потім Кольський півострів. І там побувала. Для студентів це була, власне, екскурсія... Чи знають прохідники нафто-газових свердловин про перші кроки прогнозування гірничих вибухів? Є цікаві праці, присвячені цій темі. Наталія, вже будучи на штатній посаді геофізика, пересвідчилася, що спеціалістам частенько дово-

диться заново «відкривати Америку», бо обмін науковою інформацією у край незадовільний...

На сон грядущий згадала пропозицію керуючого трестом: укупі з Косованом приборкувати аномалію.

А чи вийде в них?..

12

Нову сейсмостанцію, так звану цифрову, привезли тижнів два тому. Укомплектували екіпаж. Завтра вранці перший вихід на профіль.

І не зовсім звичайний. У тресті прихильно зустріли запропоновану Косованом нову методику досліджень. Колишній колгоспний механізатор, а нині бригадир підричників Микола Миколайович Скорик назвав цей метод «широкозахватним». Як було досі? Пучок дротів з датчиками, так звану косу, кладуть на землю, гримить серія вибухів, і хвилі, народжені ними, сягають заданих глибин. Сигнали надр, які запише сейсмостанція, дадуть закодовану картину тектонічного розрізу. А вшир? Тут можливості станції, можливості коси обмежені. Півтора-два кілометри — ось їхня робоча зона. Зовсім скромно — чи не так? А що там, за зоною? Хіба у вибухових хвиль такий куций діапазон? І виникла у Косована смілива думка. А якби неподалік від першої діяла ще одна станція, хіба не спрацював би вибух і на неї? Хіба датчики другої станції не відтворили б розріз сусідньої площі? Словом, одним пострілом відстрілювати б двох зайців...

Кажуть, що все геніальне разом з тим і просте. Це був прояв робочої винахідливості. Вже потім робилися підрахунки, креслення, обґрунтування технічне. Виділена міністерством для експерименту цифрова станція давала змогу реалізувати задум.

І от нарешті Косован прийняв рапорт начальника екіпажу цифрової про повну готовність. Ще й ще раз уточнювали разом деталі.

Іх четверо в екіпажі. І всі для Косована не з неба впали. Молодий комуніст Іван Троць, його, Косованів, вихованець, місцевий хлопець. Підсобником ходив і заочно вчився. Сталося так, що в Києві на концерті художньої самодіяльності дали Іванові премію і диплом. Того ж вечора меценат новоспеченого ансамбля «Хвилинка», він же директор заводу безалкогольних напоїв, пообіцяв йому золоті гори

і штатну посаду експедитора, на обов'язку якого... солірувати. Розповідають, що Троць здорово віджартувався: «А яка ставка?» Назвали йому — сто п'ятдесят карбованців. Троць зневажливо свиснув. Сто п'ятдесят... Він зарегаував у відповідь і категорично заявив: «Не люблю торгуватись... Півтисячі на місяць. Ніяк не менше. Мої умови — в договорі передбачити двокімнатну квартиру і право на закордонні гастролі із збереженням заробітку на місці служби».

«Без ножа ріжете», — застогнав меценат. І вони розійшлись. Став Іван Троць артистом своєї професії. Дипломований технік, він на посаді інженера. За цією станцією їздив на завод, підписав приймальний акт від імені міністерства. Але тільки тоді підписав, коли при ньому всі агрегати було випробувано. За штатним розписом начальник станції одночасно і старший оператор. З чужих ніхто й не догадується, розмовляючи з ним, що всі інженерні знання його придбані на практичній роботі. Вступаючи до партії, він про освіту написав у анкеті: «Технікум, а далі самоосвіта за програмою вищого учбового закладу». До речі, трохи згодом уже була й інша кандидатура на посаду начальника — Юрій Шатохін. Він прибув з науково-дослідного інституту спеціалізуватися, але сам виявив бажання попрацювати у Троця оператором. Своє майбутнє Шатохін бачив у науковій діяльності. А добровільний перехід у польову партію пояснював дуже переконливо: «Що то за агроном, який не бачить поля, що за геолог без надр?» І працює без претензій. Ще один спеціаліст — латиш Ян Потвар, другий оператор теж інженер-геофізик, як і начальник загону Мирослав Ключина... Останній більше господарник-організатор, але, як музикант, може читати «твори» сейсмічної самописки і прогнозувати для своїх майбутнє свердловини. У нього, як то кажуть, талант дешифрувальника, хоч це і не його хліб. Побоюється Косован, що колись заберуть Мирослава в трест, а то й кудись вище, використають за іншим профілем.

Одним словом, якби в Косована брали інтерв'ю, він дав би найкращу характеристику кожному з нового екіпажу, знав усіх не один рік. Є з ким іти на геологічну передову.

І вони йдуть щодня. І завтра підуть, уже на першій у польовій партії цифровій. Додому в обласний центр доведеться їхати пізно, площа, яку розвідуватимуть, на межі з харків'янами, далеченько від Жданників. Але попереду — два вихідні. Ще й у понеділок не поспішатиме, бо на дев'яту

годину призначив зустріч Кузнець. Експеримент за новим методом цікавить головного. Він з самого початку підтримує Косована. А є ж і скептики. «Якби все було так просто, як здається нашому новатору, то «широкозахватний» винайшли б сто років тому». Таку резолюцію наклав на рукописі Косована один редакційний консультант. І від публікації утрималися...

Остигає принесена Таїсією вечеря: сирники і чай. Дві порції — йому й топографу Зінчуку. Вони ночують на базі. Зінчук людина немолода, міг би давно влаштуватися на спокійнішу посаду, змінити чоботи на туфлі, ходити по асфальтовому тротуару чи їздити автобусом з легеньким портфелем у руці. Міг би з'являтися на роботу о дев'ятій. Ні, Зінчук із своїми приладами, віхами, мірною стрічкою день у день у поході. Часто вирушає на маршрут поночі, тому й спить на базі. Має постійне місце в загальній кімнаті, персональне ліжко з домашньою подушкою. В кутку напхавати довжелезне ліщинове вудлище.

Косован з ним приятелює, частенько гомонить у вечірні години, і не тільки про свою службу. Згадують міста сибірські, тайгу й тундру, де обое починали кар'єру землепрохідців. Зінчук — ще перед війною, Косован після неї. Зінчукові скоро шістдесят. Син у нього заступник міністра десь аж у Середній Азії. І ще про одного сина інколи згадує. Над Жданіками часто разом із ранішньою зорею з'являються реактивні літаки. Все кидає тоді Зінчук, біжить на піщану кручу, звідти добре видно небо. На такому військовому охороняє мир майор Зінчук.

Проте хоч і має синів, а живе топограф одинаком. Про дружину ніколи не згадує... Усі на базі знають, що Григорій Онисимович із синами навіть не листується, якийсь за давніми часами конфлікт сімейний розділив їх китайською стіною. Знають і те, що горнеться Зінчук до Таїсії, чоловік якої рано помер. Майже щодня охоче допомагає він кухарці: виносить помиї, ходить по воду до колонки. Засиджується часом до пізнього вечора, не відпускає додому Таїсію. З нею він красномовний і дотепний...

Але сьогодні Таїсія пішла рано, куди поспішила, Зінчук, видно, не знає, тому й смутний. Вечеряє без апетиту. Косована не зачіпає, думає про своє. А йому, Косованові, хотілось похвалитися газетою. Бо пригадав, що й Зінчук колись приносив йому «Известия», де було вміщено інтерв'ю з його сином, заступником міністра: мова йшла про

пошуки термальних вод у Каракумах. З фотографії дивилося молоджаве обличчя людини в тропічному шлемі, а нижче — пейзаж пустелі. Серед піщаних дюн караван з трьох верблюдів. І металева вишка. Топографа звали Григорієм Онисимовичем, а на знімку, як свідчив підпис, був Зінчук Олег Григорович. Газетою старий уперше підтвердив, що син у нього є, що він зам. міністра. А то думали і так, і сяк.

Довго Зінчук не розлучався з «Известиями», носив при собі разом з картами й кресленнями прокладених ним останнім часом маршрутів. Навмисне інколи забував на столі у Таїсії або в конторі — нехай дивляться, нехай знають. А сьогодні, як видно, прийшла черга хвалитися і Косованові. Подякувавши Григорію Онисимовичу, що не залишив його голодним, Косован допив чай, не одриваючись од чашки, як п'ють компот.

— А Таїсія, виявляється, чкурнула од вас. Набридло, певно, чекати, поки посватаєте. Чого доброго, прогавите... — жартував з ним. А той не потурав, відмовчувався, не хотів розкриватися. Хитрував чи буйдуже було йому, куди подалася вона, повісивши замок на вагончику. В такі вечірні години Зінчук філософствував, викладав свої погляди на любов, на сім'ю. Йде до того, твердив він, що сучасна людина повністю, мовляв, звільняється од забобонів, від приватницьких звичок у родинних взаєминах, і ревності зникають, як пережиток минулого. Посилався на великих утопістів, таких, як Кампанелла, Сен-Сімон.

У Косована склалося враження, що Зінчукові не дуже щастило в особистому житті і «вільнодумство» — його ліки для самого себе. Він вислухував плутані міркування і ніколи не сперечався з прихильником утопістів, навіть тоді, коли не погоджувався як із Зінчуком, так і з Кампанеллою. Та, власне, переконаності в словах Зінчука не відчувалось. Він говорив з чужого голосу. Сердився, коли Косован дозволяв собі необережні репліки такого приблизно змісту: за Кампанеллою, наголошував опонент, Зінчукові сини — такі ж його, як і всіх інших членів суспільства, громади. Бо люди — це бджоли у вулику. А всякі взаємні моральні вимоги і такі поняття, як вірність, любов, мають занадто конкретне значення. Що там думав з цього приводу Кампанелла, Косован перевіряти не став, вступати в полеміку з Зінчуком не збирався. Вважав етичні і моральні норми, вироблені суспільством, обов'язковими, дотримувався їх, не силуючи себе, а цілком добровільно. Те, що і в тридцять сім залишався неодруженим, пояснював просто: у кожного

своя доля. Заводити сім'ю тільки тому, що прийшла пора, — на таке Косован не піде, це не в його натурі...

Так, у кожного своя доля, і йому випала своя. Тепер він одружений, уже в Полтаві документально скріпив шлюб... Чув ти чи не чув про це, Григорію Онисимовичу, філософе доморощений? Пам'ятаєш «Известия»? А я тобі «Комсомольську правду». Обмінємося, як то кажуть, думками.

— Ви й без окулярів добре бачите. То ось гляньте, чим мене оце сьогодні порадували. Спеціально в райцентр іздив Фомін за цією газетою.

Зінчук нахилився, став розглядати фото.

— Ніби це ви? А підпису чомусь немає. От як у нас... Звикли до абстракції. «Геологи на відпочинку». Заповідник, бач, названо Стовпи. А геологи? Оцей, приміром, схожий на вас, Косован А. С. Але якась плутанина. Наш Косован з України, от він біля мене сидить. А цей — сибіряк... — Про жінку й хлопчика на фото змовчав, догадувався, що Косован сам усе пояснить, як вважатиме за потрібне.

Але Косован не поспішав, давав змогу Зінчукові краще роздивитися, спонукав цим топографа до самостійного відкриття. І так воно й сталося. Після короткої паузи Зінчук запитав:

— Може, ваш син?

— А чий же! — зраділо відповів Косован. — Підводять вас очі, Зінчук. Адже моя копія...

Зінчук то наближав газету до очей, то віддаляв. Дивився на знімок уважно. Протер очі долонею і знову дивився...

— А це... його мати?

— Так, його мати і моя дружина, Наталія Явтухівна. Не дивуйтесь. Ви ж самі кажете, що в кожного своя доля. От і мені випало зустрітися з сином тільки тепер... Кажете, абстракція. Ні, це не абстракція, дорогий мій. Це таки ми, Косовани! Не сумнівайтесь.

Зінчук винувато усміхнувся.

— Не сумніваюся, чого там. Справді, хлопчисько викапаний батько... — Зінчук дістав з маленької кишені в поясі штанів годинник, підкрутив пружину, наче підганяв час. — Я про те оце подумав, що... Земля крутиться... Трохи схоже на карусель. Ти собі стоїш, а вона крутиться, знов і знов той самий коник перед тобою. І той самий пасажир верхи... Скільки ж вашому?

— Скоро шість. Явтушок по імені. Явтух.

— Я вам казав колись... Олег, той, що в Каракумах, теж мій портрет. Постав нас поруч — Зінчуки! На фотографіях не так видно, а живі... Шкода тільки, колего, що я Олега сто років не бачив. Виріс без мене. І... заступником міністра — без мене. Я його не шукаю, і він мене не шукає. Ось так у нас... Кампанелла ніби про нас писав... — Голос Зінчука звучав усе тихіше, йому, здається, байдуже, чує його Косован чи не чує. Це вже була розмова з самим собою, із своєю совістю...

Від Косована Зінчук вийшов смутний, як осіння ніч.

Але й нинішня, ще не зовсім осіння, була не краща. Косован бачив її за вікном. Хмари, які ще звечора насунули з півдня, зараз стомлено, важко дихали вологою. «Буде дощ», — подумав він, вдихаючи нічну свіжість... Для хліборобів — як на замовлення. Опішнянці вже посіяли озимі, і дощ їх порадує. А геологам не звикати. Та краще, якби пройшов уночі. А зранку нехай би підсохло трохи. Маршрут у сейсмів не лише по твердій дорозі, а й по чорнозему, по глині. Ох ці шляхи... Добре, що польовики не тримхливі.

Небо не послухало його, вдарило громами вже перед світанком. І линуло ніби з тисяч і тисяч бочок на землю все заощаджене влітку.

...Косован з Передерієм на газик у виїхали о пів на сьому, рухалися позаду колони. Газик заносило, особливо в тих місцях, де до шосейки підходили нові дороги. На Полтавщині чорноземи чергуються з пісками, глинами. Обабіч шосе синіють у дощовому тумані бори. Губляться в мареві невеликі селища. Зустрічних машин мало, вони йдуть з малою швидкістю, щоб по-хорошому розминутися: обережність у таких випадках ніколи не зайва. Он праворуч буксує молоковоз, занесло його, як виїжджав з ґрунтовки на дорогу. Передні колеса вже на тверді, а задні місять роз'юшений ґрунт. Косован придивляється до стовпців на обочині, шукає потрібний, де повертати в степ.

Ось той поворот. Ті, що їдуть попереду, догадалися, прив'язали там білого метелика. Як на фронті... Степове роздолля зустріло їх факелами діючих нафтових свердловин. Це зовсім молоді промисли Рибальського. Помпують нафту, аж гуде. Горить попутний газ, його ще не навчилися брати, немає для нього спеціального обладнання або «тари», щоб збирати і попередньо зріджувати, використати як сировину для хімічної промисловості чи як пальне...

От уже поминули й невелику базу з конторою, парком спецмашин, штабелями труб. Газик іде по свіжій колії, трохи заглибокій, хилиться з боку на бік, хапається колами за нескошені смужки обочини. Косован знає ці дороги, ці поля, але думки його зараз не про них, а про ті вертикалі, що ведуть у надра. Примхлива сама по собі, з двома майже рівноправними гіпотезами геологія має розкрити людям глибини, загадкові, як космос. Планета багато мільйонів років збирала свої багатющі скарби і ховала їх у місцях неприступних, під могутніми пластами земної товщі, під покришками з глини, що не поступаються часом міцністю гранітам. Природа поставила на сторожі надр солоні води, некельні температури, високий тиск. Тиск, що вигинає залізні труби, крутить, як макарони, розплющує їх, перетворює механізми й прилади на брухт. Те, що робить сейсмічна польова партія Косована,— тільки скромна прелюдія, хоч дуже важлива. За нею прийдуть буровики-каротажники, а вже потім і ті, що добуватимуть вогонь.

Газик строго тримається свіжої колії, що вписалася в засіяне озимими поле.

Начальники обох сейсмостанцій займають позиції на передньому краї. Між ними інтервал півтора-два кілометри — зона розвідки.

Косованові доповідають про готовність. Найбільше його, звичайно, цікавить цифрова, та, що на додатковій паралельній позиції. Він оглядає, як полководець, поле бою. І раптом виникає нова думка: що, якби не тільки по правий бік, а й по лівий протягнути ще одну косу з датчиками, ще станцію. Три профілі простріляти одним залпом... Перші краплі дощу, великі, як горох, вроздріб затарабанили по капотах машин. Косован натяг на голову капюшон.

І дощ, як видно, обіцяє бути широкозахватним. Небо над землею нависає темно-сіре, як немита овеча вовна.

Косован іде слід у слід за електриками, його ноги несуть на собі липучу землю, ступати нелегко. До другої коси далеко, там бовваніють віхи, виставлені Зінчуком напередодні.

Косован вертається назад і звично піднімає руку: «Починайте». Місце, де він стоїть,— спостережний пункт. Поле ніби й рівне, а очі підказують — тут висота. З боку першої сейсмічної долини є пронизливий сигнал сирени. Ніхто не повинен залишатися в зоні. Звідси, де зараз Косован, до зарядів вибухівки метрів тридцять-сорок...

І от гримнуло, ніби з міномета. Поштовх досить сильний. Косован відчув його раніше, ніж очі спостерегли

викиди ґрунту. За кілька секунд озвалася ще одна точка. Потім ще і ще... Ось уже удари фугасок подаленіли. Та що це? Десь поблизу працює нова сейсмічна партія? Чи то відлуння повертається од лісу?

Ні, винні не сейсміки. Це голос природи. Справжній, нерукотворний грім котиться над ланами, і небо салютує йому блискавицями. Плащ пропускає воду. Вона потрапляє й за комір. По спині повзуть, як надокучлива мурашва, краплі.

«Пора купувати новий»,— вирішує Косован, згадуючи, що носив його і в тайзі.

Дощ набирав сили, падав гучно, з виляском, з буркотінням, ніби закипала вода у велетенському казані. Рілля напилася вщерть, на ній зблискували пінисті озерця. В мокрій сутні маячили постаті спостерігачів, вони ще на своїх місцях. Баталія не скінчилася, скоро прокинеться в своїх білих кубельцях-мішечках тол на новій ділянці. Косован дивувався: вітру немає, а потік небесний січе то справа, то зліва, міняє напрям. Які атмосферні процеси відбуваються вгорі? Яка то сила перевертає небесний казан? Хто виставляє шлагбауми перед дощем, не пускає його навпростець, а крутить, розвихрює на місці?.. Хіба не спостерігав він, їдучи в грозу, як раптом опинявся на сухому, ніби ось тут щось хмару зупинило.

Нині, хоч як озирався довкола, ніде таких заслонів не бачив. Ні на тій дорозі, якою їм доведеться повертатись на базу, ні в напрямі на Полтаву.

Нарешті дійшов до станції № 1. Обома руками тримався за поручні і обчищав черевики: чути було, як склецьки ґрунту падають у калабаню.

Екіпажеві станції можна позаздрити. Сидять, як у ноєвому ковчезі, гроза котиться повз них. Прилади вже вимкнуті, старший оператор переглядає щойно зроблену сейсмограму. Ні, гроза не перешкодила почути голос глибин. Те, що відбувалося на поверхні, зафіксовано лише як фон або як підголосок у хорі...

— Ну що там обіцяє потривожена нами площа? — цікавиться Косован.

Відповідає другий оператор:

— Ми своє діло зробили на п'ять з плюсом. Ось дивіться сейсмограму. Хоч ілюструй підручник.

Що обіцяють тутешні надра — не сказав. В обов'язок екіпажу не входить інтерпретація одержаних даних. Для цього є спеціалісти, озброєні найновішими електроннооб-

числювальними машинами. І все ж через руки сейсмів, через їх очі проходять тисячі метрів стрічки. Є над чим думати.

Сейсмічна хвиля не помиляється, помиляється часом інтерпретатор. Повернувшись з глибин, хвиля відтворить на стрічці те, що «побачила». Зелена блискавка на приладі замалює підземний краєвид гострозубим шнурочком, як пензлем, зафіксує самопискою.

Невеликий, здається, перехід до цифрової, але на нього Косован витрачає більше як півгодини. Поруч місить рілля Передерій. Ідуть слідом спецмашини. Засіяним ланом. І хоч з колгоспом укладено договір, збитки будуть відшкодовані, однаково совісно ногами витоптувати майбутній хліб. Та нічого не вдієш. Ті багатства, що їх віддає рілля, лише якась частка земних скарбів. Людина давно підкорила собі поверхню, навчилася брати з неї урожай. Грунти ніде не гуляють. А нафто-газові структури ще треба шукати, брати з бою. Прийшли й сюди не всліпу, привела наука.

Діє родовище нафти поблизу, діють газові свердловини. А район досліджень поширюється. І доводиться геологам часом ось так уривати від хлібної ниви заради ниви нафтової.

Начальник нової станції Троць задоволений. Стримано, чітко доповідає, демонструючи стрічку. На ній уже не гострозубі шнурочки, як на першій, а цифри, цифри, цифри. Кожна — як ієрогліф, у кожній інформація. Електронний інтерпретатор легко розшифровує цей код, обробка діалогу з глибинами прискорена. Ну, та це не така вже й дивина для сейсмів, цифрові працюють і в інших партіях, вигідність їхня відома, але у жданиківців до цифрової ще й свої вимоги: вона має утвердити нову, розроблену ними, власну їхню методіку, новий спосіб. Якість запису бездоганна. Виграш часу, виграш у підготовчих роботах буровиків, підричників. Два плани. «Можна буде й третій, тільки ще одну станцію дайте нам», — радіє Косован.

Настрій у Троця чудовий, голос його дзвінкий, упевнений, так доповідають переможці. Косован скидає мокрий плащ, не знає, куди подіти, тісно. Згортає його, як солдат шинелю. А що робити з черевиками? Шкодує, що не взяв чоботи. Можна ж було приїхати в гумових. Одвик, чи що, прогулявши місяць. З заздністю дивиться на Передерія. Чоботи на ньому мисливські, з високими халявами. В таких можна бродити і по болотах.

Цифри, цифри... Вони мерехтять у Косована в очах не тому, що загадкові. Просто він хвилюється — адже вперше станції працюють отак спарено, ведуть з надрами свою розмову дуетом. Зараз він повториться. Зараз спрацюють інші фугаски, на інших точках. Район розвідки збільшиться вшир і вповдовж. А глибини однакові.

І знову лунає застережна сирена, влітаючи свій голос у безугавний шум грози. Увімкнено апаратуру, якийсь прилад гуде тихо-тихо. Світиться циферблат. Другий оператор Ян Потвар вдивляється в дощову запону. Киває головою: таки бачить сигнальника. Всі застигають в чеканні. Хвилина, друга, третя. Мав би вже пролунати перший вибух, але нічого, крім дощу, не чути. Потім звідкись долинає людський голос, слова зливаються... Зрозуміти їх неможливо. Шкода, між станціями немає зв'язку. На новій ще не обладнали рацію, хоч у неї є свій позивний: «Жданіки-4». Скоро й звідси можна буде говорити з базою, експедицією, трестом. Раптом, нічого не сказавши, Потвар зникає. Певно, пішов довідатися, що там сталось. Не терпиться і Косовану. Висунув голову: високий, як журавель, крокує Потвар. Синій незмінний його берет пливе, мов поплавок за течією. І хтось ще там під дощем дубає йому назустріч.

Над станцією знову гуркоче грім. У небесних майстрів техніка працює бездоганно. Іван Троць вимикає живлення, гаснуть циферблати, тільки контрольна лампочка ще світиться, як маячок.

— Може, гроза щось пошкодила?

— Наші машини — як мішень на стрільбищі. Влучить — і капець, — каже Шатохін.

Косован вилаявся. Видно, по-сибірському, бо слова незнайомі іншим. Знову визирнув з дверей. У салон вривається косий потік дощу, наче хтось навмисне спрямував сюди шланг гідранта. Йому пощастило, впізнав здала Потвара. Вже вертається. Яку новину принесе? Довго їм вимокати, мов коноплям, під цим розгніваним небом?

Прихід Яна стривожив польовиків: на старій сеймо-станції пошкоджено трансформатор. Можливо, блискавка створила високу напругу в кабелі або заводський дефект. Косован знав: такого трансформатора в них на базі немає. Треба зв'язатися з експедицією. Одягав задубілий плащ, влазив у нього, як у кокон.

Дощ перішив, як і раніше, занадто щедрий для вересня. Брів слідами Потвара, вже залитих водою. Вона обмиває

черевики, ґрунт не так прилипає. Босоніж було б краще... Не відставав од нього й Передерій...

Рація не підвела їх, відповіли з експедиції, з сусідньої польової партії, з тресту. Скрізь те саме: запасного трансформатора немає. Обіцяли бліцремонт. Але в себе, не в полі...

А день танув, як віск на вогні. Скоро четверта. Якщо говорити мовою розпорядку, в Косована в резерві одна-єдина година. Це ж і до експедиції доїхати не встигнеш. А назад? Якби ж не експеримент. Іди потім пояснюй, що не метод їх підвів, а стихія. Ну й трансформатор, само собою.

Косован тут був найстарший. Від нього чекали: сьогодні чи вже в неділю доведуть експеримент до кінця?

Він мовчав. Мовчав перед людьми, хоча й кивнув схвально головою, коли почали демонтувати трансформатор. Перезирнувся з водієм, Оксеном Фоміним, який умудрився пригнати газик і сюди.

— Ну то як, товаришу парторг, шабашимо? По конях?

Запитання поставлене Косованом ніби й просто, як скаже Передерій, так нехай і буде. Але тільки той, хто зовсім не знає начальника польової партії Косована, може підтакнути йому, і помилиться. Бо не такий у «сибіряка» характер, щоб примиритися з поразкою, якщо йдеться про трудову честь польової партії. Косована нічим не злякаєш. Ні, робочий день не скінчився. Коли вже атакують, на годинник дивитись ніколи. Тому й відповідь парторга нікого не здивувала: він почав одягатись.

— Трансформатор повезу я. З ремонтниками в мене давня дружба. Твоїм газиком, звичайно. Думаю, Фомін не підведе. Зміна в нас, товаришу начальник, особлива... Працюємо ще... Чорт не вхопить, свиня не з'їсть...

Косован задоволено кивнув йому, обвів членів екіпажу уважним поглядом, скоріше довірливим, ніж агітуючим, трохи довше затримався на електрикові, який уже відкрутив кріплення.

Трансформатор чистенький, на ньому ані пилинки, деталі поблискують, але пахне розігрітим шелаком, ізоляцією. Діагноз безпомилковий — замикання обмотки... Начальник станції віддав свій зовсім сухий плащ, новий, синюватий, в нього й загорнули трансформатор, аби не пошкодити ще більше.

— Дивись, Оксене, не застрянь. І щоб по-гвардійському: одна нога там, а друга тут,— давав наказ Косован.

Газик рушив з місця впевнено, але метрів за двадцять від станції забуксував, його понесло вправо, викрутило... Та Оксен тримав кермо міцно, мотор не вимикав. Ось уже машина в колії, помалу-помалу набирає швидкості. Ще трохи — і вона зникає в сірій мряці.

Аж тепер Косован викликав по радії Жданики, радистка ніби чекала їхнього сигналу, озвалася відразу.

— Я «Жданики-1».

— Дізнайся, Людо, будь ласка, чи прибув автобус, який повезе людей у Полтаву. Прибув? Тоді поклич водія.— Він переключив мікрофон у ліву руку, правою написав на аркушику, що лежав перед ним, кілька слів. І кожне підкреслив.— Розумій? Це я, Косован. Нас не чекайте... Рівно о шостій. Щасливої дороги. Не перебивайте мене, слухайте. Кажу: не чекати... Це — перше. І друге — персональна просьба. Заїдете в гуртожиток. Мою кімнату знаєте? Скажете дружині, що сьогодні не приїду. Гроза диктує своє... Не маю права залишати людей у таку погоду, як то кажуть, без руля і без вітрил. Ночуватиму дідько знає де. Може, в дорозі. І третє — в моїй кімнаті на базі кошик з яблуками. Одвезіть Наталії Явтухівні, дружині. Оце й усе. Ні пуху ні пера!

Скригнули двері. Це Ян Потвар викручував на трапі воду зі свого берета.

— На цифровій домовились... Ждатимемо. Оксен заїздив і попередив нас...

За дверима, як і раніше, чулося якесь ніби унормоване борсання зливи. Здавалося, між небом і землею билася в сітях велетенська рибина. Другий оператор доторкнувся до вимикача, й одразу ж машина ожила, по екрану побіг зелений вогник.

— Бачите, й машина за роботою скучила,— сказав Косован.

— Ні, це вона подає знак, що пора обідати,— впевнено розшифрував сигнал Ян Потвар.

— Ану, начальнику, де наш сухий пайок? Де Таїсин сидір? — озвався помічник оператора.

Пожвавлення зрозуміле: гроза грозою, а їсти треба. Всі їхні біди, всі непорозуміння стануть не такими гострими, коли наїстися. Відтоді, як снідали вони, минуло майже півдобі. Краяли буханець чорного хліба на сімох. Ян Потвар, як тільки подали йому чималу скибку, жартівливо мовив:

— Везе ж мені! І в жінки я в приймах, і тут...

Йому передали сало, нечищену цибулину, пару яблук. Частував його начальник станції. З Таїсиного сидора виклали помідори. І всім стало ясно, що не охлянуть на полі геологічної брані.

Хвилини через сорок запрацювала рація. Люда сповістила, що Косованів газик проїхав через Жданики не зупиняючись.

— Як там у вас? — запитав Косован.

— Злива. На території бази ще нічого, а вулицею ріка котиться. В низинці на Жолобку повинь.

«Пашин двір на Жолобку».

Радистка відповідає без паніки. Бунтарство природи завжди викликає у молоді подвійне почуття: цікавість і збудження. Повинь... Скільки там тієї річки в Жданиках? Горобцеві по коліна. А й вона, бач, коверзує. Був свідком і він: саме під час сінокосу вийшла з берегів Колисочка, понесла свіжі валки. Аж у село притарабанила їх. І що дивно — одні двори обминула, а іншим, як на замовлення, сінце через паркан перекинула та й залишила.

Косован ще запитав у Люди:

— А в Полтаві Ворскла не збунтувалася?

— Ні, нічого такого не чути. З Полтави Іван Олексійович повідомив, що трансформатор перемотують. Щоб не панікували...

Уточнення, зроблене Людою жартівливо, було не випадковим. Люда — комсорг польової партії, а в екіпажі нової станції троє комсомольців. Ще Косован вибирав собі дружину серед сибірячок (своїх, жданиківських, дівчат йому мало!), а комсомольці вже обговорювали питання про новаторський метод, про майбутній експеримент, брали соціалістичні зобов'язання. Чергуючи тепер, вона тримала руку, як то кажуть, на пульсі... Злива, що розгулялася, явище земне. Чого ж лякатися? Знала своїх хлопців — не підведуть.

Косован подякував за приємну новину.

— Наїдайтесь, хлопці, та не засиджуйтесь. Везуть нам трансформатор... — Сказав «везуть», трохи випереджаючи події.

Дожовували наспіх, так наче вже чули шум Оксенового газика.

Останні хвилини чекання найдовші. Десь у дорозі були Передерій і Оксен Фомін, а з ними відремонтований прилад. Хоч би ніщо не перешкодило їм. І щоб Оксен не

дуже гнав. І щоб обережно обганяв, розминався з зустрічною машиною.

«Отже, на базі ще нічого, а Жолобок залило»,— роздумує Косован, уявивши собі насамперед Пашину садибу, хату, корівничок. Спершу подумки, а потім і вголос, уже не тільки для себе вимовив якесь слово.

— Що, що? — перепитав Ян Потвар, скрипнувши ящиком, на якому сидів, підібгавши під себе довгі ноги.

— Чипчикон, кажу. Є така місцевість і річка недалеко від Підкам'яної Тунгуски. Довелося і мені одного разу там плавати...

— Ну й словечко,— здивувався Потвар.— Чип-чип-кон. Хто казки складає, міг би використати. Прислухайтесь. Чип-чип-кон, ніби Гайдар вигадав. Пам'ятаєте: «Чук і Гек». Запам'ятовується...

«Запам'ятався...»

Казку про Чука і Гека Косован знає. Здається, не так давно те було, коли мати читала. Інакше не засне. Але не дитяча казка пов'язує його з Чипчикомом — спогад новіший...

Свинцеві хвилі повені перекочувались через нього, через коня Карьку, а поруч пливла, боролася з течією дівчина. Пливла стомлено, важко, тільки голова над водою. Пливла мовчки, не кличучи його на допомогу, пливла, як рівна з ним, не виказуючи страху. Про те, що було їй лячно, призналася вже на березі. «Думала тільки про себе, Наталіє, чи й про нас з Карькою?» — запитав тоді в неї Косован. Призналася з наївною одвертістю: «Про Карьку думала, а про вас — ні. Про вас знала — ви сильний. І була спокійна».

Сприймав її відповідь як вияв повного довір'я до нього. Чомусь та Наталііна фраза виринула зараз. «Ви сильний».

Але чому це вискочив як ошпарений Ян Потвар, а за ним інші? Ага, газик. Навіть мряка не перешкодила побачити Оксенову машину. Косован нап'яв на себе плащ, скептично подивився на свої черевики, потягнув за шнурок...

— Краще візьміть мої чоботи, Андрію Семеновичу,— запропонував начальник загону Мирослав Ключина.

Косован робив своє. Заперечив весело:

— Я тобі що, Попандопуло? Пам'ятаєш «Весілля в Малинівці»? «Вони як на мене шиті». Носи собі на здоров'я. А чорнозем, між іншим, такий же корисний для організму, як грязі Мацести. Хто по чорнозему та по луговій росі босим ходить, той, товаришу Ключина, не боїться простуди. Щоб ти знав!

Попереду Ян Потвар, за ним Косован. Плащ його схожий на козачу бурку.

Була восьма. Рівно восьма година вечора, і в чорному урочищі загриміло, твердь здригнулася під Косованом.

Експеримент завершувався.

...Він почув голос матері. «Нічого, нічого, сину, твій Явтушок віддячить батечку своєму дорогому. От виросте, гайне з дому і змовкне. Точнісінько, як ти. А що гроші нам переказуєш, то не заслуга твоя, а біда наша. Міг би й сам до батьків навідатись і віддати, коли така ласка. І не гроші, а краще купив би щось». Він міг заперечити, сказати, що в ті свої роки, коли вільним був, все ж навідувався, та матері ніколи його слухати — сама говорить, розраджує душу. А батько сидить коло столу, поклав голову на руки, немов дремає. Та ні, він не спить, він перечікує, поки одведе дружина душу; у батька й мовчання красномовне. Згоден з матір'ю, згоден. Як це так, що на цілих шість років приховав Явтушка! Знову добирає слова Косован, щоб захиститись, але їх немає. Приходять на пам'ять пусті, не вагомі, вони й самому не подобаються. Одна лише думка, котра виникає ось уже вдруге чи втретє, звучить переконливо і на Косованову користь. Він же приїхав. І не сам, з усім сімейством — то чого ж сваритися... Може, краще думати про день сьогоднішній, про завтрашній, про те, як буде надалі.

Де це вони гутарять? — як сказав би Мінай Шевелуха. — У Львові чи в Миронівці? Якщо у Львові, то звідки взявся за вікнами батьківської квартири садок. А як у Миронівці, то коли ж це вони приїхали, його батьки? І де Наталія, де Явтушок?

Може, це він марить, може, в сні переплуталося все? Але ж... за вікном садок... І газик стоїть між деревами, забризканий болотом. І двоє добре знайомих йому людей — Оксен і парторг Передерій — виносять щось закутане плащем. Ага, трансформатор! Але чому аж сюди, а не в урочище Чорне?

Задзвеніло скло. Щось розбилосся... Ага, це вітер увірвався в кімнату й фіранкою зачепив вазон.

Ще впала якась річ і покотилася з гуркотом. Ще... Косован обернувся до вікна і... вдарився лобом. Стіна? Відчув, що вже не спить, підводиться спростоний, спустив ноги з ліжка на холодну підлогу, і в цю мить сама собою загорілася лампочка. Ні, не сама. Її увімкнула... Наталія. Справжня, жива, а не та, з марення. Це вона розбила вазон,

шукала в незнайомій кімнаті вимикач. Ошелешений, він дивився на неї, на її мокре обличчя, на втомлені очі.

Сидів перед нею в ліжку, як на пляжі. На протягнутій од вікна до дверей шворці висіли штани, піджак, сорочка, майка. На табуретці, немов вершник на коні, настовбурчився плащ. Вода цілу ніч капала з нього і тепер поблискувала в кутку. Посеред кімнати на ведмежій шкурі, на ніжках перекинутої табуретки, мов на паколах, сушилися черевики. Косован потяг на себе ковдру, закутався нею, став схожий на пустельника-богомольця. Сірувате льняне простирadlo, жовті шпалери на стіні створювали африканський пейзаж. Наталія збирала в себе під ногами скалки. Була в самих панчохах, певно, мокрі туфлі залишила за дверима.

Питатися, навіщо прийшла, що пригнало її в таку непогоду, не став. Перші слова, вимовлені ним, були:

— Тобі поганий сон приснився?

Хитнула головою, підтверджуючи, що так і є. Він знову запитав:

— І тебе пропустили вночі на територію бази? У нас тут строго...

— Я пред'явила паспорт, і водій поручився за мене.

— Паспорт... В ньому ж ти ще Наконечна. Треба буде поміняти.

Косованові здалося, що він добре розуміє її душевний стан, розуміє, яка причина погнала її в таку ніч. Ревнощі. Нарешті і його ревнують. Несподівано для самого себе перейнявся до Наталії співчуттям. Але одразу ж серце чомусь збентежилось — може, тому, що Наталія стояла так близько від нього і дивилась винувато, покірливо. Простягнув до неї руки, і вона слухняно ступила крок, потім другий...

Вікно Косованове світилось до ранку.

За звичним ритуалом сторожі передали один одному під охорону головний і єдиний пост — браму, обмінялися думками про повінь, яка нарешті вщухла.

Потім той, що здав пост, сказав щось новому вартовому зовсім пошепки. Можливо, похвалився, що першим на базі познайомився з дружиною начальника або тим, що був строгим до неї, а потім пожалів, бо ж обох мочив дощ. І хоч у паспорті значилась вона на інше прізвище, та повірив шлюбній реєстрації і зараз вважає, що не порушив інструкції анітрохи...

Вранці Косован відкрив гараж і здивувався: газик чисто помитий, заправлений, як завжди. І ключ на умовному

місці. І квіти на сидінні поруч з водієм. Уже осінні — айстри. Пухнасті, білі, схожі на хризантеми.

Їх бачили в машині, яка неквапно проїхала на Опішню. Там Косовани почекали, поки відкриють універмаг. Як виїшли, дружина Косована несла білого ведмедя, а він — барабан і палички.

Коли газик з'явився на околиці, де жили нові поселенці Жданників, Передерій здивувався. Подумав, що це за ним. Потім навмисне одвернувся — на сидінні поруч з Косованим сиділа Паша.

Сказав дружині:

— Не розумію Андрія Семеновича. Знову Пашу Пилипець прихопив на Полтаву. Ні бога, ні чорта не боїться.

— ...Ні тебе, парторга... А тобі більше за всіх треба. Попросилася попутно, не наважився відмовити. Може, їй на ярмарок...

— Мені байдуже куди. Не хочу балачок — як повіз, куди повіз, чого повіз... Розмов буде мішок. Співчуватимуть, звичайно, законній. Але знайдуться й такі, що називатимуть Пашу молодчагою.

Того ж дня зустрів Передерій листоношу, і той похвалився йому:

— Сиджу на кручі під Мочарищем з вудкою, дріб'язок тягаю, коли гульк — газик. За рулем Андрій Семенович, а поруч з ним незнайома жінка. Зупинились біля мене. А тут саме клює. Тягну одну — плотвичка, другу — знову плотвичка. Третю... Ні, брат, цього разу бобир. Паша як у судака, а сам — тьху!

— Ви з Косована почали, а бобирем кінчаєте?

— Само собою. Якби не Косован, покликав би тебе на юшку. Довелось пожертвувати добровільно Наталії Явтухівні, тобто дружині нашого начальника. Люблю, каже, всяку рибу, а бобирів особливо... Віддав. Приємна, скажу вам, Несторе Оникійовичу, жіночка... Як каже наш сільрадівський голова, перша кляса.

Передерій полегшено зітхнув.

Тим часом газик польової партії прудко біг чисто виметеною і вимитою повінню трасою. З обох боків до неї зовсім близько підступали фруктові сади. За ними — впропані поля. Золотим і зеленим переливалися стерні. Чорніли ґрунти, зорані під озимі.

Сонце світило спокійно й рівно, наче не було дощу, грози, горобиної ночі, наче не гриміло все довкола, не прострілювалося наскрізь блискавками бузкове небо.

За ланами в хиткому мареві бовваніють вишки. Вони стоять на видноті і в лісових пущах, старі, закіптявілі й нові — вже тільки металеві. Косован знає, що серед них є і діючі.

Метрів за двісті од траси, в низинці, видно сріблясту металеву споруду. До неї крокують стовпи. Птахи, які сидять на дротах, здається, висять у повітрі, наче їх заворожив Кіо. Косован веде Наталію крутою стежкою вниз.

— Ось тут я починав, — зупиняється він біля діючої свердловини, над якою рівно гудів електронасос.

Косован поклав руку на металевий суглоб: в ньому пульсувала тепла кров землі. Тихе дзюрчання чулося в трубі, яка сполучала надра з нафтопроводом. Наталія теж відчула під рукою тепло.

Стовпи крокували далі, і там, на обрії, виразно вимальовувався силует геологічної вежі.

— І та твоя?

— І та наша. Нашої партії... І там нафта. Розумієш, Наталіє, як це важливо, українська нафта, український газ. З нових родовищ. Це вже не тільки мрія, а й діючі промисли, добутий з-під землі прометейв огонь.

Вони ще встигнуть у Полтаву. Ось перед ними стелиться нафтова нива, тут, де Косован починав.

Кожну дорогу людина може зробити для себе і короткою і довгою, якщо вимір не визначатимуть тільки самі кілометри. У Косована вона довга, ця неповторна дорога. Вперше вони на ній разом.

Назви населених пунктів здавна знайомі за Гоголем, вони нагадують і про героїв всенародної боротьби проти окупантів, про Сидора Ковпака, який звідси родом. Косованові пощастило прокладати свою сейсмічну трасу і через його садибу. Географічні назви наповнюються новим змістом. Он там ліворуч Рибальське. Золота його рибка, виявляється, живе в надрах. У Рибальському штурмують девон...

Траса широка, добре впорядкована, можна їхати спокійно, можна думати вголос, мріяти. Косованова одвертість радує Наталію. Він зачіпає і те «болюче», що зв'язане з його нинішнім службовим становищем. Адже був у Сибіру начальником експедиції, а тут... керівник польової партії. Ранг ніби не той...

Так, зовсім молодим, без досвіду очолював новоутворену експедицію. Слово це — експедиція — відповідало змісту. Експедиція Косована на широких просторах Сибіру. І зараз кочує і пишається тим, що «першопроходець» він

справжній. Цей газик йому зручніший за м'який стілець кабінету... Можна розвідувати, звичайно, родовища і на тектонічній карті, можна розбурювати надра за допомогою математики, радіолокації, нарешті — космічної техніки, можливості якої невичерпні. Проте хтось повинен бути і піхотою, рекогносцировником на натурі.

І знову стрічка дороги, що розмотується під колесами, для Косована ніби картограма пройдених ним і його польовою партією регіонів. Он за тими фермами поворот на солохівську структуру, ту саму, яка лякає на багатьох точках аномальним тиском. Скільки тут великих і малих таємниць! У метриці старого родовища він зустрічав дату — рік 1952. Тоді Косован тільки-но кінчав геологічний факультет. Дашава на Прикарпатті давала голубий вогонь десяткам міст, столиці України — Києву. І раптом за багато сотень кілометрів звідти знайдено газ. Газ Солохівського родовища. Знайшли і... загубили. А було так: сейсміки, а за ними каротажники за допомогою точної апаратури визначили, що структура десь зникла, здається, помандрувала на північ, в інші місця. Добрий десяток років ішли її слідами. Дослідження і виміри тривали. Сейсміки першими визначили, що шукати треба глибше, значно глибше. Ось тут простріляно другу, третю, потім четверту глибинні площі. Найбільше тривожились буровики. Йти трубами вглиб на чотири, п'ять, шість тисяч метрів — це не те, що розвідувати вибухом. Скептики стрічалися і на високих постах — одна така свердловина з'їсть усі гроші, все обладнання, — а результати які будуть?

Наталія уважно слухала його розповідь. Ні, не заради того, щоб якось виправдатися перед нею, пояснити, чому перебазувався на курорт, як небезпідставно називають Україну сибіряки.

Штурм глибин і тут стає стратегією геологічного пошуку. У природи на поверхні і на видоті лише скромна частка багатств, скарбів, а головні вона приховала, як ощадлива хазяйка. Не від людей приховала, а для людей. Косован вірить, що знайде глибинні в своїй Опішні, у своїх Жданиках.

...Чим ближче до Полтави, тим жвавіший рух. Колеса крутяться без вихідних. Одні жнива кінчаються, починаються інші. Районна глибинка вивозить на елеватори останні тисячі тонн зерна в рахунок плану і соціалістичних зобов'язань, а хліб, як відомо, всьому голова. Але везуть уже й картоплю — другий хліб. Везуть качанисту — здаля цей

пантаж кольором схожий на янтар. Одна за одною йдуть машини.

Ось і транспорт геологів, і в них субота робоча. Штабелі труб на потужних тягачах, сигнальний прапорець тріпоче, неначе факел. Уже й під самою Полтавою знову виникають у степу силуети бурових. Їх видно кожному, хто проїздить Полтавським шляхом, та особливий зір у геологів. Вишки завжди тішать їх. Але чим густіше вони стоять, тим зрозуміліше спеціалістам, що земля не гумова, вона не розширюється, як галактики. Хлібороб давно засвоїв цю істину. Скільки є ґрунту — стільки є. А хліба потрібно все більше і більше. Отже, брати його треба з кожного гектара стільки, скільки вчора не брали.

Є, звичайно, Баку і Тюмень, Башкирія і Сахалін. Але і в центрі європейської частини Союзу ой як потрібні власні родовища! Прометеїв вогонь живить металургійні, хімічні, вугільні, будівельні підприємства, електростанції. Мільйони моторів рухають міський транспорт, трактори й комбайни, тисячі автоколон. Земля не така вже й велика. Космонавт облітає її за півтори години. Залишається для пошуків глибина.

Він розкривав перед Наталією обшири, які масштабами своїми не поступаються сибірським. Ні разу не нагадав ще про свій вчорашній експеримент. Але вона зрозуміла, що саме цей конкретний успіх, конкретний крок уперед, зроблений ним, окрилив Косована. Їй було радісно за нього. І трохи заздрісно.

Полтава сяяла по-літньому. Злива, яку пережив Косован у степу, ніскілечки не змінила її обличчя. Вистояли дерева, і навіть квіти вижили в числених парках, на бульварах і площах. Хизувалися гордою поставою красені — гладіолуси, червоні, рожеві і навіть чорні самоцвіти природи. Чи вона сама змилосердилася над ними, чи врятувала власна неопалима сила. Біля овочевого кіоска на розі, вже неподалік від гуртожитку, торгують динями. Чоловіків більше, ніж жінок, — це прикмета вихідного. Сьогодні домашні клопоти спільні. Черг, за чим би вони не були, чоловіки не дуже полюбляють, та що поробиш, треба... Зате вже як купувати, так купувати. Невеликі, грамів по двісті, триста, диньки. Найбільш нетерплячі знімають пробу на ходу: диньки спілі, репаються в руках.

Косован шукає знайомих. Адже повинні стояти й свої, з гуртожитку, геофізики. Розрослося за останні роки селище, злилося з містом, перетворилось на цілком сучасну,

добре впорядковану вулицю з магазинами, власною їдальнею, аптекою, клубом, кіосками. Найпопулярніша торговельна точка оця, на розі. Кажуть, її опікає начальник відділу робітничого постачання тресту.

Вийшла з машини і Наталія. Знайомих не видно, тільки Стецюра, комендант гуртожитку, ветеран війни, з ущемленою після поранення щогою. У стаціонарних умовах досвідчений хірург подбав би не тільки про життя людини, а й про те, щоб зберегти її обличчя не спотвореним, вдався о до пластичної операції відразу після видалення осколка. Але в армійському госпіталі задовольнилися найпростішим втручанням хірургічного ножа. Він носив чорну пов'язку, але рани не соромився, ходив і так. Саме його й угледів Косован серед тих, що ближче до віконця. От і Стецюра побачив його, віддалік поздоровкався.

— З приїздом, Андрію Семеновичу. Як там на вашій передовій? Ми теж цієї ночі майже не спали. Дружина ваша знає. Ще трохи, й кіоск цей поплав би разом з днями. Я збирався без продавця реалізувати їх. Не пропадати ж херсонським репанкам. Ні, кажуть, у нас цей припас на суботу, на вихідний.

Наталія чомусь по-змовницьки дивилась на коменданта, навіть приклала палець до губ, застерігаючи його. А вийшло — не застерегла, а тільки підказала: комендант притримав ущемлену щого, очі посміхнулися.

— А дружинонька в тебе, товаришу начальник, з характером. Водій не хоче брати її в Опішню, так схитрувала. Метнулася і — нишком в автобус, причаїлась. Ну, Розумія ти знаєш, «безбілетників» не возить. І по-хорошому її просив, і намагався випроводити, так ні.— Комендант ніби й гудить свою нову кватирантку, а виходило — хвалить перед чоловіком і перед тими, хто чує його. Всім же відомо, що на прогулянку в таку ніч, як оця, не їздять...

Косован тим часом намагався роздивитися, хто там торгує в кіоску. Може, знайома. Але бачив тільки паперовий, з газети, ковпак продавщиці.

— Мабуть, нічого в нас не вийде,— поскаржився Косован Стецюрі, показуючи чергу.— Спізнались.

Хотів іти до свого газика, та комендант притримав. Він прокашлявся і звернувся до людей.

— Ану, помовчіть хвилину, полтавці. Цей ось наш постійний, можна сказати, мешканець весь день і всю ніч з повинню боровся, захищав, так би мовити, геологічний

редут у степу. Так от є пропозиція: відпустимо йому кілька диньок. Звичайно, якщо в нього є готівка.

Все це виголошено з повагою до Косована і до людей біля кіюска. Виголошено цілком серйозно і разом з тим без гумору. Черга заколихалася, всі повернулись обличчям до коменданта, хтось засміявся, хтось просив повторити, бо не все почув, на нього зацитькали. І одразу виплеснулося з гамору багатоголосся:

— Нехай бере.

Низенький чоловічок, який стояв першим, узяв на вагах наповнений кошик і, піднявши вгору, поніс Стецюрі... Зблизька підморгнув Косованові, якого знав добре, бо жив над його кімнатою, поверхом вище.

— Прошу, п'ять кілограмів триста сімдесят п'ять грамів. За точність ручаюсь. Бери, бери, не соромся.

Хазяйка торговельної точки, скориставшись паузою, обтерла піт, потім помахом ножа розшматувала чималеньку диньку з кучі. І, припавши до солодкої м'якоті губами, жадібно їла, висмоктувала нектар. Настирливі оси металися над задертим угору лицем, мокрим від поту і соку, дзижчали, наче висловлювали протест, але вкусити не наважувались.

Газик з п'ятьма кілограмами і майже чотирмастами грамами українського банана, який росте не на деревах, а при самісінькій землі, зірвався з місця, наче водій боявся, що люди передумують.

Зробивши добре діло, полтавці продовжували вистоювати за динями, не ремствували на те, що черга велика, а дині малі, що дурні оси насідають і на тих, хто динь і в руках ще не тримав, гомоніли, що гарні сорти перевелися і на Запоріжжі, і на Херсонщині, або, може, то сюди такі мізерні везуть, а самі їдять більші й смачніші. І про те, до речі, що в колгоспах Полтавщини баштани добре колись родили... І прибуток давали. Диня чи кавун з баштану місцевого не придушені, не перетримані, а як свіжий мед з вошин. Цікаво й мудро гомоніли полтавці біля орсівського кіюска, думали вголос і когось висміювали... Висміювали, бо знали, що сміх — теж сила. Ним добре користалися їхні славні земляки: Гоголь з Сорочинець, і Вишня-Губенко з Груні, і ще один їхній «однопольчанин» з Плоського — Олександр Іванович Ковінька, який у розвідників нафти й газу буває частіше, ніж на засіданнях та зборах літераторів.

Аж два листи принесла ранкова пошта Косованам. На одному львівський штампель, на другому миронівський. Обидва А. С. Косованові. І з Миронівки вже на нього адре-

сують, бо ніхто, мабуть, ще не знає в Полтаві колишню Наталію Наконечну...

«Сон у руку»,— подумав Косован. Недарма йому снилися цієї ночі батьки. Він читав свій, вона — свій. Він бігав винуватими очима по рядках, писаних рукою батька, з першої сторінки перестрибнув на останню, потім знову повернувся до першої і тепер читав, здається, спокійніше. Вона одним поглядом охопила зміст половини листочка, впізнавши руку Явтушка.

Літери в нього були великі, друковані. Після слова «здрастуй» стояла кома, а далі вже до кінця послання ніяких розділових знаків. Звертався Явтушок до неї і до батька. Явтушок скучив, риба то ловиться, то не ловиться, а сусідній собака на нього не гавкає, а тільки крутить хвостом, а кропива в дворі є різна, одна кусається, а друга хороша. А в діда Явтуха на могилі квіти не в'януть, бо Явтушок поливає, ходить туди з бабою Варварою. І про те пише, що черевик стрибнув і поплав собі, а баба не лається, обіцяє купити обидва нові і кращі.

Наостанку кілька слів підкреслив: «Заберіть і мене, і бабу, бо вона не хоче». Далі підпис з переносом: «Явтушок». Чого «не хоче» баба Варвара, пояснила сама: агітує Явтушок перекочувати до мами, а вона не дає на це згоди. «От ви заснете, а я приведу тракториста, а він зачепить будинок і потягне в Полтаву. Що тоді, як прокинетесь?» — лякає її Явтушок.

Явтушкове писання синім олівцем, мати пише чорнилом, «старомодною» ручкою. Наталія навіть упізнала, яким пером — учнівським, номером 86. З її ще давніх запасів. Спершу літери були жирні — видно, чорнило загусло, а далі пішло краще. «Розумний наш Явтушок, багато віршів знає. У їхній групі дошкільній евенки були, він по-їхньому навчився. І кожне словечко пояснює: це так про сніг, це про оленів, про ведмеда».

І далі все про Явтушка. Молоко п'є парне, сам просить. Учора рибу на гачок упіймав і приніс разом з вудкою. Не зміг відчепити: рибці боляче. Назвав незнайомим словом сусідського хлопчика, коли той забив йому гол. Що це таке? Каже — дикий олень... І трохи — про старого Явтуха. Досі ще надходять запрошення від школярів, кличуть ветерана, щоб розказав їм, як партизани розправлялися з фашистами. А це саме приїхав племінник Марат Корень, військовий льотчик,— вона попросила його, щоб замінив небіжчика. Пішов до піонерів.

Мати заспокоювала: Явтушкові добре. Можна Наталії не поспішати, нехай він у баби поживе. І не втрималась від признання: «Мені з ним, дочко, веселіше, горе забувається».

Під Косованом скрипнув стілець. Підійшов до Наталії, поклав перед нею прочитаний лист. Вона помінялася з ним, дала свій.

— Батьки кличуть на Львівщину. Є, мовляв, важлива справа, про яку поговорити треба. Не знаю, як вирватись.

Наталія запитала:

— Мене візьмеш?

— Аякже. Це ж буде перший сімейний візит до батьків... Не знаю — може, зимою. Не раніше. А може... може, запросити батьків до нас у Полтаву? Пожили б у готелі...

— У Полтаву... А не краще в Миронівку? Городянам корисно подихати сільським повітрям. І нам до Миронівки ближче. У тебе ж кожна п'ятниця експериментальна... З Опішні й то автобуси ходять на Київ, а звідси їх ціла дюжина...

Косован витяг з-під ліжка чемодан. І от уже розгорнув перед нею карту: велику, вдвічі більшу за стіл. Такої Наталія ніколи не бачила. Новенька. Косован, певно, не користувався нею. Акуратно підклеєна марлею. Він знайшов дві назви: Харків і трохи на північ Суми. І вже зовсім легко орієнтувався.

— Київ лівіше, на північний захід від Полтави. До Миронівки нам ближче.

На карті немає районних міст, немає звичних земних ландшафтів. Жовті, коричневі, голубі, рожеві фарби означали зовсім інше. Навіть людині освіченій, але без спеціальних знань, карта мало що каже. А для геолога це путівник по надрових пластах, підземне царство планети. На чистому полі жирний напис фломастером «А. С. Косовану. Нехай творчий неспокій завжди буде вашим супутником на цих маршрутах». І тим самим почерком підпис: М. В. Чирвинська. Прізвище здалося Наталії знайомим, але вона не могла згадати, де й коли зустрічала його.

— Хто ця жінка?

— Відразу видно, що ти не місцева. Хто ж не знає на Україні Чирвинську? А точніше сказати — Чирвинських? Училася ти на економіста, але технікум геологічний... Мусила чути.

— Ага, згадала, нас водили в геологічний музей при політехнічному інституті... Там екскурсивод розповідала, що

створив його відомий учений... Чирвинський. Колись давно це була квартира...

— Марина Володимирівна — його дочка. Ось і її привіще, як члена редакційної колегії цієї карти. Вона Герой Соціалістичної Праці...

— Чому ж тоді дехто вважає, що професія геолога не для жінок?

— Дивлячись для яких...

— Щось ви, товаришу Косован, розмовляєте загадками. Хочете сказати: Чирвинська змогла, а ти... Наталіє Явтухівно, не зможеш? Героєм Соціалістичної Праці я, може, й не буду, а диплом захищу. І працюватиму чесно. Ти знайомий з професором Дроботом? Так от він переконаний, що в геофізиці є такі сфери, де особливо потрібні жіночі уважність і розум. А такий, саме «жіночий», існує і багато в чому істотно відрізняється од чоловічого. Чи ви... думаєте інакше?

— Мабуть, і наше полтавське начальство зустріло тебе компліментами, а маскуєшся Дроботом.

Ні, вона не вважала всю цю несподівану розмову новою сутичкою, все ж це була «дуель». Ще одна спроба взаємoinформації на одвічну для молодого подружжя тему: я ось така, ти ось такий. Розширення сфери взаємопізнання, «стикування» характерів. І цю розмову біля карти можна вважати саме діалогом вихідного дня, коли є можливість погоджувати між собою думки й погляди, сімейні, особисті справи, коли розв'язуються вузлики, котрих набралось протягом тижня доволі.

Які ж медові, які запахущі дині Херсонщини! Вони не втамували голоду, приспали. Але в кімнаті запахло селом, баштаном.

Думали-гадали, куди піти, — в їдальню чи в ресторан? І там, і там повно: субота. Таких сімей, де у вихідні дні хазяйки топчуться з ранку до вечора біля газових плиток, щоб на «цілий тиждень» наїстися гарячого, домашнього, все менше. Прийти на готове, замовити якісь страви, пообідати і піти собі, не думаючи про посуд, каструлі, про те, чи сподобалися чоловікові твій борщ і твої котлети, — хіба це не одна з вимог повної емансипації жінок?

Одним словом, Косовани снідатимуть не вдома. Ситуацію в Полтаві він знає, на собі перевірів. Це ще нічого, коли висить табличка «місць нема». Можна почекати, попроситися, піддобритися до строгого стража, завівши з ним розмову хоч би про викопне чудище Нессі, яке, чорт візьми,

таки існує, як про це розповів один тонкий журнал. Або якось іншу сенсацію.

Наталія одягла квітчасте плаття з короткими рукавами, трохи довше, ніж носять у Полтаві, але для її літ воно саме враз. Дуже міняє людину одяг, особливо жінку. Струнка, спортивна стоїть перед ним дружина, хвалиться: ну як? Ви-являється, Наталія вміє й кокетувати. Нічого, при своєму чоловікові можна. Дозволяється.

Черги за динями вже нема, розтала. Вірніше, «розтали» дині. Тільки оси кружляють. Але ні, це не оси. Це вже довідалися про дині бджоли. Бідні трудівниці спізнилися — їм лишився тільки солодкий дух нектару.

Косован думає: так і в людей буває. Хто за роботою не має коли і вгору глянути, тому і блага земні не завжди доступні.

На вулицях людно. Біля морозива не тільки діти, молодь, а й пенсіонери. Он і солдати, їх чоловік десять: один бере на всіх. Діти скромно чекають. Вони морозиво їдять щодня, про це свідчить статистика — споживання цього продукту зростає рік у рік у повній відповідності з прогресом. Але ті, що виробляють ласощі, безалкогольні напої, не завжди зважають на приказку: що малому, те й старому. Мало випускають пломбіру «Ленінградського». Мінеральної води влітку не дошукаєшся. І це в Полтаві. А що говорити про Опішню, про Жданики! Там морозиво привозять на великі свята... Але чому це йому, Косованові, заманулося аналізувати проблему морозива? Чи не тому, що є в нього Явтушок? Чи не тому, що хочеться бачити, як він стоїть біля голубого візка з намальованими на ньому зайчиком і вовком з мультфільму, де вони завжди ворогують? А тут, на полтавській вулиці, примирливо сидять поруч і їдять «ескімо». Хочеться, щоб усе, чого забажає Явтушок, могли йому мама й тато дати, бо дитинство — це лише коротка мить. Нехай ця мить буде щедрою для тебе, маленька людино, бо ти робиш на благословенній землі нашій свої перші кроки!

Ну, та нічого не вдієш, нехай собі будуть за морозивом черги, аби не за хлібом! А він, Косован, ще встиг побачити у перші повоєнні роки і такі — за насущним. Стояв і сам. Коли довго його не привозили, мама бігла на іншу вулицю — може, там. А він залишався, «достоював»; вони ніби воювали за хліб на двох фронтах і на якомусь, зрештою, добували буханку за комерційну ціну. Тепер він дорослий, а зовсім мало споживає, так йому принаймні здає-

ться. А тоді... Тоді нормованого, пайкового нікому не вистачало...

Черги за динями, за кавунами, привезеними з півдня, — з ними ще можна погодитись. А яблук, овочів своїх у Полтаві вистачає. Сорти як на виставці. За вітринами магазинів, у лотках, в кіосках — скрізь звітує перед покупцем, пишається щедротами своїми літо. Яких тільки яблук, груш не пропонують продавці. А слива угорка, а «ренклад» аж липкі від стиглості. Всюдисущі бджоли та оси пікірують на солодке й пахуче, п'ють «коктейлі». За день упиваються, нівроку, стають настирними, нікого не бояться, ідуть на смертельні поєдинки не тільки з гедзями, а й між собою. Така ж веремія і над морелями, які давно вже не привозні — свої. Ціна впала до мінімуму. Державні на кілограми продаються, власні, з присадибних ділянок, — на відро. Влітку дозволено базарювати і на тротуарах. Продавець і покупець знаходять одне одного. Стражі порядку в білих кітелях, яким доручено стежити, щоб не торгували, де попало, а тільки в місцях, відведених для цього, не спроможні урезонити ринок. До того ж розуміють, що всі закони й постанови, які б вони не були важливі, писані для людей і в них головне — зміст, принцип, а не буква. Чи не тому й додають до слова «постанова» ще й «обов'язкова», ніби підкреслюючи цим необов'язковість просто постанов... Як літо врожайне, то ні місць торговельних, ні тари не настачиш. Косован хоч і мало купував, але любив ці летючі сезонні базари. Хто купує, хто продає — зразу й не втямиш. Люб'язний обмін дарами землі... Карбованець відро вишень, карбованець відро яблук. А можна й баш на баш. У тебе вишні, в мене морелі — міняймося. Відро на відро. Можна й не пересипати, відра стандартні...

Звичайно, Косован економіст ніякий, він вдається до таких ось мудрувань не часто. Але цей полтавський день, щедрий ярмарок літа, що коріння своє бере десь аж у Гоголя, гамірливі натовпи коло універмагу, коло винесених на вулиці «рядів», де під чистим небом розстелилися сувої барвистих тканин, пістрява жіноча одежа — від дешевих сарафанів до стокарбованцевих вовняних костюмів — трійок з фірмовими ярличками Києва й Одеси, Дніпропетровська і Хохломи, із золоченими медальками на шнурочках, рекламними «позивними» Софії і Белграда, Хельсінкі й Праги... Гуде-вирує булиця, вона сьогодні широка, бо виставлено заборонні знаки для автомобілістів і знову-таки стражі в білому без пояснень, чемно показують об'їзд. Ага, є й дині, здається свої,

полтавські. Більші розміром, але шкурка на них зеленкувата. Сам вибирай, сам важ, тільки не забудь заплатити. Гроші бере високий, з довгою шиєю дядечко. Тут такий і потрібний, щоб усе бачив, не прогавив якогось «забудька», бере чохом, а як треба давати здачу, то висипає з кишені собі на долоню дрібні і, не поспішаючи, вишукує потрібні монети. Як знайде, передає по одній покупцеві, голосно рахуючи.

Вулиця повертає наліво, йде низом, а з нею і ярмарок. Тут пахне взуттям. Шкіра й хімія. Штучної більше. Проте, з якої шкіри — натуральної чи синтетичної — черевики, туфлі, босоніжки, каже ціна. Шкіряні дорожчі. Тепер знову мода на все натуральне. На полотно з льону чи коноплі, на вироби з вовни овечої, з кролячого пуху, на взуття зі шкіряною підшвою, а не з гумовою. Натуральне «здоровіше». Той час, коли жінки ганялися за капроном іноземним чи своїм, минув. І, здається, безповоротно... Посміхається Косован до Наталії, угледів жіночу білизну. У гарнітурі все, що велить світова мода... Отакі ось тонкі, як павутинка, коротенькі сорочки носять французьки, а такі шовкові, довгі — японки. Гастролювала в Полтаві опера, Чіо-Чіо-Сан була в голубих широких шароварах і зовсім легкій, майже прозорій, довгій, до самих колін, бузкового кольору блузі. Ось, як на мадам Баттерфляй, вони висять, точнісінько такі. Місцеве ательє не розгубилось...

Косован киває до Наталії: «Купимо?» Але вона тягне його далі. Бо ж відомо: розумна жінка з першого заходу нічого не купує, гроші витрачаються тоді, як базар пройдемо «наскрізь» і можна вже скласти певну думку, можна вирішити, що саме понесеш додому.

— Як не купуєш нічого, то підемо снідати, — пропонує Косован. — Знаю одне молочне кафе. Свіжа сметана, сир, ряжанка, кефір, можна замовити яєчню. Базар від нас не втече. До речі, щонеділі і щосуботи базари. Фінансисти підраховували, що найбільший виторг дають такі форми торгівлі...

Наталія знайомилася з Полтавою — тепер вже зблизька. Кажуть, Париж найкраще можна збагнути на його бульварах. Так і з Полтавою. Щоб ось так бродити її гомінкими, сповненими людського багатоголосся вулицями, які віддані тільки пішоходам, щоб отак, без певного наміру, задивлялись на те, що припасла вона на ярмарку, ні, такого з ним ще не бувало. Завжди вела його цими вулицями службова заклопотаність, вітрини не вабили його, він їх просто не бачив.

Косован уже й раніше подумав, що не був готовий до сьогоднішньої прогулянки з Наталією. Не мав у кишені навіть достатньої суми, щоб зробити дружині подарунок. А купити було що. Він бачив по її очах — Наталія, як і всяка жінка, не байдужа до гарних речей. Так, він фінансово не дуже спроможний. Витрачено чимало на поїздки в Сибір. Перша получка десь через тиждень... А видатки зросли.

Давно уподобане ним кафе справді затишне, але сьогодні й тут людно. Де ж сісти? Хлопець і дівчина в спортивних майках п'ють молоко. Біля них два вільні стільці. Дівчина помітила їх, прибрала ракетки, виявляючи цим свою гостинність.

Замовляв Косован.

Раптом до їхнього столика підійшов Кузнець, став за спиною. Жартівливо затулив Косовану очі, але одразу ж і забрав руки.

— Іван Олексійович! От несподіванка. І ви, певно, з ярмарку?

— І ми... Ми тут з дружиною... Он вона в куточку... Уявляєте, з восьмої години водить мене від прилавка до прилавка. І щоб не відстав десь, гаманець свій мені в кишеню поклала. У тебе, каже, їм надійніше.— Кузнець розмовляв з Косованом, але приязно поглядав і на його дружину.— Ви ще тільки замовили? Так от є пропозиція. Пробачимося перед молодими вашими сусідами... Я забіраю вас... До речі, там обслуговує ця сама офіціантка. Вона не заперечуватиме.

Жінки познайомились без особливих церемоній.

— Ваше ім'я Наталія? От бачите, я знаю. Ну а моє — Ніла, Неоніла.— Вона поклала свою руку на Наталію, і це було зворушливіше, ніж якби вони обмінялися потискаками. Посміхаючись, звернулася до свого чоловіка: — Задриш Андрію Семеновичу, зумів він вибрати собі жінку. Довго вибирав і вибрав. Не те що ти... Дивись і кайся. Але не думай, що твоя, крім тебе, нікому не подобається. Всі ще й тепер кажуть, що я симпатична. Навіть друг твій, письменник, і той... як зустрине, обов'язково вверне: «Здоровенькі були, найсимпатичніша Неоніло Феоктистівно». А письменники в жінках розбираються, це, кажуть, одна з прикмет обдарованості. Ну так от, Олександр Іванович Ковінька підтримав мої акції. А про мого він каже: «Кузнець — професія, що не має права помилятися». А резюме його таке: «Ви, товаришу Кузнець, теж симпатичний і до

того ж коваль свого щастя». Велеречиво? Нехай. Але нам з чоловіком подобається. Ніхто інший не вміє так обласкати словами людину, як наш Ковінька...

Неоніла Феоктистівна одразу заволоділа увагою Косованів, з нею вони почували себе просто й легко. Посилання на літератора, та ще й гумориста, дало їй можливість у жартівливому тоні сказати про себе, а головне продемонструвати свій живий розум, уміння розповідати цікаво й невимушено. Чимсь вона схожа на Ліду Чигиринець, така ж бідова. В чоловіка свого, певно, вірила беззастережно, тому й дозволяла собі поводитися з ним децю вільно.

Офіціантка вчасно змінила свій маршрут, принесла відразу все — котлети, ряжанку одну на двох, по чашечці чорної кави. Кузнець, вдихнувши аромат популярного напою, попрікнув дружину:

— Я ж тобі казав — тут подають справжню каву, а не сурогат.

Неоніла Феоктистівна зрозуміла натяк.

— Дівчино, дівчино, хвилиночку. Будь ласка, і нам каву. Одну порцію, якщо можна, подвійну.

Кузнець задоволено щось промуркотів, відсунув склянку з чаєм, не став псувати собі апетит.

— Дружина не вірить, що кава потроху завойовує світ. Так, так, мені довелося побувати в кількох країнах — і в Європі, і в Африці. Так от, про каву. В Парижі вона відважно конкурує з найкращими винами. У Празі — з пивичком, у Польщі — з гербаткою, тобто з чаєм. А в нас... Довгенько, між іншим, приживалася. Як свого часу краби... Ціна, можна сказати, мізерна, смак чудовий, а п'ють неохоче. Ну, та це в минулому. Тепер модно... А як сибіряки? Привчаються?

— У сибіряків свій резон, особливо зимою. Проти градусу — градус.

Ось уже й перед Кузнецем його подвійна... Він довго вдихає гіркуватий міцний запах.

— Натуральна. Без цикорію, — вдоволено констатує. І нарешті прикладається до чашечки губами. Втягує в себе спершу рудувату півочку, далі темно-брунатний, оксамитний напій. Робить це поштиво, церемонно, з насолодою, яка розливається по його обличчю, віддзеркалюється в очах.

А в Косована свій метод: ковток, ще один, ще — і це вже останній. І ніякого тобі ритуалу. Не вперше бачить Наталія, як п'є він каву, і чомусь червоніє. Вони обміню-

ється з Неонілою красномовними поглядами. Кожному, мовляв, своє.

З кафе жінки виходять попереду, Косован з Кузнецем трохи відстають.

— Мені вчора дзвонили з експедиції, — каже Кузнець. — Ваше рішення декого злякало. Подовження зміни — це ніби порушення трудового законодавства. Може, й так, порушення. А я схвалюю. І порадився навіть з розвідкомом. Дозволили, як виняток...

— А про те, що ми завершили важливий експеримент, що розроблено новий метод, про це в експедиції знають? — Відчувалося, що Косован образився.

— І про це знають. За експеримент хвалять. А про охорону праці, про восьмигодинний робочий день нагадують категорично. Це, мовляв, завоювання Радянської влади. А я їм кажу: те, що саме для Радянської влади люди працюють творчо, ініціативно, винахідливо, — теж завоювання... На тому й погодилися... Чекаю, одним словом, у понеділок. Мене цікавлять подробиці, деталі. Часом ми не вміємо або не хочемо оформляти документацію на винахід, на раціоналізацію, обмежуємось тільки практичним здійсненням своїх задумів. Як кустарі-одинаки. Так діло не піде, Андрію Семеновичу. Всю документацію по вашому новому методу передаємо безпосередньо науково-технічній раді міністерства, членом якої я маю честь бути. Ні, друже, це не якась там дрібниця. Це метод, який відкриває нові можливості перед сейсмічною розвідкою. Ви не просто підвищили продуктивність праці за рахунок, скажімо, кращого освоєння техніки, ущільнення робочого дня чи використання інших резервів. Ви принципово змінили технологію пошуку. Отож нехай науково-технічна рада визнає метод, дасть йому путівку в життя. А при цьому не забуде, звичайно, й права авторів. Подібні відкриття і винаходи не бувають безіменними.

— Документи зі мною, Іване Олексійовичу.

Вони й не помітили, як опинились коло Білої альтанки. Звідси добре видно низинну частину міста, Ворсклу і сині поля за нею. Це Кузнечиха завела їх сюди.

— Ви як змовники, — докорила вона чоловікам. — Навколо така краса, біля вас такі жінки, а ви... Які можуть бути «технічні проблеми» у вихідний день? Хіба для цього у тобі, Кузнечичу, замовила подвійну чорну каву?! Об'являю тобі, чоловіче, повний бойкот і сидячий страйк. Вари, печи, їж сам...

— Змилуйся, не зобиджай свого чоловіка. Нехай уже бойкот — хай буде, але страйк — побійся бога. Страйки — явище, чуже нашому суспільству, зовсім не прийнятне, — пустотливо сперечався з дружиною Кузнець.

— Ну, коли страйки неприйнятні, тоді ось що. Кава кавою, а пляшку шампанського ви нам купите. Так, Наталіє Явтухівно? Пляшку шампанського і кілька порцій морозива звичайного, вершкового. Я таке найбільше люблю. Підемо до нас. Чуєте, генерали від геології? Таке наше рішення з Наталією Явтухівною, рішення остаточне і оскарженню не підлягає.

Неоніла Феоктистівна взяла Косована під руку, до Наталії підштовхнула свого Івана Олексійовича. І, не чекаючи ні згоди чоловіків, ні їхніх пропозицій, швидко пішла.

Хвилин через десять-п'ятнадцять були вже біля пам'ятника в центрі міста. Кілька легкових автомашин стояли перед закритою брамою трестівського будинку. Серед них і «Волга» керуючого трестом.

— А це що за гості? — стурбовано мовив Іван Олексійович. І, певно, хотів піти й дізнатися. Але в цю мить машини одна за одною рушили...

Ні, він не міг тепер спокійно відпочивати. Попросив почекати його і таки пішов.

— Отак майже кожного вихідного, — поскаржилася Наталії дружина головного геолога. — Де ми тільки з Іваном не кочували — і в райцентрах, і в селах, і в столицях чужих країн. А коли порівнюю, то зараз найгарячіша пора. Може, тому, що Іван Олексійович начальство? Як-не-як заступник керуючого трестом. Вся геологія на його плечах. От якби підійшли сюди хвилин на п'ять раніше, то тільки б його і бачили...

Скаржливі нотки перепліталися з іншими: Неоніла гордилася своїм чоловіком і, мабуть, завжди знала його таким невтомним. Звертаючись до Наталії як до спільниці, вона довірливо призналася:

— А ми краді? Іван мене по два-три дні не бачить. Знаєте, що таке цивільна оборона? Вона мені в печінках сидить. Я штатний лікар «цивільної». Наш полковник любить повторювати одну фразу, яку засвоїв змолоду: «Хочеш миру — готуйся до... оборони». Ленінова думка, пам'ятаєш: ми оборонці з тисяча дев'ятсот сімнадцятого...

— То ви на військовій службі?

— І так, і ні. Маю звання старшого лейтенанта, але форми не носила. Оборона наша цивільна. Її завдання —

подавати першу допомогу потерпілим, гасити пожежі, дезактивувати заражену місцевість. Ось кілька днів тому опрацьовували темочку. Послухайте, як вона іменується: «Дії цивільної оборони в умовах атомного нападу». Як вам подобається! Палатковий лазарет у лісі. Похідна електростанція, кухня.

Наближався Іван Олексійович, і його дружина не стала далі розповідати. Запитала:

— Ну що там стряслось? І вихідний — уже не вихідний.

— Нічого особливого, — спокійно відповів Кузнець.

— Ой, неправдоньку кажеш, чоловіче. Бачу по твоїх очах. Дізнався, хто приїхав?

— Цікавишся? Ні, не твій поклонник, начальник главку. Він же в нас недавно був, а тепер загляне не раніше як через два-три місяці. Таких трестів у нього на Україні багатенько. Відповідальні працівники міністерства прибули за особистим дорученням міністра.

— Отже, щось термінове, — констатувала Неоніла Феоктистівна. — Даром машин не ганяли б.

Пропозицію, яку внесли жінки, вірніше одна з них, реалізувати довелося чоловікам. Вони швидко впорались із своїм неважким завданням. Кожен приніс по пляшці, загорнутій у цигарковий папір: тільки до шампанського у виноробів і продавців повага. Все інше питво відпускається в голій тарі.

Кузнеці мешкають у відомчому будинку. Дві невеликі кімнати, кухня, ванна. Балкончик перетворено в підсобку. Тут знайшов собі місце навіть старий невеликий холодильник, котрий сміливо можна вважати музейним експонатом, бо такі випускалися одразу по війні. В квартирі затишно, але тіснувато. На всю стіну стелажі, складені з окремих блоків, прості, кустарні, зате економні, з оптимальним використанням площі. Ліва їх частина від верху до низу «іноземна» — французька, німецька, англійська література. Дорогі видання в солідних палітурках і тонкі відомчі брошури, журнали, газетні вирізки в папках. І все це — геологія. В окремих місцях на полицях під склом портрети діячів геологічної науки. Праворуч — вчені вітчизняні. І портрети, портрети. Без підписів. Хазяїн кожного, видно, знає по пам'яті.

Галерею відкриває Ломоносов. Ним починається другий з верху ряд полиць, а далі через інтервали, заповнені книжками, знову портрети знайомих і незнайомих Косованові

діячів геології, і серед них Обручев, Карпинський, Вернадський, Губкін. Ага, ось ще один знайомий. Косован його особисто ніколи не бачив. Коли той помер, він був ще підлітком, зате знає його дочку Марину Володимирівну Чирвинську. Сьогодні вранці її згадували. Володимир Миколайович Чирвинський... З однаковим правом належить він геологічній науці дореволюційної Росії, як і нинішній, рядянській.

Але чомусь усі портрети кінчаються Губкіним. А де сучасні, де нинішні Губкіни? Кого б він ще міг включити в цей ряд? Приходять на пам'ять автори підручників, першовідкривачі родовищ нафти й газу Башкирії, Татарії, теоретики й практики, відзначені державними преміями та високими нагородами. Є, є продовжувачі, гідні вшанування. Та якби Іван Олексійович хотів поповнити галерею, де б він узяв фотографії сучасників? Серіями випускаються художні листівки з портретами спортсменів, кіноакторів, співаків, а до нині сухих діячів науки черга поки що не дійшла...

Косованові подобається ця невелика, зі смаком умебльована квартира. І Наталія до всього приглядається. З дозволу хазяйки зазирнула на кухню, до ванної кімнати. Площа ніби й невелика, але використана розумно, нічого зайвого, придбаного лише заради моди чи вимог інтер'єра. Друга кімната розділена ширмою, за якою доччине дитяче царство. На стіні ілюстрації до казок: Чебурашка, Вовк і Заєць, Муха-цокотуха...

Де ж хазяйка, де Кузнечик, як називає свою доньку Іван Олексійович? Неоніла догадується, про що зараз думає Наталія.

— Світлана у бабусі на околиці міста. Там їй краще. А на ніч і ми збираємось туди. Хоч би завтра дощу не було... — Вона замовкає, згадуючи, очевидно, про представників із Києва. І вже не так упевнено додає: — Якщо, звичайно, мого не викличуть. Як на мене, я б на вихідні зовсім телефон відключала...

Щойно куплені пляшки в центрі стола, біля них примостилися ще й інші. Графинчик настойки... Власна етикетка: «Калганівка». Графинчик невеликий, грамів на двісті. Мабуть, саме тому й привертає увагу. Срібні мініатюрні чарочки, ніби іграшкові, такими тепер не п'ють. Закуска, звичайно, сезонна: помідори, огірки, часник, цибуля. Все натуральне, не порізане. Коробочка шпротів.

— Поки розговіємось — і картопля поспіє. Любите в мундирах? Ніколи чистити. До того ж у мундирах смачніша. Не набирає води, розсипчаста...

Неоніла то біля столу, то гримить на кухні посудом. Тихенько ойкнула, певно, обпеклася. Ось уже повертається, тримаючи поперед себе зелену чималеньку каструлю. Не питаючи згоди, кладе «мундирну» спершу Наталії, Андрію Семеновичу, потім чоловікові і вже останні картоплини собі. Вони гарячі, зовсім сухі, ніби пеклися, а не варились.

Тарілочку з нарізаним кропом хазяйка переставляє з місця на місце, щоб усім було видно. Як тільки почала посипати свої картоплини, запахло міцно і апетитно.

— Почнемо таки салютом? — запитав Іван Олексійович, не виявляючи при цьому твердості.

Хазяйка знала свого чоловіка. Шампанське не для нього.

— Я не наполягаю. Можна салютувати й потім, на коня. Собі і Наталії Явтухівні наливаю по наперсточку калганівки, а ви як хочете.

Напій, званий калганівкою, густуватий, як та перша, випущена в повоєнні роки, «Старка», що, кажуть, справді була старою горілкою.

Косован не став наливати собі рідкісного питва, взяв пляшину гранчасту, з намальованою червоною перчиною. Срібна чарочка для гіркої настойки не годиться, Косован замінив її на бокал.

«Як так, то й так», — схвалювали цей маневр очі Кузнеця. Він і собі взяв такий посуд.

Неоніла підкладала та й підкладала на тарілки гостям, не обминала й себе...

Як тільки Косован налив дружині Кузнеця перчаної, та підставила і чарочку Наталію.

Як дійшло до другої, Наталія відмовилась пити.

Може, для солідарності відсунула чарку й Неоніла, хоч уже приготувала собі закуску — розрізала помідор і густо посолила його. Чоловіки випили і за себе, і за них.

— А шампанське? Салют повинен прогрімити. За знайомство, за дружбу...

Наталії нічого не залишалось, як приєднатись до Неоніли.

Косован, чекаючи, поки піна в бокалі осяде, пожартував:

— От якби це благородне вино продавали на розлив і щоб не з пляшок, а з бочок. А я став би за продавця.

Ну, не назавжди, на місяць-два. Поки заробив би на «Жигулі».

Ще одна сучасна чорно-зелена «амфора» чекала на свою чергу. Наталія взяла її до рук, оглянула з цікавістю, прочитала напис на етикетці.

— У нас одного разу була точнісінько така ситуація... Розкорковувати ні до чого, нікому вже пити, а пляшка стоїть і чекає, як сирота. Ви знаєте, що ми придумали? Домовились випити її цією ж компанією іншим разом. Так і записали на етикетці, ще й підписами скріпили... Може, й зараз...

— Браво, Наталіє, браво! Бачите, Андрію Семеновичу, яка у вас дружина дипломатка. Хоч в ООН її посилає.— І знову до Наталії: — Ну що ж, підписуйте першою. Зараз, зараз я дам вам олівець, писатиме білим по чорному. Айн момент! — Неоніла пішла в другу кімнату, на Світланчину половину.

І ось білий олівець. Наталія ніколи ще не писала білим. Розписалася енергійно: «Н. Косован». Білим по чорному...

І пляшка пішла по колу...

Потім хазяйка забрала Наталію, вони вийшли.

— Я радий за вас, слово честі. Чуєте, вони там уже сміються. Може, з нас? Свої нехай сміються, аби чужі собі цього не дозволили. Одним словом, бережіть дружину, вона варта цього... Моїй Неонілі відразу сподобалась, а це, скажу я вам, аргумент! Неоніла нелегко зав'язує дружбу з жінками.

Кузнець підійшов до стелажа, посунув набік дверці. Книжок на полиці не було, самі папки. Їх кілька десятків, і всі однакові, певно, виготовлені на замовлення. Палітурки міцні, оправлені зеленою тканиною, міцні шнурки в латунних вічках. Деякі папки розбухли, але є й зовсім тоненькі. Одну таку, що стояла в кінці полиці, Кузнець витяг і передав Косовану. На акуратній наклейці написано: «Сейсмологія. Неподовжній метод. Ідея, запропонована начальником польової партії А. С. Косованом, інженером-геофізиком. Розробка методики здійснена ним у співдружності з інженером-геофізиком Н. О. Передерієм».

Косован розв'язав папку.

Знайомі папери: копії його, Косованових, доповідних, схеми, додаткові пояснення, довідки про можливий економічний ефект. Ось і лист на ім'я керуючого трестом: Косован просить виділити в розпорядження польової партії ще одну сейсмічну станцію, бажано цифрову. Спеціально для

проведення експерименту. Ось відповідь на вимогу повідомити, хто працював у співавторстві з ним... Кілька висновків різних інстанцій. Листування з науково-дослідним інститутом. І нарешті розпорядження керуючого трестом Карояна головному геологу І. О. Кузнецю відносно випробування методу на розвідці Рибальського родовища. І дата його проведення — червень. Косован пам'ятає, чому ця дата виявилась нереальною. Не було додаткової цифрової сейсмічної станції, а штатні завантажені плановою роботою.

— Я думаю, Іване Олексійовичу, що тут бракує тільки одного — звіту про вчорашню нашу «нічну» операцію, про сам експеримент.

— А де ж він, ваш звіт?

— Звіт буде зовсім коротким. Без передісторії. Останній етап. Завершення...

— Ви в сорочці народилися, Косован. А то буває, що важлива раціоналізація чи винахід потрапляють у відомчий «маринад». У мене таких папок чимало, і в кожній своя історія. І не всі щасливі... Доживу до пенсії, засяду за мемуари. Ви чули, як з'явилася гасова лампа? Тут ніякої вигадки. Я читав у Дрогобичі документи. Одному поляку треба було робити хірургічну операцію. Від успіху лікаря залежало життя. Дорогою була кожна хвилина. А тут — ніч. Звичайні свічки не дають достатнього світла. Тоді хворий (його прізвище Лукасевич) сам знайшов вихід. Очищена ропа з бориславського родовища заповнила світильник. Блиснув сірник, і спалахнуло сяйво, сильніше за десяток свічок. Хірургові, який оперував цієї ночі, світив справді прометеїв вогонь. Рідину, виділену з ропи, назвали гасом, світильник — лампою. У Варшаві є пам'ятник Ігнаці Лукасевичу. Вічна йому слава, як і Миколаю Копернику, Фридрику Шопену, Тадеушу Костюшку. Ну, ну, не протестуйте, Косоване. Я не ототожнюю ваші скромні заслуги з їхніми. І все ж кесареві — кесареве. Прогрес вмщає в собі багато подібних до вашої «дрібничок». Так що не лінуйтеся, пишіть усе докладно. Завтра складемо маленький проспект. А тоді, будьте ласкаві, сідайте і пишіть. До речі, це і буде ваша доповідь на науково-технічній раді міністерства. Нас заслухають десь після Жовтневих свят...

Телефонний дзвінок був якийсь невизначний, короткий, але вдруге прозвучав нормально. Трубку взяла Неоніла. Вона й з кухні встигла до апарата першою. Відповіла на чийсь «добрий день». Кузнець запитав, з ким вона розмовляє. Назвала. Дзвонила дружина керуючого трестом.

Цікавилася, чи вдома Іван Олексійович? Скаржилась, що її чоловік і сьогодні на роботі. Дещо із сказаного нею Неоніла повторювала спеціально для чоловіка, бо йшлося і про нього. Кузнець підійшов ближче, готовий узяти трубку, але Неоніла ще продовжувала слухати, інколи співчутливо щось стверджувала, з чимсь погоджувалася. Нарешті віддала трубку.

Привітавшись, Кузнець одразу ж виправдався, що знаходиться дома лише випадково, — з Києва начальство награло неждано-негадано, а він, Кузнець, у цей час як на те вивчав разом із дружиною ярмаркові «надра» і трохи згодом побачив машину біля тресту. Та вони одразу ж і поїхали. Поспівчував їй: Геворку Ованесовичу треба було б хоч у цей вихідний відпочити, бо минулий застав його у відрядженні. Він повертався з Москви, де «вибивав» дизелі. Говорив, що доточувати робочий час за рахунок вихідних у геологів стає, на жаль, стилем. Не вони з Карояном це вигадали. І не лише в Полтаві така практика. Якби від нього залежало, то про заборону понадурочної праці для будь-кого він підписав би спеціальну постанову і тих, хто порушував би її, переводив би з високих постів на нижчі. Мабуть, такий хід розмови мало втішав дружину керуючого, бо фінал, як це видно з виразу обличчя Кузнеця, був досить мінорний...

— Що правда, то правда. Закон про тривалість робочого тижня ніби не для геологів. Так уже повелося. В суботу взагалі залишатися вдома совісно. А чому? Тому, що і в міністерстві, і в тресті, і в експедиції «безперервка», мов на домні, яку зупиняють тільки на капітальний ремонт.

— Вікторію Костянтинівну можна зрозуміти, — сказав йому Косован. Я чув, що до Карояна останнім часом двічі «швидко допомогу» викликали. Серце... Йому б десь на лоні природи відпочити — риболовля, гриби. Забути про всякі там аномалії, нові методи, нестачу кадрів, обладнання. Мій земляк — головний лікар санупру. Зустрілись недавно, а він і каже: вашому Карояну хоч сьогодні можна на пенсію по хворобі. Чуєте, на пенсію в сорок з гачком років.

— У сорок років на пенсію виходять льотчики, інколи атомники... — роздумливо мовив Кузнець. — Ваш земляк, можливо, помиляється, перебільшує небезпеку. Втім, лікареві видніше. А стаж у шефа нашого чималий. Як обирали депутатом, газета друкувала біографію. У вісімнадцять років — помбур, заочник технікуму; став начальником бурової — заочник інституту. Шебелинка... Рух новаторів за

продовження строку служби доліт з алмазними коронками. Він, Кароян, ініціатор і переможець. Три ордени. Їх і за такі чорні очі, як у нього, не дають, заробити треба. Він чесно заробив. І ніби перегорів. Серце в нього давно хворе. Ми вже й звикаємо. Важливі документи на підпис доводиться носити то додому, то в лікарню; у нього там є своя «улюблена» палата. Скажу одверто, як спеціаліст-буровик уже трохи відстав він, нема коли знання поповнювати. А як організатор, як єдиноначальник — іншого такого пошукати! Природний дар керівника... Коли його немає, то ніяке «академічне» щеплення не допоможе. У Карояна — талант. І до людей він справедливий, доброзичливий. На собі переконався. Я ж на його очах, як то кажуть, піднімався... — Тут Кузнець подивився на Косована і, трохи повагавшись, говорив далі: — Думаєте, керуючий довго триматиме вас в Опішні? Помиляєтесь, дорогий. Він читав ту вашу сибірську доповідну і тільки звично прицмокував... Думаю, якісь методи вирішив запозичити у сибіряків... Коли ні, дзвонить кадровикам, вашою персоною цікавиться, товаришу Косован. Хто ви, що ви, який у вас «послужний список». Зацікавився тільки тим місцем анкети, де йдеться про трудові шляхи-дороги. Щось підкреслював червоним олівцем і знову задоволено цмокав. А потім звертається до анкети, наче не папірець перед ним, а сам Косован. М'яко, з акцентом промовляє: «Дороженький мій, це ж я не твою читав біографію, а свою власну. А коли так, то несправедливо тримати тебе й далі в Жданіках. Для тебе, Косован-джан, це вже пройдений етап. Подумаємо, подумаємо. Доведеться попросити тебе, Косоване, більший вантаж на плечі взяти...» Така в нього метода. Як хоче підвищити спеціаліста по службі, висунути на іншу посаду, то не наказує, а просить. Ніби каже: «Не заради твого самолюбства роблю і не для того, щоб мені дякував, а з ділових міркувань. Виріс ти з коротких штанів. І чим вищий у тебе буде стілець, тим важче на ньому всидіти. Всім тебе видно і всіх тобі видно». Ви, на жаль, шановний Андрію Семеновичу, не володієте даром ясновидця і не могли тієї бесіди на віддалі, як Вольф Мессінг, чути. То беру на себе сміливість, як свідок.. Між іншим, так колись і зі мною було. Прийшла пора тодішньому нашому головному йти на відпочинок: і роки підійшли, і прихворів. Ким замінити? Адже він спеціаліст вищого класу, лауреат Ленінської премії за Шебелинку. А я ще зелений. Навіть не повірив, коли почув, що шеф мене викликає. Я, звичайно, не дав згоди. Надто відповідальний, кажу,

пост. Досвіду мого не вистачить. «А ще які аргументи, серйозніші?» — перепитує. Мовчу, думаю. Він дивиться на годинник, як шахіст, чекає. І раптом дзвонить до відділу кадрів: «Несіть на підпис». Я ще собі думаю, шукаю аргументів «серйозніших», маю трохи часу... Коли чую — читає мені голосно і майже без акценту тільки-но при мені оформлений документ... Так, Андрію Семеновичу, ваш слуга покірний і став головним геологом. Не знаю тільки, чи цей головний на своєму місці... Так-то, Косован-джан. Між іншим, і про його хворобу, і про його право на дострокову пенсію ніде ні слова. Це його образило б. Шеф не любить співчуття. Саме слово «лікування» він замінює на «вимушений відпочинок».

Додому Косовани поверталися сповнені теплими почуттями до гостинного і доброзичливого подружжя, де почували себе так просто, неначе це був не перший і не випадковий візит, а чергова звична зустріч друзів, колег, однодумців.

13

Спільний життєвий календар Косованів має чотири виміри, по тижню кожний. Дні рахувати не хочеться і ніколи. У Косована в Жданіках вони схожі один на один, як близнята. Тільки й того, що сейсміки виходять щоразу на нові маршрути. Все інше повторюється. Прокладає спершу ці маршрути по світанковій росі, тепер уже прохолодній, осінній, топограф Григорій Онисимович Зінчук. За ним на майбутню трасу поспішають розвідники-буровики, підривники, сейсміки. Вони тепер здружені новаторським методом, зв'язані одним мотузком. Це вже не соло кожної фахової ланки, а спільний ансамблевий виступ, який вимагає особливо чутливої диригентської палички, синхронності дійства. В ефірі з'явився ще один абонент — цифрова станція.

Період дощів минув, і в навколишніх перелісках-березняках, борах запахло грибами. Підберезники, підосичники, або, як їх називають, красноголовці, ростуть і в придорожніх кюветах. У цьому переконалися сьогодні, як виїхали на польову дорогу. Косован зупинив свій газик, даючи можливість підтягнутися колоні, і йому потрібно було не більше десяти хвилин, щоб набрати красноголовців. Сьогодні лише середа, до п'ятниці не долежать, а то б одвіз

у Полтаву, нехай би Наталія засмажила, як у сибіряків заведено. Там їх відварюють, а потім тушкують ціленькими в салі і гострій пахучій приправі. Молода картопля кладеться теж, але коли вже гриб майже готовий. Минулого вихідного зустріла його таким сніданком, купивши грибів на базарі. Але він знає: власноручно зібрані — смачніші.

От уже наздогнала їх і цифрова, яка виїжджала останньою з тієї причини, що запізнився чомусь водій Сашко Довгаль. Начальник станції Троць був переконаний, що він от-от з'явиться, чекав, хоч міг, звичайно, і сам сісти за кермо. Та ось і цифрова.

Косован стояв на обочині, хвалився грибами, і йому зовсім не з руки було зараз лягтися, водія цифрової зустрів спокійно, без зайвих емоцій.

— Прибув. Усе в порядку, — доповів той знічено.

Але Косован одвернувся від нього, дивився на Троця — чекав пояснення.

— Сімейні обставини, Андрію Семеновичу. Причина, на мій погляд, поважна.

— Яка саме?

— Сімейна. Хоч і не зовсім. Довгаль одвозив мотоциклом на станцію свою наречену і наскочив десь на гвіздох. Колесо спустило.

Косован засукав рукав сорочки, дивиться на годинник.

— На гвіздох, кажете?.. А ми втратили хвилин п'ятнадцять-двадцять. Як перемножити на людей — це вже півтори, дві години. Забагато.

— На перший раз, думаю, можна пробачити, — заступився за водія Троць.

— Якби проспав, не пробачив би нізащо. Але ж тут зовсім інше... Так от, Довгаль, стягнення накладаю на вас невелике. Замість обідньої перерви, коли всі законно відпочиватимуть, перейдете бродом на той бік, потрусите нашу сіль. Весь улов одвезете потім Таїсії. Ясно?

— Ясно, товаришу начальник польової партії, — козирає, піднявши руку до білої кепочки, Сашко Довгаль, він недавно з армії, молодший сержант, механік танка. Йому сіль трусити не вперше. «Диких» озер у їхньому районі доволі. Є й культурні стави, зарібнені колгоспами, там вигулюються коропчаки-сьоголітки. Їх ловитимуть тільки восени. А сміттеву рибу — карася, линка, щуку — геологам ловити дозволено. Тут браконьєрства, власне, ніякого, тим паче, що водойми позаростали осокою, покрилися ряскою, ніякими сітями рибу не візьмеш. А для невеликої путанки

знайшов «віконце» і став. Сторожів бояться нічого... Головує в місцевому колгоспі хороша людина — Варвара Іванівна, розумна, ділова, не дріб'язкова. До того ж вручено їй постанову райвиконкому, що мусить за готівку відпускати геологам продукти. Відпускає і за готівку, і без готівки... рибку з необлікованих резервів. Водій Довгаль усе це знає.

Які різні бувають дні у вересні. Зовсім недавно за кілька кілометрів звідси на озимому клину вони пережили горобину ніч. А сьогодні тепло, сонячно. Ні хмарини на небі. Польовики в таку погоду часом залишаються в полі на ніч. Після зміни у вагончику тільки радист, всі інші на волі. Спалахує багаття, в казанку скоро закипить вода: буде каша — не густа і не рідка, схожа на куліш, але може бути і не пшоняна, а з гречки, перловки чи рису. Часом кладуть у кашу баночку тушонки. Але все одно заправляють її додатково салом. Можна одразу кинути його і в кашу, нехай упріє, стане м'яким, на які завгодно зуби. А можна дати й підсмажку з цибулею, яка кладеться в останню хвилину, коли каша вже допріває і тихо, смачно так булькає.

Сьогодні саме такий день, з передбаченою в полі ночівлею. Шлях сюди від бази не короткий, і Косован пам'ятає, що слід берегти свій час і ресурси моторів, економити пальне — не їздити туди й сюди.

Економія економією, але є ще в начальника польової партії інша причина ночувати із своїми екіпажами в полі. Дбає він про згуртованість колективу, про його фізичний і моральний гарт: польовий сезон нині триває дванадцять місяців на рік і коротшим уже, певно, ніколи не буде. Отож, готуй сани влітку, готуй себе і людей. Без машини не обійдеться, а вирішує все ж не вона, а людина. Як і в Сибіру цілорічний польовий сезон — це вже дійсність.

Найкоротша дорога на нову площу йде вибалками, але цілком пристойна. Можна їхати так, як підказував топограф Зінчук, а можна й навпростець. Та в Косована є ще й інший план — їхати через село, тоді колона потрапить на діючий промисел. Тут нафта пішла з розвідувальної свердловини три роки тому. А скільки було сумнівів, коли сюди прийшла Косованова польова партія! Нині екіпажі працюють уже не в тому складі, ветеранів змінила молодь, і не так просто часом буває довести їй, що діючі свердловини з неба не падають. Нафту й газ треба шукати.

Кінчився молодий гайок — от і промисел. За металевою сіткою огорожі під відкритим небом велетенські чани, оснащені апаратурою. З багатьох свердловин по трубах сюди стікає нафта. Тут починається її дегустація і первинна обробка. По газопроводу піде тільки те, що повинно піти, на промислі виділять газовий конденсат... Косован не раз бував тут і міг все по порядку розповісти, але краще за нього це зроблять промисловики...

Але де ж вони? На території промислу нікого не видно, навіть не віриться, що зараз по цих трубах ідуть тисячі і тисячі тонн пального.

Молодий з вусиками інженер зустрічає їх приязно, відповідає на його здивовання:

— Скільки нас, питаєтесь, на вахті? Я,— загинає перший палець.— Мій помічник, теж інженер — це два. І ще черговий слюсар. Головне, звичайно, нафту чи газ знайти. А готове ми вміємо брати й «малими силами».

На промислі справді мало людей. Працюють машини.

Звідси до нової площі, де мають прогрімити залпи сейсмів, кілометрів дванадцять. Косован сідає в цифрову. Газик вирушає вслід за нею. Ян Потвар співчутливо поглядає на водія. Йому здається, що зараз начальник польової партії при всіх дасть йому прикурити, співчуває Довгалю. Треба ж виручити хорошу людину. Але як це зробити? Ага, він, Потвар, зачепить Косована. Дасть йому якесь каверзне питання. Зав'яжеться бесіда, і тоді начальству на прочуханку не буде часу. Здається, те, про що він зараз скаже, зацікавить Косована.

Машина викотилася на шлях, іде м'яко, безшумно. Пора. Потвар хвилюється, голос його видає, але він розуміє, що відступати пізно. Задумано — зроблено.

— Мало не забув. Брата мого, Вітольда, демобілізували. Пам'ятаєте, Андрію Семеновичу, він на моє весілля приїздив.

Косован пам'ятав білявого латиша, як дві краплі води схожого на Яна.

— Раненько відпускають. Лише кілька днів тому опубліковано наказ міністра. І що ж він до тебе іде?

— В тому-то й штука — підвів нас Вітольд. Пише, що сформували цілий взвод добровольців і з комсомольськими путівками на схід. І що мене дивує — від мрії своєї стати розвідником нафти і газу, як я, не відмовився. Ще й інших підбив на це. А поїхав у Сибір.

— Краще скажи: поїхав тисячі заробляти,— озвався Довгаль.

— Пише й про заробітки. Там не менше чотирьохсот на місяць.

— Нічогенько,— похитав головою Довгаль.— У нас інженер і то дві сотні заробляє. А Вітольд без кваліфікації.

З виразу облич інших членів екіпажу Косован зрозумів, що цією новиною Ян поділився з товаришами вже раніше.

Начальник станції Троць кинув репліку:

— Доказуй, доказуй, Яне, до кінця, як на сповіді. Про себе скажи Андрію Семеновичу.

— Скажу... Тут ніякого секрету немає. І наш райком комсомолу оголошував, що потрібні добровольці... Обіцяв кожному, хто захоче їхати, свою повну підтримку.

Троць тільки цього й чекав.

— Чуєте, Андрію Семеновичу, наш Ян уже і в райкомі побував. Доведеться скоро шукати заміну... Я не помиляюсь, Яне Августовичу?

Косован зрозумів: Ян не жартує. Що ж це виходить? Тільки-но сформували екіпаж, дали нову техніку — працю, заробляй. А Потвар бач що надумав.

— І що ж ти братові відповів?

Потвар ухилився від правди, почав заїкатися.

— Нічого... Нічого не обіцяв. Ще подумаю... Хоче їхати — нехай їде, ніхто його не затримує, коли вже вирішив. Я свого старшого брата знаю. Йому краще не переч. Ну а про мене розмова інша. Я ж не сам, сімейний. Чи потрібні там жіночі руки?.. У мене ж Ольга в колгоспі зоотехніком...

Міг Косован, звичайно, присоромити Потвара — ми ж тебе як свого прийняли, польові платимо, хоч ти в тещі ночуєш. Міг би й тим пострікнути, що «Москвича» в першу чергу дали можливість купити. Все це ніби й солідні козири проти відверто висловленого Яном наміру наживати п'ятами. Але щоб так строго говорити з Потваром, треба мати злість на нього, а злості якраз у Косована не було ні на Вітольда, ні на Яна. Бо сам Косован душею ще й досі сибіряк. Попав туди не з доброї волі, за розподілом. Став начальником експедиції. Не легко й не просто працювалося. Норми виробітку, рекомендовані для Сибіру, виявились для багатьох недосяжними. То мороз сорокаградусний пригнічував, то комарі не давали жити, виснажували психічно. Не всі, далеко не всі витримували. Людей не вистачало

тоді, людей не вистачає й тепер. Все більше потрібно їх, бо сучасний Сибір, він добре знає — це суцільна велика будова.

Признавався йому наодинці Чигиринець: важко. Розповідав про різні хитрощі, в тому числі і з оплатою праці, на які доводиться йти, щоб надійніше притримати робітника чи спеціаліста у своїй «колісниці». Хвалився грандіозними планами Мінай Шевелуха, технікою, яку спеціально на їх замовлення виготовляють заводи Ленінграда, Кузнецька, країн соціалістичної співдружності. Не бракувало асигнувань. Тільки одне мучило Шевелуху — кадри. Кваліфіковані робітники, спеціалісти середньої ланки — ось що було проблемою, вагомішою за аномалію.

Ні, Косован не піде проти власної совісті, не нав'язуватиме Потвару свої «місцеві» інтереси. І все ж зітхнув: Потвара не легко відпустити. І в глибині душі начальник польової партії таїв надію, що, може, втрутяться Ольжині батьки, а старим Яна не захочеться розлучитися з двома синами одразу.

Наблизилися до місця призначення. Нову площу, що належить до Рибальського родовища, в документах названо Грушею. Зараз уже ніхто до пуття не знає, звідки ця назва. Може, й справді такий опуклий рельєф вона має за даними топографії, чого простим оком не побачиш, а може, ймення структурі дало оте незграбне своєю зовнішністю, оте могутнє дерево? Хто зна, як давно і ким посаджено дичку. Одна-однісінька стоїть вона на клеверищі, скошеному вже вдруге, помережаному жовто-зеленими валками, трохи прибитими до землі, прив'язаними на сонці.

Зовсім недалеко від груші працює трактор на гумовому ході. Тягне граблі на високих колесах і час від часу залишає за собою однакові валки. Звідси, де отаборилися сейсміки, клевер уже вивезено. Широкою смугою тінь від груші, саме там збираються люди, машини. Червоний прапорець засвідчує, що це не тимчасова зупинка колони, тут буде база з правом екстериторіальності на колгоспній землі, бо за кожен квадратний метр геологорозвідники сповна платять з державної казни.

Зблизька видно — дичка вродила рясно. Дрібненьких грушок більше, як листя. Гілля хилиться під непосильною вагою, і навряд чи хто знає, скільки центнерів уродило... Якщо все в природі розумно і всяке дерево, всяке зело для чогось призначене, то, може, й дичка ця потрібна на білому світі, може, не дарма годує її земля, поливають дощі,

гріє сонце. Терпка й гіркувата, мізерна зовсім, тверда, як камінчик, груша з дички. Такою залишиться вона й тоді, коли прийде хтось, вільний від інших турбот, і обтрусить її. По натоптаний стежці збіжиться на шум малеча. Ні, жоден плід не залишиться як непотріб. У кошиках, відрах, торбинках понесуть дармовщину додому, настелять солом'яну постіль на горищі, покладуть туди зелені «камінчики», нехай полежать до самої осені, а то й до зими, аж поки не стануть соковитими й солодкими гниличками.

Посмішка з'явилася на обличчі Косована: таку саму грушу бачив на родинній садибі Наконечних у Миронівці. Трохи молодшу і значно меншу, але таку, не дуже хазяйці потрібну, проте й не чужу. Спитав знічев'я: «Птахи посадили чи вітер?» А відповідь була несподівана, тому й згадав її тепер, не відриваючи зачудованих очей від праматері всіх дюшесів і бер, лимонів і мічурінок: «Ні, не птахи і не вітер, то — Явтухове дерево».

А було, як розповіла Наталііна мати, так. Виривав Явтух бур'янець біля воріт, коли чує під рукою твердий прутик, не стебло. Він приглядився: дичка. І де виросла? Впритул до стовпа, на якому права половина воріт тримається. Наче просилася в двір, а їй не відчинили. Тієї ж осені й пересадив... Роздумів багато було: прищепити та й прищепити. Так, мовляв, усі вчені селекціонери роблять. А сусіда їхній недалеко, Йосип Магомет, усі свої сорти, мовляв, викохав із дичок. На цілий світ прославився. Чули ж, певно, відзначили Магомета премією державною. А він, Явтух, «ні» та й «ні». Я, каже, з Магометом, як оце з вами, ручкався і думаю про нього тільки хороше. А дичку, однак, не дам калічити. Якою прийшла до мене, такою нехай і росте...

Косован згадав тещину розповідь про Явтухову грушку. І подумав: може, то добра прикмета на новому профілі? На новому для Косована. А вчора під час рекогносцировки Зінчук назвав його старим. Перший «метричний» запис про розвідку на цій площі зроблено, як йому відомо, чверть віку тому. Розвідку геофізики вели за принципом: наздогад буряків, щоб дали капусти. Це був ніби учбовий полігон, де початкуючі розвідники досліджували самих себе, стареньку сейсмічну апаратуру — сто разів латану, списану, але й тепер потрібну. Ніяких легенд, ніяких прогнозів про Грушу не існувало. Ніхто навіть з молодих, а тим паче відомих учених, не заглядав сюди. Перші сейсміки керувалися іншим: відповідь «ні» — це теж важливий результат.

Принаймні він дозволить зосередити увагу на інших, більш перспективних регіонах.

Старі документи, виявлені в геологічних архівах, вразили Косована своєю безпорадністю. Глибини в п'ятсоттисячу метрів щось розповідали про себе, але нижчі «поверхи» надр залишалися загадкою.

Ті пожовтілі документи давніх пошуків гортали і його руки, силкувалися прочитати і його очі. Крихти інформації, якими поділилися надра, треба було порівняти з іншими, такими ж скупими або малозрозумілими, як морзянка початківця-телеграфіста. І все ж слабенький голос, що відбився на стрічках, належав надрам. Він був ніби чужомовним, серед десятка слів лише два-три були зрозумілі, а решта залишалася нерозгаданою, як написи на скелях, залишені народом майя. Чи треба ж дивуватися, що інтерпретаторам доводилося більше вірити своїй інтуїції, ніж сейсмограмі. А ниви полтавські, київські, сумські, харківські годували країну хлібом. З року в рік ширшали молочні ріки, невіддя покривалися садами. То чого ж треба було ще від землі вимагати? І польові партії, зневірившись, брали свої речі на плечі, та й мандрували далі. На нових площах копали шурфи, а то обходилися і без них, просто на ріллю клали заряди. То була не розвідка боем, а несмілива спроба майже вручну шукати скарби не там, де вони насправді лежать, а куди дістають руки...

Відомо було Косованові: наша вітчизняна геологія знала й такі поклади, що лежали майже на поверхні, самі просилися в руки. На Апшероні і під Астраханню, на Підкарпатті, в башкирських степах. Та, мабуть, доречно буде сказати: минулася котові масляна. Вже коли вчився Косован на геолога, паролем пошуку стала глибина. Тільки вона обіцяла нові відкриття. Бурильні долота опускалися все нижче й нижче — на півтори-дві, на три тисячі метрів. І тут, на Груші, як свідчили документи, закладалися свердловини, але скромні, в масштабах можливостей перших післявоєнних п'ятирічок. Тоді тільки-но відроджувався Дніпрогос, відкачували воду, а не вугілля з шахт Донбасу. Ще лежали велетні домни й мартени, помертвілими тілами своїми припавши до землі. Ще про хліб на день завтрашній думалося як про важку проблему. І все це нині — лише як болючий спогад... На календарі п'ятирічка сьома, а колишній підліток Косован Андрій командує сейсмічними баталіями на бранному полі розвідувальної геології. За його годинником прогримлять залпи. З цього приводу геофізики

жартують: Андрій Семенович привіз нам сибірський меридіан. Це згадують кожного разу, як наступає примхлива погода: серед літа раптом вітри з півночі приносять холодні дощі, град, а морози зимою сягають часом сорока градусів. У таку пору Косован віддавав наказ одягатися по-сибірському, але праця не припинялась, бо, як відомо, в Сибіру, в Заполяр'ї сорок — це норма.

Батьком подарований годинник не підводив Косована, відраховував акуратно секунди, хвилини, години, місяці й роки. Байдушний до аномалій у природі годинник Кіровського заводу працював на своє довголіття. Коліщата крутились, і стрілки рухалися все в тому ж напрямку, в завтрашній день.

Ось уже подано перший сигнал — обезлюдніла зона, на підступах до неї зайняли пости вартові. Здається, і в природі все затихло. Полетіли з клеверища в інші спокійніші місця жайворони, замерла обпалена колись авіабомбою дичка; вона не забувала кривди, тримала в своїй пам'яті зрадливу тишу того дня, несхожого на всі інші...

Косован стояв поруч з бригадиром підрильників. Перша нота сирени вже чулася йому, як чується спортсменові постріл ще до того, як суддя натисне на гачок ракетниці. Але що це? Чому й досі тиша? Годинник показував — запізнення на одну хвилину. На дві. На три... Поморщився. Він не любив неточності. Оглядівся навколо себе, шукаючи пояснення такої «аномалії». Ага, з траси до них наближається мотоцикл. Ще трохи, і Косован упізнає — це «Ява» Нестора Передерія. Зранку парторг був на іншому маршруті, там, де полтавські геофізики межують з київськими. Сейсмісти обслуговують тих і тих. Тектонічні структури залягають незалежно від розмежування експедицій та трестів, для них ніякого значення не мають кордони між областями, республіками, навіть державами. Нафтові й газові «ріки», поклади залізної руди і вугілля відповідних геологічних епох споріднені між собою, як моря чи океани. Нафта радянського Борислава несе в собі ті ж елементи і якості, що й нафта Плоєшті.

Передерій, певно, був виявлений сигнальником несподівано і тому йому дали можливість минути небезпечну зону. Мотоцикл Передерія рацією не обладнаний, і він не міг знати, о котрій точно підрильники крутонуть свою машинку.

Він уже догадався, що став порушником, збільшив швидкість, на мить сховався в долині, і, коли виринув з неї,

йому ніщо вже не загрозувало. Косован не став чекати, поки він під'їде, рішуче рубонув рукою повітря, що означало «давай». Спершу хрипкувато, потім гучніше заспівала сирена. І затихла перед самим вибухом. Він пролунав упевнено, як гарматний постріл. За першим другий, третій, останній з цієї серії.

— Ну що там у киян новенького? — спитав Косован у Передерія.

— Уточнюють стик з нами. У мене на карту нанесено обстановку. По війні там промисловики бурили. Без сейсміки, без будь-яких попередніх розвідок, на власний розсуд. Після другої тисячі тарахнуло. Натрапили на багатюще родовище газу. Свердловина та згинула, як і слід було чекати. Викид застав буровиків зненацька. До того ж свердловина прокинулася вночі. Ну, заактували, як завжди, списали на стихію... І ще з більшим завзяттям заклали кілька нових. Це я розповідаю про події двадцятирічної давності...

Нестір Оникійович дістав з розпухлого портфеля стару, потерту карту. Хрестиками позначено території, які належить розвідувати різним трестам. Можливо, справді був сенс тепер, коли і ті, і ті йдуть на нові, не знані раніше глибини, об'єднати зусилля або навпаки — віддати увесь цей регіон одній організації. Якій саме? Все, очевидно, залежатиме від того, хто перший доведе її нафто-газоносність. Це було б логічно. Втім, поки що на передовій «торгувалися», нікому не хотілося поступатись перспективними структурами. Косован спустився по карті трохи на південь. Ага, он і Миронівка...

Скільки ж нових надійних площ будуть розвідувати? Сейсміки, щоправда, майже завжди перевиконують плани, але за тим перевиконанням не обов'язково нафта й газ, хоч заради них і гриміли залпи. Корисна структура — як жар-птиця, котру бачиш у сні. Сниться надрова жар-птиця багатством, а потрапляє до рук щасливчику...

Тепер її ждуть на межі двох «монопольно» діючих розвідок. Главку байдуже, хто знайде, а польовій партії Косована, що там не кажи, своє більше болить.

- Косован відшукує на карті села, названі Передерієм. Посміхнувся — одне на київських площах, друге на полтавських. От тобі й запланований парадокс... З одним товаром на два базари. На тектонічній карті складний вузол підземних нервів, вони то розгалужуються гармонійно, зображуючи майже класичний нафто-газоносний профіль, то раптом

ламаються, переплітаються між собою, пласти розтрощила якась неймовірна сила, вони неначе велетенські крижини, які весною наповзають одна на одну, утворюючи хаотичні нагромадження. Ось вони, такі бажані глибинні розломи земної кори, наче відкриті мільйони років тому шлюзи для виходу з-під кристалічного щита чорного і голубого вогню.

Рудою барвою широко розлився вогонь по тектонічній карті. Косован розгорнув ще одну схему. Знайшов на ній ті самі місця. Це був погляд зблизька, спроектований погляд людини, яка бачить багато, а приглядається до потрібного. На Україні, як твердить наука, нафта і газ можливі тільки в Дніпровсько-Донецькій западині. Шукати їх за її межами не дозволяють собі навіть письменники-фантасти. Але й руді барви тектонічної не скрізь однакові, ось тут, звідки повернувся Передерій, вони світліші, а трохи на північ темніші, брунатного кольору, нагадують шкуринку домашнього хліба, спеченого на черені і ще перед цим покропленого водою, щоб зарум'янився. А праворуч, чим далі на схід, надра знову інакші, як сонячний диск за хмарами.

Знову чується сирена, знову прокочується над урочищем Груша фугасний грім, який, всупереч небесному, не обіцяє дощу, бо народжується при самій землі.

В обох екіпажах усе йде нормально, ніяких відступів від програми, ніяких, на щастя, вимушених затримок. Сонце піднімається все вище й вище, людей і машин на плацдармі поменшало, поїхали вже підривники, цистерна з водою, вантажна з вибухівкою. Відправлено постових. Передерій вирішує їхати в цифровій. Косован підтримав його, партійного керівника. Новий колектив вимагає до себе більше уваги. А де ж Довгаль? Відбуває покарання?

Тільки тепер Передерій згадує про пошту, яку привіз. Два листи, газети, бандероль на ім'я Косована. Зворотна адреса — Львів, політехнічний інститут. Он воно що — однокашники затіяли зустріч випускників. А листи? Перший від друга юності, трохи старшого віком, від Івана. Уявив собі його в кирзових чоботях і вицвілій гімнастерці. Встиг Іван і повоювати, але вже тоді, коли Червона Армія визволяла Європу. Про це складав вірші на лекціях, у черзі за хлібом, уночі. В одному з них була строфа: скаржився поет, що рану заробив, а нагороду — не встиг:

Ну что ж, не дали, так не дали,
Не начинать же снова бой
Из-за Ивановой медали.

Тепер Іван відомий поет, автор багатьох книг. Перші дєрував Косованові, посилав поштою. І ось знову вістка від нього. Не книжка, а просто лист. Іван звертався «від імені і за дорученням». Жартував у постскрипті: якщо нема грошей на дорогу, то з гонорару асигнує, а зустрітиса треба. В Іванових жартах був завжди серйозний підтекст. Писав Іван з Одеси, де живе, а запрошував у Львів, вказуючи чужі координати. Не зовсім чужі — це адреса математика, якого всі любили і дружили з ним неначе ровесники, бо він був чи не наймолодший серед викладачів, гімнаст, учень уже відомого тоді майстра спорту Віктора Чукаріна.

«Почалася пора зустрічей і спогадів. Старіємо», — режмував сам для себе Косован. І справді, останнім часом стрічалися після років довгого мовчання ветерани війни, однокласники по школі, по інституту, по колишній спільній роботі. Відзначали ювілеї п'ятилітні, десятилітні, ще довші, і це, мабуть, було закономірним, що стрічалися саме тепер, коли економіка зміцніла, господарство відбудоване, матеріальні можливості кожного покращали.

Яка ж то була нелегка і разом з тим чудова пора. Ще не всі похоронні прийшли на тих, хто не вернувся додому. Серед першокурсників є і воїни, ще в моді солдатські гімнастерки, кітелі, чоботи всяких гатунків — кирзові, юхтові, хромові, пошиті з трофейної шкіри в Бухаресті, у Празі, у Відні. А що? Європу визволяли, у Європі й шили. Іван на своїй гімнастерці не зрізав навіть тренчків, так і ходив — може, ще знадобляться. Підперезаний офіцерським поясом з бронзовою начищеною зіркою, нештатним поясом, подарованим на пам'ять командиром роти Селівановим, про що на зворотному боці напис тушшю зроблено.

Який він тепер? Стрижеться, як і раніше, по-фронтовому чи відпустив волосся, став модником. Одружився з тією дівчиною, дочкою «високого начальства»? Так і не знає Косован, чим скінчилися ті його «ходіння по муках». Не писав про це Іван нічого, не пише й тепер. Військова таємниця...

Ще один лист — від Міная Шевелухи. Насамперед кланяється не знайомій йому Андріївій дружині. Шкодує, що не зустрівся, як було загадано. Пише Мінай Миронович, що листа з Полтавського тресту отримали, не заперечують проти приїзду групи геологорозвідників до них в Іркутськ. Але й признається, що досвіду боротьби з аномалією у них самих малувато. Ставить головний геолог обов'язкову

умову: іркутчани, чоловік п'ять, з такою ж метою побувають у полтавців. АВПТ — ворог спільний. Отож, щоб покласти його на обидві лопатки, треба спілкуватися, виробляти єдину стратегію і тактику... Цікавився, чи приїде з групою Косован.

А далі... Далі зовсім про інше, тривожне, про своє особисте. І це, як видно, головне, заради чого писався лист.

«Можеш мені не заздрити, Андрію Семеновичу. Я знову один, солом'яний вдівець. Чи надовго, не знаю. Міліца поїхала до Новосибірська... Театр опери і балету оголосив конкурс: додатково набирає артистів. Ну, я цю газету, де вміщено оголошення, спершу приховав, а потім спалив. Та в Новосибірську самі згадали мою дружину. Де в людей совість? Скаламутили їй душу по телефону. Потім прислали листа за двома підписами, приїхав і сам головний балетмейстер, побував на двох виставах і двом артисткам замість букетів вручив офіційне запрошення до себе в трупу».

Машину сейсмічної хитало, ґрунт ще не вляжався після дощів, стелився під колеса м'яко, наче торф'яний. Косованові шкода було свого сибірського колегу, людину доброї душі, але, як видно, не зовсім влаштовану. В кінці листа Шевелуха вже ніби говорив не з Косованом, а з дружиною Міліцею, і добирав такі слова, які б переконали її.

«Сьогодні ми ще потрібні одне одному,— писав він.— А надія, що «встигнеться» — це фальшива монета, яка тільки схожа на справжню».

Згадував Шевелуху. Спеціаліст вищого класу, вимогливий до себе і до інших. Його поважали, але й боялися. І раптом такий лист.

Лист на двох сторінках, але, дивна річ, Косован читав його довго, ніби Шевелуха писав не звичайними літерами, а стенографічними знаками. Ні, не скаржився, просто констатував факт: дружини з ним немає, він знову сам. Це була іронічна проза, вістря гіркої іронії автор скеровував проти самого себе.

«Ти пам'ятаєш, звичайно, одного з героїв роману «Сага про Форсайтів» — Сомса? Ми читали по черзі в Маркові. Так от я теж належу до «власників». Я законно здобув право, про що свідчить шлюбне свідоцтво, називатися чоловіком Міліци. І я не поступлюся цим правом. Я викликаю в собі тільки щасливі спогади, зв'язані з подружнім життям. І я кажу собі: «Зрештою, ти був, є і будеш її чоловіком. Відстань між вами нині, чорт візьми, романтичний міст. Ти береш квиток і летиш. І як Сивка Бурка виникнеш перед

нею. І щоб там не було, а вона твоя дружина, твоя — нічия інша». Ти прочитаєш і подумаєш: от які дурниці приходять у голову немолодій людині, до того ж геофізику, озброєному знаннями точних наук, де нічого ілюзорного, вигаданого не може бути, де є тільки істина...»

«Бідний Шевелуха, сирота ти казанський,— подумав Косован, переймаючись іронією одержаного листа.— Тобі навіть висповідатися там ні перед ким. І ось ти знайшов собі, не знати якими вимірами керуючись, живу душу, котрій довірився. Чи не тому, колего, що і в твого побратима Косована не все ще ладилося? Але пробач, ні на які аналогії я не згоден. Ні, ні, у Косована і почалося все не так, як у тебе, і кінчилося не так. До Сомсів мене не зараховуй. До таких, як Сомси, мене не рівняй...»

Кінчався іркутський лист бадьоріше, ніж починався. Сповідав Шевелуха: в нинішньому сезоні Новосибірський театр відновив у своєму репертуарі балет «Червоний мак» і в головній ролі — Міліца. Косован уявив собі, що саме тоді, коли почнеться новий сезон, Шевелуха правдами і неправдами вибереться у Новосибірськ, постане перед Мілицею як Сивка Бурка. Є ще в Шевелухи і такий варіант: переведеться він до Новосибірська. З цього приводу львівський математик, у якого призначено зустріч однокашників, міг би виректи своє улюблене: «Діалектика!» І прозвучало б це мудре слово в перекладі мовою житейською: «Якщо гора не йде до Магомета...»

А яка в них з Наталією «діалектика»?

Міг би і він, мабуть, в тон Мінаю Шевелусі іронізувати. Бачуся, мовляв, з дружиною раз на тиждень. Скоро проведжатиму на курорт, потім на останню сесію. Потім переддипломна практика. Куди поїде? Звичайно, до Сибіру. «Вам, Наталіє Явтухівно, і бог велів провідати сибіряків, свої ж люди. Нічого сибірського ви не боїтесь. Ні боліт, ні комарів, ні «сохатого»... «Діалектика» підказує Косовану, що так постараються догодити Наталії. Але Косован не дозволить. Є в нього друг, нині відповідальна особа в республіканському масштабі. Він не відмовить — це буде перша і остання просьба до нього. Косован не посоромиться постукатися у високі двері. А чого? Не манни ж небесної для себе і для дружини проситиме, а щоб відрядили на практику туди, де вона після одержання диплома працюватиме,— в Полтаву, до чоловіка.

Згадки повертають його в минуле. У Львові вони дружили: Лідія, Чигиринець, він, Косован, поет Іван

І Микита, історик. У Микити батько був тоді партійним працівником.

І знову Косован чомусь думає про Шевелуху. Спогади переносять його в Іркутськ, в квартиру, умебльовану з шиком, з театральними фотографіями на стінах. Думає про Міліцу. «Не пустив би...» Вона б і сама не пішла від Косована... І це не просто самовпевненість. Нелегко визначити, чия праця важливіша, приносить більше користі суспільству — його, Шевелухи, чи її. Але ж здоровий глузд підказує відповідь. Косован беззастережно віддає всі козири колезі. У Шевелухи постійний, на довгі роки авторитет спеціаліста, він заробляє хліб для себе і для сім'ї, нарешті, він старший за віком, досвідченіший у життєвських ділах. Одним словом — він опора сім'ї. Акторське ремесло — теж не легке. Хто в такому випадку, як у цій родині, повинен поступитися? На думку Косована, це має зробити вона. Треба дивитися правді у вічі.

Площа, яку вони розвідуватимуть, належить до тієї самої структури, що й Груша. І тут промацувався девон. Можлива глибина буріння до п'яти тисяч метрів. Та сама, що й на «Солосі», нині на «Солосі» дублі. Якщо провести звідси пряму лінію до «Солохи», де буровики вже вийшли на п'яту тисячу, а потім від неї протягнути лінію знову сюди, вийде досить точна геометрична фігура. Коли «Солоха» подала голос з глибини, який свідчив, що вона з норомом, молодий геофізик Климентій Сомов, розглядаючи давні матеріали регіону, ненароком пробурмотів:

— Бермудський трикутник.

— Що ти маєш на увазі, колего?

— А те маю, що тут, як і в районі Бермудських островів, повно загадок.

Він не уточнив, яких саме, але це був обдарований прозорливець, до якого інколи звертався по консультацію і сам Кузнець. Дехто називав Сомова фантазером, котрому часом щастило. Але це не заважало і їм звертатися саме до нього за порадою та допомогою. Наукове прогнозування і фантазія — речі дуже різні, але, на думку Косована, вони не суперечливі. Бо ж давно відомо: людина без фантазії — це як птах з обрізаними крилами. Нині й закоренілі практики читають Казанцева і братів Стругацьких і до того, що роблять самі, підходять з новою міркою, з новими надіями. Звідси, мабуть, і та увага, яку приділено новій методиці. Її випробовували не де-небудь, а саме тут, у районі най-

більшої зацікавленості... І ті працівники міністерства, які прибули в Полтаву, не стали чекати початку нового робочого тижня. Недаремно, мабуть, поспішали, не відпочивали самі і не дали відпочити керуючому трестом. Як він, Косован, потім дізнався, на другий день підключився до них і Кузнець. Тепер уже скаржилася, зателефонувавши Наталії, Неоніла.

Ох ці жінки, вони й протестують, коли у вихідний залишаються самі. Але прислухайтеся до їхнього голосу, а ще краще подивіться в їхні очі, і ви зрозумієте, що така «скарга» продиктована не стільки невдоволенням, скільки гордістю за чоловіків. Виходить, людина потрібна установі, в якій працює, тій справі, якій служить, не лише від отакої і до такої години, а потрібна повсякчас, бо належить до тих фахівців, місце яких у строю регулюється не звичайним регламентом, а мірою особистої відповідальності, громадянською совістю. Про те, що другий вихідний, у неділю, Кузнець провів у дорозі, побував в Опішні і навіть у Жданиках, він розповів Косованові в понеділок. Кароян заіхав за своїм головним на околицю о сьомій ранку. Так, це була, можна сказати, велика рекогносцировка. Масштаби пошуку, виявляється, не задовольняли Мінгео, хоч усі показники виконувались і перевиконувались. Але де ж обіцяний розвідниками випереджаючий приріст запасів, який забезпечив би введення в дію нових свердловин, нових родовищ? Цифри, які б вони не були значні, тільки тоді «стріляють», коли знайдено те, що шукалось. Тільки такий показник стає матеріальною силою, вінчає пошук!

Усі інші — цеглинки в будові.

Прощаючись з Косованом, Кузнець нагадав про найсуттєвіше:

— Ось коротенькі тези вашої доповідної, чи як там ви назвете матеріал про новий метод. Не соромтесь бути пропагандистом своєї ідеї. У листі з Сибіру ви були досить красномовним, хоч, як відомо, то не ваш власний досвід, а узагальнений. Я вже казав вам — талановито узагальнений. На це й керуючий трестом звернув увагу. Але ми ще повернемося до аномалій... А тепер ідеться про новаторську методику в сейсмічній розвідці. Та сама техніка, ті самі люди можуть робити вдвічі більше. Вдвічі більше, вдвічі швидше. Порахуйте, Косован, скільки сейсмічних партій в експедиції, тресті, Міністерстві геології республіки. А по всій країні... Приплюсуйте ще наших друзів за рубезем, які так само, як і ми, штурмують надра. Так от, скромне, на

перший погляд, відкриття набуває масштабності. Так, у великій справі немає дрібниць. Те, що на користь їй, сприяє прогресу. Отож вам не варто прибіднюватись, Косован, вам і нам. Я тут визначив кілька найважливіших питань, на які треба відповісти конкретно, наводячи відповідні приклади. Не забувайте своїх помічників, усіх, хто причетний до проблеми... Що дає цей метод екіпажу станції, вашій польовій партії в цілому, експедиції. Нарешті — тресту. Я вже дав розпорядження підготувати відповідні цифри, які закладаються у фінансовий план тресту. Тільки перша прикидка показує, що ми дамо солідну економію коштів і робочої сили. Коштів, щоправда, нам і так не шкодують, і справа, мабуть, не в коштах, а це ж додатковий стимул, додатковий резерв, це, зрештою, розширення фронту робіт при таких самих технічних і людських ресурсах. — Кузнець посміхнувся, навіть підморгнув Косованові, повторив: — При тих самих ресурсах або майже при тих. Так буде точніше. Бо щось ви все ж попросите — додаткову станцію, додатковий екіпаж, але при цьому виграш однаково залишиться істотним. Так от про виграш, який прискорює розвідку надр, збільшує потік нафти й газу з надр України, ми з вами і повинні сказати на повний голос. І не для того, Косован, щоб нас похвалили. Для тих, хто працює поруч з нами і разом з нами. Для вас не секрет, звичайно, що нинішні успіхи наші не такі вже й великі, не такі показові, як у період Шебелинки. А це декого розмагнічує. Дехто опускає руки, і то навіть з кадрових наших фахівців. А що ти їм, справді, скажеш? Три роки буримо, п'ять, десять, п'ятнадцять на тому ж місці. Люди хочуть бачити результати реальні — нафту чи газ. І там, де надія не збувається, люди виснажуються психічно.

Ще й ще говорив Кузнець, і Косованові здалося, що той агітує його, а разом з тим переконує і самого себе.

Але «агітує» землепрохідців ще вагомніше Сибір. Агітує і переконує. Не як новачка, а як фахівця переконує і Косована. А він знає ціну кожній діючій свердловині, кожній тонні нафти, кожному кубометрові газу. Сибір оперує астрономічними цифрами, насамперед Західний Сибір. Там він прокладав перші сейсмічні маршрути... Тюмень. Самотлор. Сургут. На його очах виникали перші селища, росли й зимою, як гриби, при температурі мінус п'ятдесят. Де не витримує і тріскається метал. Де вічна мерзлота стає влітку непрохідним болотом, над котрим удень і вночі справляє свій непогамовний шабаш гнус.

Косован прихопив у Красноярьську номери газет, в котрих пишеться про нафту й газ. Чекаючи посадки на московський літак, він слухав у Іркутському аеропорту виступи передовиків. Начальник бурової із Самотлора говорив спокійно, як про звичайну річ, про щойно передану експлуатаційникам свердловину з фантастичним добовим дебетом. Йому здалося, що начбур обмовився або що він, Косован, щось наплутав. Ішлося, можливо, не про видобуток на добу, а за робочу п'ятиденку чи за тиждень. Але, слухаючи далі коментар диктора, зрозумів, що так і є, і називався рубіж, у якому нафто-газова промисловість Сибіру досягне вершини, про яку ще три-чотири роки тому не сміли й мріяти... А далі Сибір даватиме половину всієї нафти, яку добувають у країні!

Про все це знає, звичайно, й Кузнець. Можливо, і в нього, як і в Косована, часом з'являються сумніви, чи варто витратити тут стільки зусиль заради зовсім скромних, порівняно з сибірськими, запасів. Бо, зрештою, і тоді, коли їм пощастить надійно взяти в свої руки ключі від девонських скарбів, навіть і тоді це будуть поклади, як мовиться, місцевого значення. Чи не тіснувато самому Кузнецю з його досвідом і талантом тут, на березі Ворскли, коли є в межах радянської нафтодобувної і нафто-газової держави Тюмень. «Але не бійтесь, Іване Олексійовичу, ми ще позмагаємося з сибіряками!» Тим більше, що надра, як і ґрунти, діляться на категорії. Виставте бали їхніх можливостей, підрахуйте видатки на будівництво шляхів, на транспорт, який повинен забезпечити доставку обладнання на ділянки в нетрі тайги, в зони вічної мерзлоти. І коли хвалимося дебетами свердловин, то не забуваймо дебетів і кредитів бухгалтерських. Тоді тверезо визначимо, чого вартий «пуд солі»...

Косован живо уявив подібну дискусію з Іваном Олексійовичем, якби для неї в них був вільний час.

14

У польовиків п'ятий робочий день тижня особливий. Тільки незначна частина з них мешкає поблизу бази, інші тут у відрядженні. Ці інші в основному інженерний склад, техніки.

У п'ятницю в кінці дня службовий автобус терпляче чекатиме до шостої і ні хвилини більше. До шостої на базу зберуться всі, хто хоче у вихідний бути в колі сім'ї.

Ті, що запізняться, голосуватимуть на дорозі, ловитимуть попутну або рейсовий автобус. Родини кадрових польовиків мешкають здебільшого в Полтаві або в населених пунктах, що на головній транспортній артерії. Розвідувальний трест виріс з експедиції, а та в свою чергу — з порівняно невеликої контори, заснованої одразу після війни, а може й, спадкоємиці подібної довоєнної. Геологічні колективи поповнюються весь час, штати зростають, що диктується постійним розширенням фронту розвідувальних робіт. Випускники спеціальних вищих учбових закладів і факультетів технікумів, різного роду місцевих курсів селяться на власний розсуд. Окрема кімната в приватному будинку — розкіш, інколи на двох одна. Плата за місцевою таксою помірна, і холостяків беруть на свої харчі. Є в базовому селі готель, де новий працівник може перебути тиждень чи два, поки влаштується десь краще. Річ не в тому, де йому ніч переспати чи де тримати свій чемодан, — важливо, щоб була оформлена польова прописка. Для фінансових органів Мінгео ти тільки тоді у відрядженні. Це стосується і його, начальника партії. Для всіх один порядок. Отож кожна п'ятниця і для нього є тим особливим днем, коли вже зранку багато що регулює і регламентує службовий автобус з незмінним водієм Кімом Розумієм. Усе, чого не встигли зробити за попередні чотири дні, треба надолужити. Інколи план на п'ятницю вміщає в собі минулі борги, і тоді його називають напруженим.

Сьогодні такий день. Косованові не вдалося здійснити поїздки до киян, на стикування, дарма що був у цьому особисто зацікавлений, бо звідти ж до Миронівки рукою подати... Вихід на нову площу, запланований на понеділок, мав свої складності і примушував готуватись додатково.

На завтра синоптики прогнозують гарну погоду. Вечірнє сонце лагідне, спеки не обіцяє. Вітри, що залітають з лану, пахнуть молодим хлібом і кавунами.

Косован зупинився біля кліток. Недавно в них з'явилися з благословення профспілкового начальства кролі (кажуть, що їхнє м'ясо заміняє свинину, яловичину, телятину разом узяті). Поки що це, звичайно, такий собі експеримент.

— От і ми на господарство розжилися, звіряток маємо, — мовила куховарка, наближаючись до Косована. Частувала кролів соковитими листками з капусти. Спершу поклала кролеві, потім самочкам. Звірята накинулись на корм, наче тиждень не їли й не пили. Таїсія вже не всміхалася,

докірливо дивилася на Косована.— Вони що, так і житимуть у неволі? Свиней і то на прогулянку випускають. Птицю в поле виганяють: ступай собі, пасися, шукай, що тобі смачніше. А тут металева сітка, як на ведмедя. Мені й то чути, як вони її гризуть.

Косован і собі теж співчутливо поглядав на кролів, на їхній харч. Довірливо сказав Таїсії:

— Не журися дуже... Це в нас нині кампанія: дайощ кролів!

Косован пішов далі, на межу, де за сітчаною огорожею стелився до самої ріки лужок. Звернув увагу, що сітка тут іржава, руда, хоч, здається, її колись фарбували. «Дуже любиш, товаришу начальник, показуху,— звернувся він сам до себе, наче до когось чужого.— Фасад голубенькою фарбою розмалювали за твоїм наказом і під керівництвом Нестора Передерія, а тут...»— Він махнув рукою і рушив далі до піщаної жовтої смуги, яка простяглася над переярком. Його не вперше дивувала така «аномалія»: навкруг чорнозем. У глибокому яру, де можна простежити, як формувалися пласти, зверху лежить чорнозем, потім іде зеленкуватий глей, ще глибше, на самому дні, біліють вапняки. І ніде ні крихти піску, а тут, наче перемет з нього, спресований вітрами, відлигою, попеременно теплом і морозом. Жовтуватий річковий пісок, наче просіяний. Звідки тее диво?

Це був його каприз: Косованові давно вже кортіло саме тут, на межі, «простріляти» твердь, зазирнути вглиб. От був би сюрприз, якби тут виявилася та найбагатша свердловина, про яку вони мріють! Щоб люди потім сказали: «Вони його шукали хтозна-де, а золото, бач, лежало під ногами».

За сіткою на піску грілися ящірки. Більші розміром за таїлися, дрімають, а малеча сновигає сюди-туди, наче грається. Колір у ящірок не як у полівок, а рудуватий, сказав би, пустельний.

Згадався прочитаний ще в дитинстві роман, автор, здається, англієць. Герой твору бідняк з бідняків, працює на промислі, добуває залізну руду — колчедан. Йому щастить: несподівано у гірській річці з кам'янистими берегами знаходить самородки золота. Нікому не признається, де саме натрапив на жилу. Працює день і ніч, без відпочинку. Якщо багатство само іде в руки, то не лови гав! І треба не шкодувати сил, не думати про відпочинок. Він знесилює себе, виснажується день за днем. І чим більше золота

на його рахунку в банку, тим обмеженіші його особисті потреби і бажання. Зрештою, стає мільйонером. Йому вже не треба мучитися, стояти по коліна у воді, не треба добувати колчедан, який годував його стільки років, не треба ховатися із своїми таємницями — він хазяїн, власник копалень і драг, на нього працюють сотні і, підкоряючись вовчим законам капіталістичного світу, він і сам експлуатує людей. А на порозі старість.

Герой роману повертається в рідне місто, купує в якогось збіднілого аристократа старовинний замок з парком; він збирається тут доживати в розкоші свій вік. Гріючись довгими зимовими вечорами біля каміна, згадує всі свої злигодні. Те, як мучився в голоді і холоді, як дорожив шматочком черствого хліба. Вчорашній день постав перед ним у всій своїй непривабливій правді. Бачив себе обірваним, у стоптаних черевиках, під проливним дощем. Бачив себе по коліна в холодній воді, добував колчедан. І диво дивне: старий, з немічними м'язами, байдужий до всіх людських прагнень і старань, він, розбуджений спогадами, оживає, кров починає швидко текти по жилах, серце б'ється бадьоріше. Давній молодечий запал, що так довго водив його важкими дорогами, повертається не тільки в спогади, але й у його тіло. Досі він сидів із зачиненими на прогоничі віконницями, бо там в його парку гриміла гроза, і він боявся оглухнути від ударів грому. А це раптом підвівся, з непокритою головою вийшов на балкон. Ручай, який учора протікав вузенькою канавкою, перетворився на бурхливу нестримну річку. Вона несла на собі вирвані з корінням кущі, дерева — все це з шумом котилося мимо і впадало в урвище, як Ніагара. Гроза кинула йому в обличчя листя і мокре гілля. З гуркотом позад нього зачинилися балконні двері. Але ні страху, ні тривоги він не відчував. Навіть тоді, коли в парку щось важко і тупо, наче кількатонним молотом, ударило, аж земля затремтіла, він нітрішечки не стривожився, бо наче знав, що таке має бути, коли природа справляє свято грози!

І спав тієї ночі спокійно, вдихаючи насичене озоном повітря. А на ранок, взувши високі мисливські чоботи, він, посвіжілий, пішов між покаліченими деревами до урвища. З усього того, що відбувалося вночі, його найбільше цікавив той удар... Поминав рештки старовинного укріплення і аж тепер зрозумів, що сталося — то посунулася висока круча. Частина її з десятками дерев, з парковими штучними гротами, з фонтаном опинилася десь унизу, по ній

перекотилася повинь. Тримаючись за рештки коріння, яке пронизувало верхній шар ґрунту, колишній шукач скарбів став спускатися по крутизні. Перед його очима відкрився геологічний розріз, схожий на ті, яких він так багато бачив на своєму віку. Там, де ріки течуть у глибоких каньйонах, геологам не треба бурити землю. Керни самі йдуть їм у руки. Досвідченому землепрохідцю такий розріз, як цей, скаже багато більше, ніж керни. Розріз — наче листи відкритої надрової книги.

Земні скарби завжди мають своїх супутників — золото ховається серед недорогих руд, алмази — в зернистих прошарках гранітів, кварців, так званих кімберлітових трубок, платина вкраплюється у малопродатні для чогось породи. А що є тут, у цьому замковому яру, в цьому древньому каньйоні? Колись він мав добрі очі і мисливський нюх. Особливо на золото... Жовтий метал, на його переконання, має свій запах, його не переплутаєш і ні з чим не зрівняєш. Тому місцевість, де в розмитих бурхливими ріками берегах виступають ребристі пасма закам'янілих вулканічних розплавів, обов'язково зупинить натхненного шукача, не пустить далі, аж поки не знайде він те, що шукає, або не зневіриться остаточно в своїй фортуні.

Колись і він мав таке око, мав глибинне почуття, яке прислужилося йому не раз... Косованові пригадався в коротку мить увесь сюжет роману. А може, то він сам його домислював нині, може, піщана коса серед чорноземів, як оазис у жовтих пустелях Аравії, викликала в уяві міраж, а не спогад. Той англієць не просто милувався тектонічним ландшафтом, що відкрився його очам, він, підкоряючись інстинкту, відчув себе знову землепрохідцем. Так, ось вони — в його каньйоні супутники золота. Ось вони, червононясті прожилки кварцу, ніби ін'єкції живої крові в камені. І сліди залізної руди, що залягає вище, ніби остигла піна з іржавим відтінком. І глей зеленого кольору, охоронець скарбів, у якому, ніби мед у сотах, лежить золоте зерно самородків. Він заплющив очі, не хотів вірити, боявся галюцинацій, але боявся і правди. Останні роки, коли він мав уже все, що потрібно людині, і навіть більше, золото продовжувало переслідувати його. Навмисне, щоб випробувати свою долю, повернувся на береги юності, туди, де добував свій хліб,— під крем'янистим пластом знайшов золотоносний пісок. Тепер тут... Прожилки. Обвалище блискало йому в очі зеленими, білими, сріблястими іскорками. І серед них одна, вона не така, як інші, маленька, як макове

зернятко, але він угледів її, ту іскорку, і впізнав. Мовчки тягнувся до неї тремтливими пальцями, вилуштив на долоню. Міг безпомилково визначити вагу і пробу. Десять таких порошинок важили б десяту долю грама. Але досить і цієї єдиної, щоб засліпити зір, скаламутити розум, щоб злякати. Невже все почнеться заново? Не десь на великих землях, а на власній садибі. Невже доведеться викорчовувати цей парк, пропускати через залізну пащу драг кожен грам ґрунту, оцю красу, оцей затишок? І все заради того, щоб добути метал, який у народі давно за-служив прізвисько Жовтого диявола. Мрія про багатство, про золото позбавила його всіх земних утіх, всіх простих радостей, котрі доступні і біднякові. З чим він іде до свого останнього берега? Ні дружини, ні дітей, ні рідних. Він розгубив друзів свого дитинства, своєї юності, забув їх імена, а ті його супутники, яких він так неждано-негадано зробив імущими, нехай і не всі, але певна частина, сміялися з нього і вважали божевільним. Бо хто з сущих на землі отак добровільно зрікається золота, віддає його, не жадаючи натомість від них нічого. Навіть батьки торгуються з дітьми і діти з батьками, коли доводиться ділити між собою добро, навіть брати й сестри ворогують за спадщину. Ні, цьому не бувати. Він оглядівся навколо так, наче хтось стежив за ним і з якимось диким криком, що вирвався з грудей, кинув з ненавистю зернинку, яку ні з того, ні з сього подарувала йому гроза. Кінець. Тебе не було. Ти — моя вигадка. Галюцинація. Тебе не було і «не буде». Він вирішив: усе, що залишилося в банку на його рахунку, витратить на земляні роботи. Засипле яр, поховає навіки кварцові жили і все, що є в них.

Косован вже не пам'ятає, чим закінчився твір.

Він і сам до пуття не міг би зараз відповісти, чому раптом давно прочитана книга виринула в пам'яті. Може, тому, що за професією вони побратими, адже обоє шукачі земних скарбів. Але він подумав зараз: як же змінилися люди на планеті Земля, особливо в його країні, на одній шостій земної кулі!

Повертаючись у службовий вагончик, Косован ще раз обернувся. З нової неділі обов'язково треба причепурити тили і насамперед пофарбувати паркан. Ну, а щодо загадкової жовтої смуги на чорноземному полі, то прийде час і до неї. От зкономлять хлопці трохи вибухівки, знайдеться незавантажений день, і цифровики проведуть свій діалог з неплановим профілем. Жданіки стоять ніби трохи

осторонь визначених прогнозистами перспективних площ, тому й поставив Косован тут свою базу, як добрі хазяїни землі ставлять підсобні господарські приміщення не на орному ґрунті, а на невдоб'ях, солончаках. А чому, справді, назва така — Жданики? Чого тут можна чекати? Сейсмічна машина отримала надрову відповідь, і фахівці, які служили при ній, переклали своєю мовою: соляний пласт. Хоч відкривай промисел, якби ж не така глибина. І саме наявність такого міцного прошарка солі виключає потребу продовжувати розвідування вказаної площі на газ і нафту, на органічне паливо.

«На органічне?»

Ось тут якраз і зачіпка, з якою можна йти і до головного геолога. Він не з «органіками». Це Косованові добре відомо. Скоріше з тими, хто дивиться глибше і в образному розумінні цього слова, і в конкретному. Косован знає, що прихильники нової гіпотези не сидять склавши руки, хоч і не мітінгують, закладаючи нову бурову, яку саме нафту шукатимуть: органічну чи ту, що вариться в надровому печлі відтоді, як створено світ, і не перестає варитися й досі.

Спогади ведуть Косована у Львів. На кафедру Бориса Олександровича Порфир'єва. Кожного разу на лекціях він пропагував свою гіпотезу. У Львові Порфир'єв опонентів майже не має, зате у високих геологічних установах, в редакціях журналів, в наукових центрах їх багато. Члени студентського наукового товариства цікавилися дискусією і частенько жваво дебатували новини, зв'язані з сакраментальним «хто кого». Студенти, з числа тих, що цікавилися не тільки практикою геології, а й теорією, не боялися вживати і такий термін: «Порфир'єв проти Порфир'єва». Вчений довгі роки вважав себе органіком, праці його були широко відомі не тільки на Україні. І раптом сталася метаморфоза! Порфир'єв визнав синтез, він за нову гіпотезу. Навколо Порфир'єва тепер сходилися полемічні мечі. Колишні одностудійці-органіки піддавали анафемі його, і саме це, як здавалося Косовану, робило Бориса Олександровича ще завзятішим. Для Косована Порфир'єв завжди був високим авторитетом. Косован відчував, що прихильники синтезу зі своїми аргументами, яких стає все більше, виходять на високу орбіту.

Теоретичні суперечки, зв'язані з двома існуючими нині гіпотезами, не чужі практикам. Вибір правильного стратегічного напрямку розвідки — ось що вирішує справу.

Інколи Косовану здається, що обидві гіпотези, які так і не стали теоріями, плідні. Органіки кілька десятків років з великою точністю визначали, де саме брати нафту і газ, і майже не помилялися. Але ж і ті, що визнають синтез, мислять цілком логічно, і їхні прогнози збуваються. Чий же, кінець кінцем, буде верх? А може, справді суперники доповнюють один одного, двома шляхами йдуть до істини? Може, полемічний запал заважає їм бачити явище у всій його суперечливості? Здавна в науці так повелося, що крилата фраза «третього не дано» кожного разу, як меч, виймається із піхов і сильніший перемагає слабшого. А шукання третього — не таке вже й безглуздя. Зустрічав же Косован у працях відомого «глибинника» Едуарда Чекалюка роздуми про те, що нафта, мовляв, вельми розповсюджений у природі мінерал. Вельми розповсюджений... Її витискають із сланців, знаходять у торф'янищах, десь у Південній Америці є навіть нафтове дерево. Сок його містить у собі ті самі речовини, що й нафта з надр. І Чекалюк, спілкуючись у своїх твердженнях з Порфир'євим, категорично резюмує: «Нема сумніву, що десь у землі є джерела творення нафти».

Терези, на яких зважують істину, захитались...

Косован був живим свідком цього процесу. До шістдесятих років ще було багато цінних структур, які об'єктивно підтверджували, що органіки мають базу. А глибинні свердловини існували лише в уяві авторів нової гіпотези. Але що робити далі, коли структури в осадовій товщі, глибиною до трьох тисяч метрів, повністю розбурені. Де шукати нові джерела, як не на глибині? На традиційних поверхах скупа віддача, створюється голод прогнозування. Отже, єдиний вихід з критичної ситуації — штурм підземного «космосу».

Так почалася смуга тривожних прогнозів, розчарувань щодо старих горизонтів, які видихалися, активних дій, зв'язаних з девоном. Опішнянська польова партія належала до числа тих, які мали побрататися з девоном. Її не назвали Косованівською, як колись у Тайгинську, там вони були піонерами сейсмічної розвідки, а тут підключилися до давно існуючих партій, на трудовому рахунку котрих визнані родовища. Зірочок, як то кажуть, сейсміки не знімають, та це і не входить в їхні обов'язки. Ну, а буровики на них не скаржаться, хоч не забувають і підганяти. У першому кварталі хочуть мати половину запланованих на рік площ, закінчених сейсмічною розвідкою. У другому

й третьому — решту, щоб до сьомого листопада можна було рапортувати. А в четвертому... Четвертий працюватиме вже на рік наступний. Геологорозвідники намагались бути в авангарді, займати місце в тих самих шеренгах, що й шахтарі, сталевари, хлібороби.

...Керівники служб доповідали чітко: вибухівку, згідно наряду, одержано, завезли пальне.

До столу підсів Передерій. Розкрив худеньку папку, в ній кілька заяв, які чекали резолюції начальника. Василь Чоломбітько просився на курси помбурів. Ще один хлопчина, нещодавно зарахований на роботу, категорично попереджав «тов. А. С. Косована, що коли його не переведуть до кінця року у вишкомонтажники, як було обіцяно, то він розрахується». Цю заяву Косован відклав до тих, які вимагали термінових його рішень. А ось заява Яна Потвара. Проситься в Тюмень. Таки проситься. Косованові не хочеться його відпускати, але він безсилий. Ціла група опішнянців їде з путівками комсомолу. Не в дезертири записався Потвар — у добровольці.

Косован показав заяву Передерію.

— А що, товаришу парторг, може, влаштуємо проводи? Це ж наші посланці. Ми їх учили, наставляли. Кому ж, як не їм, підкоряти сибірські надра. Як на мене, то я б путівку їм виписав.

Передерій хитнув головою, згоджуючись з Косованом.

— Можна й проводи. Хлопці заслужили,— мовив, як про вже вирішене, таке, що не потребує додаткових погоджень.— А резолюцію все ж накладай. Такий порядок. Без резолюції бухгалтерія нічого не видасть.— Передерій трохи почекав, забрав заяву, підписану Косованом нехотя. Якось невпевнено мовив: — Є ще одні проводи, Андрію Семеновичу. Пашиного Онисима військкомат посилає у військове училище. До певної міри твого вихованця. Мене запрошено, Скороика, Зінчука... І про тебе згадували. Знаю, каже, незручно Андрія Семеновича кликати і не кликати теж незручно... Ну, ти дивись, а я обов'язково піду.

Косован ховав від Передерія очі, не хотів показувати смутку, який враз охопив його. Як же це, не бути на Онисимових проводах, не потиснути йому руку на дорогу? І про військове училище прищепив йому мрію він, Косован, командирські петлиці снілися колись і малому Андрійку Косовану. Це парадокс, звичайно, але саме війна не дала йому стати військовим. Коли вона почалася, був хлопчиком, коли скінчилася — відпала охота зв'язувати життя

з армією. І ті зірочки, які заробив, по дві на погон, отримав без особливої напруги. Інститут мав військову кафедру, і це вона подбала, щоб випускникам присвоїли звання. Буде лейтенантом і Онисим...

Косован зробив вигляд, що продовжує переглядати папери, які приніс йому Передерій, а в думках своїх був із Онисимом. Майже день у день чув голоси хлопців, бачив їхні обличчя, навчав, як жити, щоб приносити радість матері і всім людям, розповідав їм про фантастичну науку геологію, запрошував часом на базу. Це коли ще були малими. А потім трохи пізніше вони вже під час канікул заробляли в геологічній партії свій хліб. Багато-багато днів. І багато подій, відомих йому і їм, багато спільних радостей і спільних тривог. Він, Косован, зламав ненароком ногу, спіткнувшись зимою посеред вулиці, лежав з гіпсом, і хлопчики не відходили від нього, подавали воду, чай. Тримали перед ним дзеркало, коли він голився. А на скільки їхніх «чому?» змушений був відповідати!

Чорт візьми всякі умовності, вигадані невідомо для чого і для кого! От якби люди справді навчилися читати думки один одного по очах? Пішов би сьогодні Косован у знайому хату разом з парторгом. Обняв би при всіх Онисима...

Телефонний дзвінок обірвав його думки. Трубку взяв Передерій: «Так, так, слухаємо. Як це не знімали трубку?.. Це, певно, на лінії щось. Полтава викликає Косована? Даю...»

Косован упізнав голос Івана Олексійовича Кузнеця.

— Що у вас там сталося? Ніяк не додзвонюся. Казав же я вам, шановний начальнику, в робочі години обов'язково повинен хтось чергувати.

Кузнець, як і телефоністка, обвинуватив жданиківських геофізиків, що вони не відповідають на телефонні дзвінки. Він тричі замовляв цей самий номер, Опішня знов і знов повторювала — в конторі нікого немає.

— Такі жарти телефонної станції бувають частенько, Іване Олексійовичу. Ми вже звикли. А що сталося?

— Дзвоню за дорученням наших дружин, Андрію Семеновичу. Годину тому вони відбули в автобусі цивільної оборони... Ну добре, добре, не інтригуватиму вас. Поїхали в напрямку Миронівки, моя в службових справах, а Наталія Явтухівна попутно. Були обіє в мене, дзвонили вам. Ви мене добре чуєте, а то щось зумерить...

— Чую добре. А коли повернуться?

— Завтра... До обіду повернуться. Одним словом, як приїдете, заходьте до мене. Повечеряємо разом. У буфеті дещо візьмемо. Ну згода?

— Добре. Спасибі за запрошення. Подзвоню з гуртожитку.

— А навіщо? Без всякого дзвінка. До речі, в новому номері «Геологин» є цікавий матеріал про боротьбу з аномаліями... Тюменці діляться досвідом.

Передерій зрозумів, що розмова, яка тільки-но відбулася, не службова і про зміст її розпитувати не став.

Після обідньої перерви начальники служб, старші оператори обговорювали разом з Косованом свої плани на тиждень. Заявки тресту не передбачали якихось додаткових завдань. Польова партія працюватиме на закріпленій за нею раніше площі. Очевидно, більш перспективних, заради яких експедиція інколи маневрує підрозділами, немає. А якщо й наклюнулося щось, то, певно, далеко звідси, і жданиківців не тривожать. Усе, що мали робити з понеділка, було забезпечено матеріально, довелось тільки маневрувати людьми. Замість другого оператора Яна Потвара, який уже не вийде на маршрут, бо звільнився в зв'язку з виїздом до Сибіру, працюватиме начальник загону Мирослав Ключина. Некомплект людей — явище звичне. Фахівцям доводиться часто по сумісництву виконувати і свої, і чужі обов'язки. Не стоятиме ж сейсмічна станція тільки тому, що вибув хтось і нема йому заміни. І «штабники», як треба, не соромляться відкласти на потім виконання своїх прямих обов'язків, попрацювати в складі екіпажу. Косован це називає «розім'ятися». Навіть раді нагоді, бо хоч стільці, на котрих декому доводиться відбувати всі свої вісім робочих годин, знаходяться на передовій, але й тут є свій розподіл на перший і другий ешелон, є свій тил. А взагалі польова партія — це вже передній край. Коли Світлана Іванченко, представник польовиків у тресті, їде в Жданики, то вже й одяг на ній інший, і взуття на всяку погоду, і не парасолька в запасі, котра прикриває її від пекучого сонця і від дощу, а гумовий або брезентовий плащ. А приїде туди, на базу, поцікавиться, де начальство, їй кажуть: «А де ж? На передньому краї». І це вже не про Жданики, а про конкретну площу, котру часом у природі знайти легше, ніж на карті. Жданики для Косована КП, командний пункт. Він не любить затримуватися тут подовгу, от хіба що в понеділок та в п'ятницю, коли починається і кінчається тиждень: передвихідний день готує

робочий понеділок. П'ятниця буває то напруженою, то спокійнішою, як сьогодні, робочий день кінчається о п'ятій. І ціла година йде ще на те, щоб усі, кому треба їхати автобусом, зібралися на базі, переодяглися. Водій службового автобуса Розумій поверне ключ стартера рівно о шостій. Діє він за принципом: семеро одного не ждуть. Дисципліна і порядок у всьому. Польова партія не має системи пропусків, ніхто не віддає своїх жетонів табельниці, але ніхто не залишить робоче місце до кінця зміни: в цьому і головна запора.

Косован згадує Тайгинськ. І там насамперед дбав про трудову дисципліну, але в Жданиках досяг більшого. Свій колектив він поважає, звик до нього. Нехай собі аномалію приборкують інші, нехай пробачить Кузнець...

Але чому раптом йому захотілося втішати самого себе, думаючи отак про повний порядок у «танкових військах»? Може, в когось виникли сумніви? У парторга Передерія? Вже після того, як Косован наклав стягнення на водія Довгаля, Передерій, кажуть, розмовляв з порушником... За розпорядком дня той мав право ще додивитися третій сон. Але то був незвичний день.

Незвичний... Сьогодні незвично кінчається день і для Косована. Він збирається додому, а Наталія його там не жде... Дружині Кузнеця треба по службі, то нехай би собі і їхала. А то, бач, ні з того ні з сього взялася опікати його дружину і Явтушка, не порадившись з ним. Обійшлися без нього...

Виравно бачив перед собою обличчя Неоніли Феоктистівни. Вираз очей доброзичливий, але насмішкуватий. Він це помітив, вона розглядала його, мов експонат музейний, і навіть не крадькома. А потім — погляд на Наталію. Порівнювала їх, чи що? Виставляла бали кожному окремо? Він тоді не дуже замислювався, чому дружина Кузнеця запросила їх. А їй, можливо, було цікаво зблизька познайомитися з «героями» незвичного одруження. Кузнець нічого не втаїв від неї, у них взаємини товариські, щирі, в них повне взаєморозуміння. Так принаймні йому здається. І ще пригадалося: коли вони залишилися з Кузнецем удвох, з кухні долинав сміх. З кого, з чого сміялися ці трохи захмелілі жінки?..

Підозріливо зустрів Косован непередбачений візит дружини в Миронівку попутною машиною. Його самолюбство дошкулило й те, що не від Наталії дізнався про поїздку, а од Кузнеця. Ну звичайно ж, Наталія не повинна була

самовільно вирішувати: їхати чи не їхати їй з тими «цивільними оборонцями». Зовсім незнайомі люди.

Одним словом, дзвінок головного геолога був дуже невчасним, і Косован подумав: краще б у Полтаві дізнався, що дружина поїхала, прочитав би записку, чи що, коли вже чекати не стала. А в записці були б і слова, які він міг почути тільки від неї, і вони, може б, заспокоїли, не дали б йому, як зараз, морочити собі голову хтозна-чим. Йому згадалася старовинна приказка: «Посланця не б'ють, не ріжуть», але вона не обілила перед ним Івана Олексійовича, котрий в очах Косована щось, безперечно, втратив, взявши на себе з легковажністю посередницьку місію. А які, до речі, в самого Кузнеця стосунки з дружиною? Чи не схожі вони чимсь на ті, що бачив Косован у родині Шевелухи? «Мій Шевелуха», «товариш Шевелуха», просто «Шевелуха». І майже не називала його Міліца Мінаєм... Ця наче брала у Міліци уроки...

Косован не помітив, що Передерій вийшов від нього. На годиннику п'ята. Вже, певно, той автобус цивільної оборони під Києвом. Ну нічого, нічого. Він знайде, як прочитати їх... Спершу дружину головного геолога, яка «підбила» Наталію. Більше їй не захочеться виявляти подібну ініціативу...

Рипнули двері. Це знову Передерій. Зібрався вже додому... Ні, до Онисима. Годилося б щось передати йому на спогад: електричну бритву або ручку з вічним пером. Нічого такого під рукою немає. А що є? Шкода, спорожнила його сибірська скриня. А то було багато в ній цікавих дрібничок, які привів із собою з далеких геологічних мандрів. Роздарував... Може, все ж таки й для Онисима щось лишилося? Мав кілька мисливських ножів, подарованих бурятами, евенками, з рукоятками, покритими зображеннями лосів, оленів, соболів. Але ж ні, здається, залишився один, особливо пам'ятний. Так, так, він його не віддав досі нікому. Та найдорожча пам'ять про зустріч у тайзі з евенком, про котрого ще за його життя склалися легенди. Улу Кіткан. Він був постійним супутником перших післявоєнних землепрохідців. Тепер уже спить Улу Кіткан вічним сном у рідній своїй землі і над ним стоїть пам'ятник, власноручно висічений з кам'яної брили славнозвісним Григорієм Федосєєвим, письменником і топографом. А тоді при зустрічі був Улу Кіткан ще досить міцним, мав гостре око, чудову пам'ять. Випадок звів їх на вузькій стежці після кількадечної зливи. Все живе зникло, поховалось,

забилося в нори і печери, в дупла. І ще довго після того, як буря втихомирилась, він, Косован, не чув жодного живого звуку. Це був третій день його блукань, його голоду, третій день, як човен, на якому він перепливав Єнісей, розтровошено «мертвяком», як називають у цих місцях велетенські колоди з розбитих плотів. Течія несе їх не на собі, а в собі, ховаючи, як торпеду. Така колода здатна пробити металеву обшивку пароплава, розтровошити баркас, потопити човен. Напарник Косована, молоденький технік Коровін, пішов на дно відразу, як видно, його оглушило, і хлопець втратив свідомість. Так і не вплив. А Косован опинився на мокрих скелях, куди його викинула хвиля, але потім, «оговтавшись», з острівка перебрався на тверде. Тайгова гроза, яка розгулялася раптом серед літа, могла не помилювати і його. А може, й не помилювала ще, бо він залишився без зброї, без сірників і провіанту. Він гриз, як дикий лось, галузки кислих на смак кущів, їв горішки сланіка, інших рослин, схожих на часник, але не гірких, а солодкуватих. На його подертій одежі не було сухої нитки. Деревина тут стояла на болоті, з лахматими стовбурами, з корінням, яке чомусь не хотіло ховатися в землю — химерно, здичавіло перепліталось між собою на поверхні, і важко було зрозуміти, хто кого тримає: дерево своє коріння чи навпаки. Косован брив навмання, тримаючись обома руками за те коріння, а болоту не було ні кінця, ні краю, і вже голод оселився в ньому, як невиліковна хвороба. Третя ніч застала його в сосняку. Болото відступило, залишилося позаду, і не воно вже лякало Косована, а власне безсилля. Ноги не слухались, стали важкими колодами. Від чобіт лишилися тільки самі халявки; ще недавно заширокі для нього, тепер вони стискали литки так міцно, що боліли жили. Він не міг ні стягти їх, ні розпороти — не мав ні сил, ні ножа.

Запах диму, багаття марилися йому, а він не міг уже йти, натикався на дерева, як п'яний, жили тільки його очі, вони бачили між деревами витоптані дикими лосями стежки...

Але ні, це вже не галюцинація, бо це благословенний тайговий дим, який свідчить, що ти не один, що десь поруч є такі, як ти. В повітрі не відчувалося ніякого руху, вітер з ріки, яка викинула його на берег, не долітав сюди, а може, й він ущух, стомився і заліг у річковому каньйоні на відпочинок, як ведмідь. Ні, це не вітер приніс запах диму, бо якби вітер, то хто знає, як далеко та рятівна

ватра. Він, цей дим, народжується десь поруч, недалеко, дим, який може підніматися над вогнищем у такій задусі тільки вгору. Дим, а це означає — і вогонь. А вогонь у тайзі — це порятунок, життя.

Дим привів його нарешті до вогнища. Так вони зустрілися вперше з Улу Кітканом, хоч давно чули один про одного. Молоді хлопці з того ж стійбища, що й Улу Кіткан, служили у Косована за провідників, допомагали розвантажувати на березі Єнісею баржі, які прибували до Тайгинська. Відряджав їх до геологів Улу Кіткан. Та він і сам ще допомагає, водить неходженими дорогами топографів, називає їм по пам'яті власні імена, присвоєні евенками річкам і озерам, перевалам, урочищам, а ті наносять їх на свої карти.* Евенк взяв тепер відпустку, кочує в сусіднє стійбище, племінника хоче провідати, який відслужив оце у Радянській Армії два роки, гостює у батьків-оленоводів.

Розкурюючи біля вогнища свою з довгим чубуком люльку, старий розповідав:

— Знає Улу Кіткан, що наш евенк у Берліні був. Служив там неподалік від колишньої імперської канцелярії. Багато питань є в Улу Кіткана до земляка. Бо той по неписаному про Берлін скаже. На власні очі все бачив, на власні вуха чув. Найбільше його, Улу Кіткана, цікавить, згорів тоді Гітлер чи не згорів. Бо один лектор, який приїжджав у їхнє стійбище, посіяв у душі сумнів... Ось тепер мав все Улу Кіткан з'ясувати і вірив, що евенк евенку, та ще йому, Улу Кіткану, все, що сам про ті події чув, розкаже без утайки. Кочує Улу Кіткан на двох лосях. Був ще з ним молодий пес Кум, але любив багато спати, от у грозу його і придушило старе дерево. Тепер він пасе оленів по той бік життя...

Старий напоїв Косована гарячим питвом, настояним на лимоннику. Спали вони поряд, і за ніч Косован так пропах духовитим цілющим димом, що зовсім ожив.

На другий день покочували вони разом, частину ноші Улу Кіткан взяв на свого лося, саме стільки, скільки міг важити Косован. Помалу тюпали лосі, розмотувалася перед ними стежка, хтось невидимий взяв та й простелив її від дерева до дерева, від сосонок до лісової мішанини з дубів та беріз, від шумливого потічка, який бризкав їм у лиця з-під копит важких, упевнених в собі лосів і, немов свяченою водою, підкріплював сили. Так і вийшли на узгір'я до кучерявих карликових сосонок, схожих здаля на евенкійські чуми.

Тоді сказав Улу Кіткан, показуючи на видолинок, що своєю конфігурацією був схожий на півострів у Середземному морі, де розташувалася співуча країна Італія.

— Це те, що тобі треба, начальнику. Наліво підеш — дорога сама введе. Там такі, як ти, шукачі, геологами називають себе. А моя дорога он на ту кручу руду. Звідси тобі не видно чумів, а мені видно. Десь там і мій землячок. Спасибі тобі, що до мого вогнища прийшов. Це велика честь для жителя тайги — зігріти людину...

І тоді раптом прийшла Косовану в голову думка, що було б з його боку не гречно відпустити отак Улу Кіткана, хазяїна тайги, як називали розвідники надр евенка. Він обмацав свої кишені, думаючи, що б таке залишити на пам'ять Улу Кіткану. У вузькому брезентовому, вшитому у штани для міцності поясі натрапив на щось тверде, металеве. Згадка ожила в ньому: пайцза, золота пластинка, яку подарував йому бурят за те, що пробурих їм у безводному степу підземне джерело. Пайцза належала старій жінці, якій всі у стійбищі добровільно підкорялися. Що вона означала, пайцза, про що говорили знаки, насічені на ній, бурят і сам до пуття не знав. Одне відомо було, що переходить вона з роду в рід як знак можності: хто володіє пайцзою, той досягне всього, чого захоче, аби тільки володар пайцзи жив скромно і не просив у долі зайвого.

Косован миттю розпоров схованку і простягнув кований брелочок Улу Кіткану. Той аж зблід від здивування, побачивши дарунок. Ні, Улу Кіткан не відмовився від пайцзи. Але в свою чергу не захотів залишатися у боргу. Ось тоді він і віддав Косованові ніж із старовинним орнаментом, кутим з булатної сталі...

Косован рішуче підвівся, він остаточно згадав: дар Улу Кіткана у скрині. І чохол такий самий рідкісний, з оленячої шкіри, гаптований золотою ниткою. Ще згадав Андрій Косован, що, розповідаючи Пашиним синам про свої сибірські мандри, він не забув Улу Кіткана. Навіть показував їм цей найдорожчий для нього сибірський сувенір, викуваний майстрами Євенкії для Улу Кіткана. В перекладі на російську «Улу Кіткан» — сухе поліно. І справді, син і хазяїн тайги протягом довгого життя щедро віддавав тепло свого серця людям, він став ще за життя легендою і залишився нею назавжди. Подарунок не передарюють... Але це був той особливий випадок, коли Косован міг дозволити собі порушити традицію. Нехай Явтушок пробачить йому, бо діє він у повній згоді із своєю совістю і серцем.

Скриня не підвела його: у вузькому відсіку, спеціально зробленому для збереження мисливської рушниці і провіанту, на самому дні закутаний у замшеву пелюшку Улу Кітканів ніж. Косован взяв його й одразу відчув урочистість цієї хвилини, неначе вона була продовженням іншої, пережитої у далекій тайзі. На мить виникло перед ним порізане зморшками, обпечене тріскучими морозами, видублене вітрами обличчя старого евенка, який дивився на Косована мудрими і добрими очима, ніби схвалював його намір... І та образа, якої зазнав несподівано від Наталії, здалася Косованові не такою гіркою, як годину тому; підсвідомо уже згоджувався, що, власне, нічого особливого не сталося, що кожен людський вчинок має своє пояснення, свою причину, свою правоту. Кожен вчинок... Тому і він піде-таки до Парасковії Тихонівни на проводи її старшого сина. Він, Косован, не побоїться чужих пересудів і, можливо, Наталієного протесту, буде що буде, а він таки виконає свій людський обов'язок. Перед Онисимом насамперед і перед пам'яттю його батька.

Сонце ще тільки-но здавало вахту вечірній зорі, і присмерк зі сходу напливав неквапно, зачарований могуттям земного світила. У хаті Парасковії Тихонівни Пилипець, колгоспної доярки, два потоки світла боролися між собою: земний, що рум'янився на небосхилі за вікном, і рукотворний, який прямовисно, мов сонце в зеніті, освітлював широкий стіл і тих, що сиділи за ним. Тільки у безвіконних сінях поночі, і саме звідти ступив через поріг запізнілий гість. Скрипнула під ним ще не фарбована половиця. Ніхто на той скрип не озирнувся, крім Паші.

Раптом примовкла вона, не договорила того, що було на вустах, заціпеніла в подивом на обличчі і з тим особливим виразом, котрий словами не передає, бо він не однозначний, вміщає в собі і біль, і надію, і спалах радості.

Микола Миколайович Скорик сидів якраз навпроти хазяйки. І, хоч не було на стіні перед ним дзеркала, а тільки обличчя Парасковії Тихонівни, Скорик, не озираючись, зрозумів, хто то. Не стримавшись, Скорик проказав голосно:

— Я ж казав, що прийде, їдять його мухи!

15

«...Здрастуйте, Анно Петрівно. Цей лист пише вам Явтушок. Він буде довгий-довгий, тому що я тільки тепер знайшов ваш листочок з адресою, бо ховав його від усіх і... від самого себе. Якби не випав

сніг, то і не знайшов би, лежав листочок у хутряних унтах. А як знайшов і почав писати, то забув деякі літери. Добре, що перед Новим роком ми переїхали з гуртожитку у нову квартиру і тут у мене є друг Костя Захаров. Оце він за мене пише. Костя Захаров чотири роки ходить до школи, він знає всі слова, які є, і тільки не знає по-евенкійськи. Я йому кажу евенкійські слова, щоб знав, а він мені за це пише лист до вас. Живемо нічого собі. Баба Явтушиха каже, що живемо як у бога за пазухою. Вона приїхала і поїхала. Не хоче тут, бо немає печі і картопля купована і молоко. То вона поїхала.

Анно Петрівно, ви просили писати про все, про все. А я писати про все не можу, бо у мами і тата секрети, і вони від мене їх ховають. Я не підслухую, а чую, як вони думають, що я сплю. Про те, що чую вночі, зараз не писатиму, бо мені пише Костя, а я не хочу, щоб він знав про мене. Мені буде совісно, як він жалітиме мене. Пам'ятаєте, ви казали мені, тіточко Анно Петрівно, що коли тато не буде любити мене, то щоб я написав про це вам. Він каже, що любить, а я не знаю. І каже, що любить маму, а вона теж не знає. Одного разу мама плакала, але це було ще раніше, як ми з нею переїхали від баби Явтушихи.

Мені тут то скучно, то не скучно. Ігорьок мені нічого не пише, хоч обіцяв, і я йому не пишу».

...Не все, про що зараз думає Явтушок, звертаючись отак на віддалі до вчительки Анни Петрівни, не все промовляє він уголос, не все Костя записує, але той, хто вміє читати дитячі листи, багато вичитає для себе і між рядками.

Київ — Полтава — Макошине
1978 р.

Виталий Иванович Петлеваний

ОГОНЬ ДЛЯ ПРОМЕТЕЯ

Р о м а н

Издательство «Радянський письменник»

(На українском языке)

Редактор Г. Т. Крижанівський

Художник В. В. Руденко

Художній редактор Н. В. М'яковська

Технічний редактор В. В. Чала

Коректор С. І. Слабошевська

Информ. бланк № 588

Здано на виробництво 13.04.79. Підписано до друку 23.07.79. БФ23971. Тираж 65 000. Папір друкерський № 3. Академічна гарнітура. Високий друк. Формат 84×108¹/₃₂. 7¹/₂ фіз.-друк. арк., 12,6 ум.-друк. арк., 13,86 обл.-вид. арк. Зам. 9-174. Ціна в оправі 1 крб. «Радянський письменник», Київ, бульвар Лесі Українки, 20. Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Петльований В. І.
П29 **Вогонь для Прометей: Роман.— К.: Рад. письменник, 1979.— 238 с.**

У книзі сучасного українського письменника розкриті образи представників геологічної служби, яка бурхливо розвивається і на Україні, відкриває нові й нові скарби землі.

В далекому сибірському краю на геологічному маршруті вперше познайомились інженер Андрій Косован і випускниця технікуму Наталія Наконечна. Але любов їхня виявилась недовгою, вони розсталися, нічого не знали одне про одного цілих шість років.

І ось нова зустріч цих людей. Їх багато чого навчило життя, і зараз воно обіцяє їм не звідані раніше радощі.

Час дії роману — середина 60-х років.

П 70303-117
М223(04)-79 10-79. 4702590200

У2

1 КРБ.

BRITISH
MILITARY
OFFICERS
AND
SERVANTS
OF
THE
CROWN